

VIGILIA

1997 / 4

FILA BÉLA: A katolikus dogmatika megújulása

ZLINSZKY JÁNOS: Közéletre nevelés

J.-M. LUSTIGER: Erkölcs, vallás és társadalom

Erich Kussbach a keresztény Európáról

Márai Sándor ismeretlen hangjátéka és verse

Sík Sándor Keresztútjáról

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Együtt, egymásért	241
FILA BÉLA:	A katolikus dogmatika megújulása	242
ZLINSZKY JÁNOS:	Közéletre nevelés	251
JEAN-MARIE LUSTIGER:	Erkölc, vallás és társadalom (<i>Szávai János fordítása</i>)	259
ERICH KUSSBACH:	Keresztény Európa és európai integráció	265
SZENDE ÁKOS:	Piaristák a polgárosodásért	274

PÁLYÁZAT

FEJÉRDY ANDRÁS:	Az értelmiség felelőssége	281
-----------------	---------------------------	-----

SZÉPÍRÁS

XERAVITS GÉZA:	Három himnusz Qumrânból	285
MÁRAI SÁNDOR:	Térkép (vers)	288
SZIGETI JENŐ:	Jegyzetek Márai kiadatlan hangjátékaihoz	289
MÁRAI SÁNDOR:	Titkos szám (<i>hangjáték</i>)	291
ORAVECZ IMRE:	Az örök társak (vers)	299
BATÁRI GÁBOR:	Ő beszél valakihez (vers)	300
GALLA ÁGNES:	Sík Sándor: A keresztút	301

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

ÉGER GYÖRGY:	Morel Gyulával	309
--------------	----------------	-----

KRITIKA

BÉKÉS GELLÉRT:	Maimonidész és a skolasztikusok	314
----------------	---------------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	317
---	-----

Együtt, egymásért

A szolidaritás korunk egyik sokat emlegetett jelszava — s talán legnagyobb hiánycikke. Világhírvé a lengyel Solidarność tette: a nyolcvanas években a kommunista-ellenes mozgalmak szimbólumává nőtt. Napjainkra kulcsfogalma lett mindazoknak, akik élhetővé próbálják tenni a társadalmat, a kort, amelyben élünk. A Római Klub 1991-ben világméretű szolidaritásra szólított fel: „Az első globális forradalom kezdeti szakaszában élünk, egy kicsiny bolygón, amelynek elpusztítására látnivalóan vadul elszántuk magunkat”. Ami világméreteken jelentkező veszély s tette készítő feladat, az Magyarországon is tovább nem halasztható döntéseket sürget. Ha a társadalom minden tagja — de legalábbis túlnyomó többségük — nem teszi magáévá a szolidaritás erényét, akkor nem élhetünk igazságosságban, békében és szabadságban.

A püspöki kar körlevele „Igazságosabb és testvériesebb világot” sürget, s a katolikus társadalmi tanítás egyik alappilléreként jelöli meg a szolidaritást. Körül kellene néznünk, hányféle területen uralkodott el az önzés, került veszélybe a közjó. Mikroszinten, egyéni életünkben, s makroszinten, az ország, Európa és a világ életében. S nem háríthatjuk át a felelősséget másokra, a vezetőkre, a hatalmasokra, csupán tőlük várva el a szolidaritást. Apró gesztusokkal, fáradhatatlanul a megoldást keresve a mindennapi élet kisebb-nagyobb súrlódásaiban kellene folyvást és mindnyájunknak gyakorolnunk a szolidaritást.

A szolidaritás alapvetően egy csoporthoz tartozást, azon belüli összetartást jelent. Ellentétébe fordul azonban, ha a csoport bezáródik saját önös érdekeibe, s a többieket kizárja, vagy mások ellenében igyekszik érvényesíteni a saját érdekeit. A Krisztus szellemében élő ember számára nem létezhetnek ilyen korlátok, nem fogadhat el kizáró okokat. Számára nincs többé „zsídó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert ti mindnyájan egy személy vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,28).

A szolidaritás az emberek az a képessége, sőt tudatosan kiformált erénye, hogy síkraszáll a közjóért, az élet esélyeinek igazságosabb elosztásáért: ezt érvényre juttatja akár a saját érdekeivel szemben is. II. János Pál pápa megfogalmazásában: „Ez nem holmi szánalom és bizonytalan irgalmasság vagy felületes részvétel annyi szenvedő ember iránt, hanem ellenkezőleg: eltökélt akarat és állandó gondoskodás a közjóért, azaz mindenkiért külön-külön és összességében, mert mindnyájan felelősek vagyunk” (*Sollicitudo rei socialis* 38.).

A kereszténység kétezer éve hirdeti a felebaráti szeretet parancsát. Ha ma inkább a szolidaritásra szólít fel, akkor nem pusztán divatosabbra cseréli ki a megkopott szót. Átfogó, mindenkire kiterjedő cselekvést s minden tettünket meghatározó magatartásformát, szemléletváltást sürget: csak így válhat testvériesebb a világ, élhetőbbé az élet.

A katolikus dogmatika megújulása

FILA BÉLA

1933-ban született. 1958-ban szentelték pappá a Váci Egyházmegye szolgálatára. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar dogmatikai tanszékének vezetője.

**A hagyományos
tanítás feldolgozása új
módszerrel**

Jelentős eseménynek számít a magyar nyelvű katolikus irodalomban, hogy 1996 őszén megjelent magyar fordításban Theodor Schneider szerkesztésében *A dogmatika kézikönyvének* első kötete (Vigilia, Budapest, 1996). A dogmatika a keresztény hit tartalmát, a keresztény élet igazságát mint Isten igazságát dolgozza fel. Isten önmegnyilatkozását, kinyilatkoztatását, üdvözítő igazságának megnyilvánulását, önközlését gondolja át, már amennyiben azt a hívő emberi értelem felfogni képes.

E tanulmányban arra szeretnék rámutatni, miért volt szükséges a megújulás a katolikus dogmatikában, hogyan zajlott le, illetve zajlik még ma is ez a megújulás, és mit jelent ez számunkra. Schneider kétkötetes dogmatika-kézikönyve jelzi a II. Vatikáni zsinat után a katolikus dogmatika megújulását.

Meglepetve és először talán értetlenkedve forgatják ezt a könyvet azok, akik a dogmatikát a skolasztikus teológia módszerével ismerték meg. Más feldolgozásban találkozik itt az olvasó a keresztény hit igazságával. A teológiai gondolkodás új horizontjában, új módszerrel dolgozták fel a német teológusok hitünk titkait. Úgy valósították meg hitünk újszerű, módszeres átdolgozását, hogy közben megőrizték a hagyományos tartalmat. A teológus feladata és kötelessége úgy őrizni és értelmezni a kinyilatkoztatást, Jézus üzenetét, hogy azt kortársaik gondolkodási horizontjába állítsák, azt számukra közelebb hozzák és érthetőbbé tegyék.

Amikor megújulásról szölünk, akkor az „új” itt először azt jelenti, hogy a mai ember számára érthetővé teszi a legrégebbit, a hagyományost, az eredetit, a hiteles keresztény tanítást. Úgy kell bemutatni a hagyományos, változhatatlan és sérthetetlen kinyilatkoztatás tartalmát, hogy azt a mai ember neki szólóan fogadhassa el. Nem a tartalom lesz új, hanem a feldolgozás és az igazolás módja. Tulajdonképpen a hit eredeti tartalmának és mai funkciójának egyensúlyáról, újszerű kapcsolatáról van szó. A mai körülmények, tudományos követelmények közepette is érvényre kell juttatni a keresztény hit jelentőségét. Így valódi kihívásként és felhívásként érvényesülhet a keresztény hit.

Milyen feladatot teljesítettek a teológusok? Ha valaki alaposan szemügyre veszi hitünk újszerű dogmatikai feldolgozását, akkor a kinyilatkoztatott tartalom és annak mai szerepe mögött még mélyebb szempontokat is felfedezhet. Nemcsak arról van szó, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat megkíséréljük módszeresen a mai gondolkodásmód igényei szerint megfogalmazni. Korunk teoló-

gusai (K. Barth, K. Rahner, Y. Congar, H. de Lubac, J. Daniélou, R. Bultmann, P. Tillich, P. Rousselot, J. Maréchal, R. Guardini, B. Lonergan, H. U. von Balthasar, E. Schillebeeckx és mások) merészebb és fontosabb dologra is törekszenek. A keresztény hit új megalapozását szeretnék megvalósítani, amikor új módszereket: történetkritikai, hermeneutikai, antropológiai, eszkatológiai, narratív, analitikus szempontokat is érvényre juttatnak a dogmatika feldolgozásában.

Új igazolásmód

Új, módszeres eljárásmodok segítségével újszerű igazolásmódot dolgoztak ki, és ennek segítségével arra törekszenek, hogy a mai tudományos, kritikus gondolkodásmód keretén belül igazolják a keresztény hit igazságát. Figyelembe véve a mai tudományosság igényeit és kritériumait, immáron nem elégséges a keresztény hit igazolásánál a Hitvallásra, a zsinati nyilatkozatokra, vagy nagy teológusok véleményére hivatkozni. Ezek valóban a hit alapját, normáját fogalmazták meg, de még nem tekinthetők a hit legvég-ső alapjának. Minden hitvallás, zsinati dokumentum visszaül legvég-ső, éltető alapjára, a Jézus-eseményre, hogy Jézusban Isten végérvényesen mit és hogyan nyilatkoztatott ki. Isten egyetlen ki-nyilatkoztatott igazsága, Isten Szava a Szentírásban az első alapvető norma, amelyet minden Istenről szóló tanítás legalapvetőbb érvényességi mércéjeként kell érvényre juttatni, ezt semmilyen más norma nem bírálhatja felül. Az egyházi dogmatika normái már a Szentírásból levezetett normák. Az egyház hittanában ki-dolgozott, kinyilatkoztatott igazságok az első és alapvető normá-tól szabályozottak. Ezek mintegy szituatív tanúságot tesznek ar-ról, hogy Isten Szava a hívő közösségben hogyan talált hitelre, a hívők és a teológusok hogyan értették meg és hogyan valósították meg. Amikor a dogmatika ehhez az első és alapvető normához, Isten Szavához igazodik, akkor megújul, és ténylegesen végső megalapozást kap. A dogmatika megújulását azzal segítették elő a teológusok, hogy egyrészt visszanyúltak a biblikus alapokhoz, másrészt részletesen megvizsgálták a dogmák kialakulásának fo-lyamatát, vagyis a dogmatörténetet. Ha jól végezték el ezt a két feladatot, akkor aktuális lesz a mai tudományosság színe előtt is a keresztény hit újabb szisztematikus reflexiója, amely minden eddiginél megalapozottabbnak, nagyobb szabásúnak mutatkozik.

A megújulás története

Hogyan és miért kezdődött el a mai dogmatika megújulása? Tá-volabbi előzményként az egyház 20. századi helyzetét kellene vázol-nunk, a II. Vatikáni zsinat távolabbi előzményeit, azt az üdvtörténeti folyamatot, amelyben az egyház megőrizte és megújította a rábízott hitletéteményt. Alapvető változás zajlott le az egyház életében, mert az újkorban a tudomány területén alapvető változások következtek be. Ezért a teológia tudományában is felül kellett vizsgálni az alapo-kat. Kezdetét vette a teológia forrásainak (Szentírás, hagyomány, li-turgia) kutatása, és ez belülről újította meg a teológiát. A század első felében a Nouvelle Theologie és a kerügmaticus teológia területén új teológiai módszerek jelentek meg. A forráskutatás, a történeti kriti-

ka új fényben ragyogtatták fel a kinyilatkoztatás elsőbbségét és kimeríthetetlen gazdagságát. A teológia spekulatív funkciója mellett túlsúlyba került a teológia pozitív, történeti része. Megbillent, majd lassan helyreállt a spekulatív és a pozitív teológia egyensúlya. Kiderült, hogy a teológia tulajdonképpen valóságos, történelmi és egzisztenciális tapasztalatokon nyugszik. A teológia az egyházi közösség életének elméleti, kritikai funkcióját végzi el.

A 20. század második felében, a II. világháború után felgyorsult a teológia megújulásának üteme. A bensőséges vallási megújulás, az egyházi élet és intézményeinek újjászervezése, az ökumenikus közeledés, a világi hívek jelentkezése nagyméretű átalakulást sejtettek az egyház életében. Új és félelmetes problémákkal kellett a gondolkodóknak szembenézniük, amelyek középpontjában a történelem, az emberi egzisztencia kérdései álltak. Az ember autonómiára való törekvése az elvilágiasodás szellemét ébresztette fel. Az új technikai-technológiai gyakorlat átalakította az emberek mindennapi életét. Tömeges méretben terjedni kezdett a világ és az élet laikus, sőt ateista szemlélete. Alapvető kérdések merültek fel a teológián belül is. Újra kellett fogalmazni a hit és a tudás, a világ és az egyház, az ember és az üdvösség, a természet és a kegyelem, a kezdet és a vég alapvető kérdéseit.

A II. Vatikáni zsinat

A teológia megújulásának közvetlen előzménye a II. Vatikáni zsinat és a zsinat után felnőtt teológus-generáció gondolkodás- és magatartásmódja. XXIII. János pápa jóváhagyta a megelőző reformfolyamatokat, új lendületet adott annak, és egyetemes zsinat formájában véglegesítette az addig kiforrott eredményeket. Az egyház életének dinamizmusára figyelő lelkipásztori szemléletmóddal rendelkező teológusok a II. Vatikáni zsinaton új módszert dolgoztak ki az egyház élete, tanítása és missziója számára. A zsinat figyelembe vette az emberiség életének valóságos problémáit, egységben látta a világot, a mai tudat és az egyház belső életének kritikus kérdéseit. Nyitottság, reménység, dialógus, odafigyelés az idők jeleire — mindezek a megújulás kifejezői. A zsinat magáévá tette a jelenkori tudományos-történetkritikai és antropológiai szemléletet. A Szentírás történetkritikai értelmezése feltárta annak egzisztenciális értelmét. A 20. században Isten kérdése úgy vetődött fel, mint az emberi élet végső értelmének kérdése. Ebben a horizontban jelenik meg a kinyilatkoztatott igazság. A II. Vatikáni zsinat (1962-1965) már egységes és hitelesített szemléletben tárgyalta az egyház életének égető kérdéseit.

A *Papnevelésről* szóló zsinati határozat tárgyalja az egyházi tanulmányok új szabályozását, és ebben van szó konkrétan a dogmatikus teológia megújításáról.

A zsinat a dogmatika megújításáról

„A dogmatikus teológiát úgy kell felépíteni, hogy először a Biblia tanítását ismertessék. Ezután be kell mutatni a növendékeknek, hogy a keleti és a nyugati egyházatyák mivel járultak hozzá a kinyilatkoztatás egyes igazságainak hűséges áthagyományozásához és kifejtéséhez, és fel kell tárni a dogma további történetét, vizsgálva an-

nak kapcsolatát az egyház általános történelmével. Az üdvösség misztériumainak lehetőleg teljes megvilágítása végett tanulják meg a növények azokba spekulatív módon a Mestert, Szent Tamást követve mélyebben behatolni, és azoknak az összefüggéseit áttekinteni. Vezessék rá őket annak a felismerésére, hogy ezek a misztériumok a liturgikus cselekményekben és az egyház egész életében mindig jelen vannak, és kifejtik hatásukat, és tanulják meg, hogy az emberi problémák megoldását a kinyilatkoztatás fényénél keressék, a kinyilatkoztatott, örök igazságokat az emberi dolgok változó világára alkalmazzák. Végül tanulják meg az igazságokat korszerűen közölni embertársaikkal.”(16.)

Ez a zsinati határozat az alapja a dogmatikus megújulásnak. Theodor Schneider és teológus társai komolyan vették a zsinat tanítását, és tudományos lelkiismeretességgel valósították meg annak programját. A mai ember történeti helyzetének és gondolkodásának horizontjában a keresztyén üzenetet újra átgondolták, újfogalmazták és módszeresen kidolgozták. A zsinati útmutatást figyelembe véve valójában történeti, antropológiai és hermeneutikus feladatot kellett megoldaniuk. Az egyház mindig konkrét, történetileg meghatározott helyzetben valósította meg küldetését az ember üdvösségének érdekében, és a teológusok is történeti helyzetben vállalják a teológia újfogalmazását. Talán a megújított dogmatika legnehezebb feladata az volt, hogy a mai történelmi körülmények között, tudományos lehetőségek és igények között vállalja a keresztyén hit abszolút igazságigényét és annak korszerű értelmezését. A kinyilatkoztatott igazságokat egzisztenciális módon kell közvetítenie, lelki életet kell fakasztania és fenntartania. Úgy kell a múlt hagyományaira ügyelnie, hogy a jövő felé vezető utat is nyitva tartsa. Azt pedig mindenki homályosan sejt, vagy pedig világosan tudja, hogy a 21. században egészen új kihívás és feladat vár a keresztyén hitre. A fő feladat ebben az előkészületben a teológusokra hárul. Ma már nyugodtabban állíthatjuk, hogy a teológiában szükség van hermeneutikára. Valaképpen a teológia mindig is hermeneutikus jellegű volt. A nagy teológusok éppen azért voltak nagyok, mert ezt a hermeneutikai feladatot sajátosan hajtották végre. Manapság óvatosabban és körültekintőbben kell eljárni a relativizmus veszélye miatt.

A skolasztikus
háromlépcsős érvelési
módszer

Mit jelent számunkra a dogmatika mai megújulása? A skolasztikus dogmatika az ókori és a középkori teológia alapján szigorú következetességgel kidolgozta sajátos eljárásmodját, az ún. háromlépcsős érvelési módszert. Az első lépésben az egyház tanításának kötelező érvényű összefoglaló tételét állították fel, a tanítóhivatal (pápai, zsinati) megnyilatkozásai alapján. Második lépésben a Szentírást és a szenthagyományt mint a hit forrásainak érveit sorakoztatták fel, legtöbbször kiragadott idézetek formájában. Harmadik lépésben megvizsgálták az így kidolgozott tétel érthetőségét, azaz, hogy a tétel misztérium-jellege miként viszonyul az emberi értelemhez, mennyiben haladja meg annak korlátait, illetve milyen értelmi érvekkel lehet alátámasztani.

A skolasztikus módszer gyöngé pontjának először a biblikus igazolás bizonyult. Úgy tűnt, hogy az egyes bibliai idézetek csak az előzetesen felállított dogma illusztrálására szolgálnak. Jóllehet biblikus forrásból ered minden tétel. A dogmatikusoknak integrálniuk kellett a mai biblikus teológia új eredményeit. Ezen a ponton kellett a katolikus teológiának revideálnia az álláspontját az egzegézés szempontjai alapján. Az egzegézés kezdetben alapvető válságba sodorta az egész dogmatikát. Igen nehezen értett szót a dogmatikus és az egzegéta. Sőt, úgy látszott, hogy az egzegézés a spekulatív dogmatikától függetlenül kidolgoz egy biblikus teológiát. Amennyiben a dogmatikus kiegészíti a mai egzegézissel, és elfogadja a történelemkritikával átértelmezett szempontokat, annyiban újra kell értelmeznie saját tételeit. Ha a dogmatikus számol a biblikus iratok sajátos történeti jellegével és az újraértelmezett kinyilatkoztatással, akkor az egész tételrendszerét újra kell értelmezni. A dogmákat az egyház mindig adott történelmi helyzetben, és szükségletei szerint terjeszti elő. A teológusok eredetileg a Szentírásból merítették szempontjaikat, és alapozták meg a dogmákat. A megújított szentírás-értelmezés érthető módon új feladat elé állította a dogma értelmezését. Hiszen a dogmákat nem illusztrálni kell szentírási idézetekkel, hanem a Szentírás mint végső norma alapján újra kell fogalmaznia. A dogmatikusnak ezentúl elsősorban a biblikus teológiára, egzegézisre kell figyelnie, annak tanítását kell figyelembe vennie. Nem volt könnyű dolog a dogmatikusoknak újratanulni a mai biblikus tudományt. A Szentírás mellett más, de nem kevésbé lényeges feladat is várt a teológusokra, szembe kellett nézniük a felgyülemlett történeti adatokkal, az egyház kétezer éves történetével és annak újraértelmezésével.

A dogmatörténet

Második lényeges tényezőként a dogmatörténet jelentkezett a dogmatika kidolgozásánál. Érvényre kellett juttatni a katolikus dogmák fejlődésének történeti szempontjait. Először zavart aggodalom töltötte el a teológusokat, amikor szóba került a dogmák újraértelmezése dogmatörténeti alapon. Igen kényes kérdésnek tűnt a dogmák értelmezésének megreformálása. A változtathatlannak tartott egyházi tanítás tételei hogyan fejlődhetnek, sőt változhatnak? XXIII. János Pál pápa a II. Vatikáni zsinat megnyitó beszédében rámutatott a megoldás lehetőségére: „Más dolog a hitletétemény régi tantételében a lényeg, és más a külső buroknak a megfogalmazása.” Vagyis a változtathatatlan lényeg és e lényeg megfogalmazása, kifejezőmódja között több lehetőség is fölmerülhet. Mervé határt nem ajánlatos felállítani a dogma tartalma és kifejezőmódja között. Ha tehát elfogadjuk a kinyilatkoztatott tartalom és a forma közötti különbséget, akkor a módszeres feldolgozás feladata immáron az, hogy feltárja, mi a tartalom lényeges magva, és mi az esetleges, időbeli és korhoz kötött megfogalmazás. A dogmatörténetben ugyanaz a probléma merült fel, amit a szentírástudomány hosszú évszázadokon keresztül és gyötrelmes módon kísérelt megoldani. Sok kitérő és fenyegető veszély után

az egyház végre megtalálta a korszerű és hiteles értelmezést. Ugyanezt a módszert kellett alkalmazni a kétezer éves dogmatörténet anyagának átértelmezésében.

A katolikus dogmatika mindig nagyon vigyázott arra, hogy megőrizze, közvetítse és megvédje az Urunk Jézustól és apostolaitól kapott kinyilatkoztatott igazságokat. A katolikus teológiában sérthetetlen és változtathatatlan az isteni hitletétemény. Ez a Szentírásban csapódott le végérvényes és változtathatatlan formában, a dogmatikának pedig onnan kell merítenie anyagát. A Szentírás viszont az egyház könyve, az ősegyház hozta létre, és a történelem folyamán annak alapján áll fönn az egyház. Csodálatos értelmezési kör jön létre az egyház és a Szentírás között. Az ősegyház hozta létre a Szentírást, és az tartja fenn az egyházat. A teológusok ma már nem idegenkednek belemerészkedni ebbe az értelmezési körbe.

A Szentírásból merített dogmák az egyház életében keletkeztek. Az egyház dogmáinak is eredete, bonyolult és konkrét története van. Megbízhatóan tisztázta a dogma- és teológiatörténet tudománya, hogy a dogmák történetileg jöttek létre az egyház életében, megértésük, értelmezésük fejlődik a történelemben, sőt arra is lehetőség van, hogy a jövőben még tökéletesebben fogják értelmezni a dogmákat. Alapvető feladata a ma teológusának az is, hogy megvizsgálja, hogyan viszonyulnak az egyházi élet kezdetétől ránk hagyományozott igazságok az egyház jelenlegi tanításához. Nemcsak az a kérdés merül fel a dogmatörténetben, hogyan keletkeztek és hogyan változtak a történelem folyamán az egyes dogmák értelmezései, és hogyan lehet az egyes hagyományos hittételeket más, új felfogással összeegyeztetni. Felmerült egy még nehezebb kérdés is: hogyan válhat hittétellé olyan állítás, amely kifejezetten nincs benne a kinyilatkoztatásban, de levezethető kinyilatkoztatott igazságokból?

Fontos tényezővé vált a dogmatika megújulásában a pontos és határozott dogmatörténeti kidolgozás. Azt kell kimutatni, hogy a dogmában mi az eredeti és lényeges állítás, amely természetszerűleg változtathatatlan, és mi az esetleges, időbeli kifejezési forma, ami változhat; hogyan viszonyulnak a korábbi kifejezési formák a mai lehetőségekhez, hogyan olvadnak egybe vagy különülnek el az egyes értelmezési horizontok. Az is lényeges kérdés, hogy a dogma megfogalmazásakor mi volt a tanítóhivatal szándéka, milyen téves nézet ellen és miért, hogyan fogalmazott meg egy dogmát. Nyilvánvaló, hogy amikor dogmatörténetről, a dogma fejlődéséről beszélünk, akkor a dogma felfogásának, megértésének fejlődéséről, változásáról beszélünk, nem pedig a dogma tartalmának változásáról.

Aki a statikus jellegű dogmatikát ismeri és fogadja el, annak nehézségei támadhatnak a dogmatörténet miatt, amiként nehézségei támadtak a Szentírás mai értelmezése miatt is. Az ilyen ember gondoljon a II. Vatikáni zsinat már idézett, alapvető és normatív szempontjaira, és arra, hogy az egyház a valóság statikus szemlé-

letéről áttért a valóság dinamikus szemléletére. Mit jelent ez a mai dogmatika számára? Isten nem mondatokat nyilatkoztatott ki, hanem olyan üdvörténeti valóságot hozott létre, amelyet teljes egészében és mélységében emberi szavakkal soha nem lehet ki-meríteni. Gondoljunk csak Jézus történetére. Isten a kinyilatkoztatást üdvözítő tettekben, eseményekben és ezek szóbeli magyarázatában valósította meg történelmünkben. A sugalmazott írók a Szentlélek titokzatos befolyása alatt működtek közre a kinyilatkoztató Istennel. Az egyházat ugyanaz a Szentlélek vezeti a történelem folyamán, a kinyilatkoztatás mélyebb, konkrétabb értelmének felismerésében és értelmezésében. A történetileg adott kinyilatkoztatást ezek alapján tekinthetjük úgy, mint Isten által adott közlést, tanítást, amely meghatározta az egyházi dogmák kialakulását és megfogalmazását. A dogma fejlődését pedig úgy lehet értelmezni, mint előrehaladást a kinyilatkoztatás mélyebb megismerésében. Talán még eredetibben úgy foghatjuk fel ezt a különös, egyedülálló tényállást, hogy a kinyilatkoztatás Isten olyan ajándéka, amely új életet, új valóságot teremtett. A dogmatörténet pedig az egyházi élet fejlődésének következménye.

A dogmák fejlődését tézisenként ki lehet mutatni. A folytonosság azt jelenti, hogy az egyház jelenlegi tanítása nem más, mint Jézus tanításának és az apostolok tanításának hűséges továbbértelmezése. Az egyház tanításában előfordulhatnak olyan tartalmi elemek is, amelyek csak egy meghatározott kulturális, gondolkodási környezet miatt merültek fel, és ez mint feltétel, szükséges az eredeti tanítás megértéséhez. Azonban a jelenlegi tanítás lényeges elemeinek bernfoglaltan vagy kifejezetten benne kell lenniük az eredeti kinyilatkoztatásban úgy, hogy azt a mai hívő felismerhesse és elfogadhassa új kinyilatkoztatás nélkül. Úgy kell tehát a réginek és az újnak összekapcsolódnia, hogy a kinyilatkoztató Isten tanúságtétele alapján fogadhassuk el azt, amit az egyház egyes korokban hittételként élénk ad.

A hermeneutikus
dogmatika új
háromlépcsős
módszere

A megújult dogmatikában megváltozott az igazolás és az értelmezés háromlépcsős módszere. Ma általában a dogmatikusok hermeneutikus eljárásmóddal dolgozzák fel a kinyilatkoztatás tartalmát, amely lényegileg történeti és értelmező jellegű. Isten kinyilatkoztatása ugyanis nemcsak a történelem folyamán jelentkező fokozatosan, hanem maga a kinyilatkoztatás is történelemmé lett, konkrét történeti tényezővé vált. Gondoljunk csak Jézus és az egyház történetének konkrétságára. A skolasztikus dogmatikában az egyház tanítása a kiindulópont. Ezzel szemben a hermeneutikus dogmatika a kinyilatkoztatás biblikus tanúságtételéből indul ki. Második lépésben a skolasztika a Szentírás és a hagyomány érveit sorakoztatta fel. Az új, hermeneutikus dogmatika követi a kinyilatkoztatott igazság történetileg kibontakozó menetét addig a pontig, amíg egy kinyilatkoztatott igazság határozott dogmatikus, definiált alakot nem öltött, és nyomon követi annak további küz-

delmes sorsát, jelentésváltozásait is. Végül a skolasztikus dogmatika lezárta az értelmezést spekulatív, az értelemhez igazodó szempontokkal. A mai dogmatika a keresztény hit szisztematikus feldolgozásában igyekszik a hit hagyományának alapvonásait úgy feldolgozni, hogy az a mai ember számára felfogható és elfogadható legyen. Észrevehető ebben az értelmezési folyamatban, hogy a dogmatika módszere úgy változott meg, hogy nem sérült meg a kinyilatkoztatott tartalom, sőt érthetőbb és életszerűbb lett.

A legújabb teológiai kutatások nyomán kiderült tehát, hogy a dogmatikának szüksége van hermeneutikára. Ha a dogmatika vállalja hermeneutikus feladatát, akkor olyan objektív teológiai tan lesz, amelynek sikerül tisztázni sajátos és végső előfeltevését, lényegi feltételeit. Ez ma már a tudományos dogmatikának lényegi követelménye. A dogmák biblikus előtörténete mutat rá a dogmák értelemadó alapjára. A dogmatörténet pedig a történetiség szempontját érvényesíti a teológiában. A katolikus teológia csak a zsinat után kezdett hozzá a történetiség jelentőségének feldolgozásához. Életszerűbben fognak hatni a hittételek, ha feltárjuk szentírási és dogmatörténeti alapjukat. A hermeneutikus beállítottságú dogmatikus pedig készségesebbé válik a dialógusra, mint skolasztikus kollégái. A dialógus — a kereszténységen belül és a nem keresztényekkel — ma létkérdés az egyházban. A hit igazságai először nem mint elvont, időtlen formulák, örökérvényű kidolgozott tételek jelennek meg a hívők életében, hanem mint üzenet és élet. Krisztus misztériumát nemcsak a Khalkédoni zsinat dogmája képviseli, hanem az evangéliumok bennfoglalt és kifejezett krisztológiai formulái, s a történelem folyamán feltűnt krisztológiai értelmezések és misztikák is.

A megújult dogmatikában a biblikus alapokat, a dogmatörténeti kibontakozást és az új szisztematikus feldolgozást figyelembe véve megkísérelhetjük áthidalni az egyház hagyományos tanítása és a mai világ között tátongó félelmetes szakadékot. Létrehozhatjuk a folytonosságot az egyház jól elkülönülő történeti korszakai között, és talán a leglényegesebbet, az ősegyház és a mai egyház igehirdetése között. A maradandó eredet és a mai egzisztenciális szellemi követelmények között felfedezhetők a dogmatörténet segítségével a lényeges, közvetítő szempontok. Az evangéliumi követelmény ma is aktuális, sőt egyedül az adhat választ a mai ember kérdéseire. Meglepő belátásokat fedezhetünk fel, ha a Szentírást és az egyház történetét, a dogmák történetét a mai ember szemével nézzük, a mai ember kérdéseivel faggatjuk.

Végül feltehetjük kritikus kérdésünket, hogyan értékeljük a jelenkori dogmatikai megújulást? Változás történt a dogmatikában vagy megújulás? Ha valaki a skolasztikus dogmatika légkörében nőtt fel, és ahhoz mereven ragaszkodik, az könnyen elutasíthatja a felvázolt megújulást. Azt válaszolja, hogy ez csupán nem kívánatos változás vagy átmenetileg megtört állapot a dogmatikában. Aki azonban így

vélekedik, az feltehetően a II. Vatikáni zsinatról és annak programjáról is így vélekedik. Igen fontos kérdés tehát éppen az, hogyan vélekedünk a II. Vatikáni zsinatról. Mert *A dogmatika kézikönyve* szerzői azt állítják, hogy ők pontosan a zsinati feladatot valósították meg.

Diadalmas, új kezdet volt a zsinat? Vagy csupán egy küzdelmes szakasz lezárása? Vagy talán egy szerencsétlen epizód? Ezek az álláspontok, úgy vélem, nem felelnek meg a valóságnak. A II. Vatikáni zsinatnak határozott rangja és méltósága van az egyház mai életében, ezért nagyon komolyan kell értékelni és továbbgondolni, megvalósítani szempontjait. Nem volt kezdet a zsinat, sem vég nem volt, hanem inkább határkő, amelyhez viszonyítani lehet a mai kérdéseket és megoldásokat. Tehát a hagyományos tartalmat nemcsak új megfogalmazásban, új köntösben kell hirdetni, hanem a hagyományos tartalmat újra át kellett gondolni, megalapozni és úgy megfogalmazni. Nem a változtatás szándéka vezérli a mai teológusokat, és az sem, hogy valami újat vagy újdonságot mondjanak. Korszerű és az egyház tanításában megalapozott értelmezésükkel meg akarják újítani az egyház életét. Ők úgy gondolják, hogy csak ezzel az értelmezési művelettel lehet visszaadni a kinyilatkoztatás aktualitását, frissességét, hogy a mai embert a hit alapvető döntésére és a hit tételeinek elfogadására képessé tegyék. Ma már nem elégséges egyszerűen azt állítani, hogy Isten szólt, ezt és ezt mondta. Lehetővé kell tenni azt is, hogy felfoghassuk az isteni szó értelmét és mondanivalóját. A dogmatikus megújulás igazi lehetősége abban áll, hogy a dogmatikus létszerűen meg tudja szólaltatni a történeti hagyományt rögzítő írásokat, az egyház történeti múltját, a dogmákat, és szembe tud nézni, sőt fel is tudja használni a történetkritika kihívásait. Ha a dogmatikus reflexió fel tudja dolgozni a történeti és aktuális tapasztalatokat, akkor a dogmatika visszanyerheti életképes formáját. Amikor a teológus újraolvassa és újra átgondolja a hagyományt, akkor megújítja a keresztény üzenetet. A zsinat szelleme azt is megkívánja, hogy a kitűzött irányban bátran továbblépjünk, és távlatokat nyissunk a teológiai gondolkodás jövője felé.

A VIGILIA teológiai könyvújdonosságai:

Theodor Schneider: A dogmatika kézikönyve I. kötet
(*A teljes dogmatika korszerű áttekintése*) 1560,— Ft

Walter Kasper: Jézus a Krisztus
(*Kasper a mai szellemi áramlatokba állítja be Krisztus misztériumát*) 640,— Ft

Henri de Lubac: Isten útjain
(*Az istenhit és az ateizmus szembesítése*) 240,— Ft

Josef Pieper: A négy sarkalatos erény
(*Az okosság, igazságosság, mértékletesség, lelkiesség*) 395,— Ft

Közéletre nevelés

1928-ban született Buda-
pesten. Jogász, egyetemi
tanár. 1989 novembere
óta alkotmánybíró. 1995
májusában a Pázmány
Péter Katolikus Egyetem
újnonnan alakult Jog- és
Államtudományi Karának
dékánjává választották.
Legutóbbi írását 1995. 10.
számunkban közzétük.

Az ember életvágya

Az ember életre születik. Életet kapott ajándékba a Teremtőtől, életet szüleitől, Isten teremtő társaitól. Az élet ajándék és meghívás. Az élet lehetőségét ajándékba kaptuk; hogy élni akarunk-e, élni az ajándékkal, a lehetőséggel, rajtunk múlik.

Az ember szabad. Élhet a lehetőséggel és elvetheti. Elvetheti úgy, hogy megfut előle, elveti magát az ÉLETET, de elvetheti úgy is, hogy nem él vele, megtagadja, üresen hagyja: hogy nem él, csak vegetál.

Vegetálni könnyű. Maradt az emberben minden civilizáció ellenére annyi ösztönösség, hogy biológiai, anyagi létének fenntartásáról gondoskodni törekszik. Ám nem ez az élet, amelyre meghívást kaptunk. Életünk az isteni lét átadott szikrája: a teremtő, fenntartó, szerető Isten képét hordjuk. Hozzá válhatunk hasonlónak az élet által, szabad akaratunkból, a magunk igyekezetével, értelmével és akaratával, arcunk veritékével.

Az emberbe bele van oltva a vágy a *valódi élet* iránt. Először szunnyad öntudatlan. Fokról-fokra éled, tudatosodik. A gyermek gyermek módra ébred, lassan válik önállóvá, majd önnön fejével gondolkodóvá. Ez a növekedési, önállósulási folyamat nem automatikus, noha sok szempontból élettani szükségszerűséggel előre meghatározott, vagy közvetett hatások szerint bontakozó. Az embergyermek természetes környezetében, a családban vagy mesterséges környezetében, a társadalomban, egyaránt ki van téve olyan célzott vagy esetleges hatásoknak, amelyek növekedésére hatnak, növelik, nevelik.

A nevelés formái

A *nevelés* elsősorban *példával* történik. A felnövekvő ember látja, hogyan reagál a felnőtt ember élethelyzetekre, s leképezi a viselkedés formáit. Egyes viselkedési formák vonzóak, hasznosnak tűnnek, sokszor azért, mert gyakorlójuk rokonszenves, mások riasztók, visszataszítók, de mindkettő alakíthat.

Történik a nevelés *tapasztalat* által. A gyermek észleli a környezet visszahatását, válaszait. A kellemes válaszokat iparkodik újra felidézni, a kellemetlenektől igyekszik távol maradni.

Történik a nevelés *célzott ráhatással*. A tapasztalt ember átadja a maga tapasztalatát, életismeretét a másoknak, közléssel, tanáccsal, gyakorlati vagy elméleti irányítással. Tapasztalat és visszajelzések mellett e közlésekből is nevelődik az emberpalánta, hajlítódik bizonyos irányokba, elfordul másoktól, összetett úton fejleszti képességeit. Ezt nevezzük a növelés más tényezői mellett elsődlegesen nevelésnek: a gyermek terelését, irányítását, hajlítását: ez a valódi nevelés, a paidagógia.

Már az egészen egyszerű társadalmak, embercsoportok is céloztan nevelték a maguk utódait az életre. Minél bonyolultabb a társadalom, minél kevésbé meghatározott az ember ösztönrendszere a rá váró helyzetek közötti magatartás feladataira, annál inkább nevelésre szorul. Értelme, akarata, érzelmei gazdagítását, fegyelmezését, céltudatos alkalmazását gyakorolnia kell, hogy kibontakozzék tehetsége, adottságai, s e folyamatban az előtte járók tapasztalata sok buktatótól megóvhatja, sok szerencsés, igaz, sok téves indítást is nyújthat számára.

Mire kell nevelni?

Személyllyé kell nevelni. Értelmessé, akaróvá, érzővé, függetlenné, szabaddá. Az ilyen nevelés a nevelőtől áldozatot is követel: a tőle függő, hozzá tartozó, neki érzelmileg és függelmileg alárendelt embert kell magával egyenrangúvá formálnia és elismernie. Sok hiba történik mindjárt e legfontosabb, elsődleges nevelés terén is, sok ember nem érik meg értelmileg, akaratában, érzelmeiben idejében, nem nő fel, mert az őt nevelők függésben tartják.

Nevelni kell az embert magánéletre. Arra, hogy én-te viszonyokat tudjon alakítani, megragadni, megélni, és szükség szerint megszakítani. Tanulja meg, hogy nem jó az embernek egyedül lennie. De tanulja meg, hogy soha sincs egyedül az ember. S hogy ezt az elsődleges személy-kapcsolatot, az ember-Isten kapcsolatot megélhesse, kell tudnia egyedül lenni. Nevelni kell arra, hogy tudjon figyelni, következtetni, ítélni. Arra, hogy hallgasson tanácsokra, tájékoztatásra, mindenekelőtt azonban a saját belső hangjára, lelkiismeretének parancsára. Nevelni kell a helyes érték-ítéletre, az értékek sorrendjére, elsődleges szükséglet, hasznosság és fényűzés megkülönböztetésére. Tanulja meg, hogy az ember ura a világnak. Felette áll, független vele szemben, és élhet vele és általa, de felel is érte. Nevelni a helyes önismeretre és önértékelésre. Saját megismerhetetlen egyediségének és saját elenyészőnek kicsi voltának együttes megélésére.

Nevelni kell kereszténnyé. Közölni kell vele azt az üzenetet, amit a Teremtő nyilatkoztatott ki az embereknek, és aminek továbbadását rábízta korábbi nemzedékekre: mindarra, amit egyéni ész és következtetés meg nem láthat, csak titkon óhajtvá sejthet. Tanítsatok: szól a krisztusi parancs mindazokhoz, akiket tanítottak. Adjátok tudtul azt az örömhírt minden embernek, hogy nincs egyedül, hogy nem elveszett, hogy ne féljen, ne aggódjék: élete az öröklétre hívja, értéket tud gyűjteni, képes az Istenkép megvalósítására, az életteljességre!

Szerencsés esetben az ember serdülő éveit során megtanulja az énné válás leckéjét, emberré lesz. S a kibontakozási folyamatban észrevétlenül nő át a természetes óvó környezetből — kedvező esetben — a mesterséges társadalmi környezetbe, hogy ott munkálkodjék. Mert így teljesíti be hivatását, valamely közhasznú, világot formáló, javító, szépítő tevékenység révén, Isten társaként, akit a többi emberen keresztül kell szeretnie.

És kilép az ember a családi fészekből az élet porondjára, küzdőterére, hogy ott hasson, alkosson, gyarapítson. Kilép, és káprázik a szeme. Riadtan észleli, hogy más fények világítanak ott, mint az ő csillagai. Más törvények uralkodnak, mint a lelkéből szólók. Más nyelven beszélnek körötte, nem értik sem szavát, sem példáját. Más értékkel mérnek, sokféle tájékozódnak. Bonyolultabb a társadalom, mint amilyennek az otthon ablakából, az iskola padjából látszott. Támadások érik felvértezetlen, kihívások, melyekre nincs mesterszava.

Úgy érzi, szükség van a közreműködésére, hisz annyi a szükség, a rászorultság körötte, de *nem tudja megtalálni a helyet*, ahol várják. Úgy véli, lenne mondanivalója, de nem tudja megtalálni a rá figyelmezőket. Modern Bábel a mai világ, sok nyelvvel, sok értékrenddel, sok szemlélettel és véleménynel, s úgy tűnik, nincs kulcsa hozzá, hogy bejusson a valódi eszmecserék, a valódi döntések színterére. Ha pedig úgy érzi, hogy bejutott, elborzad a feladattól, a módszerektől, a gátlástalanságtól, és sietve visszahúzódik. Nem tanulta, hogyan kell megállnia a közösségben, hogyan kell viszonyulnia hozzá, hogyan használhat neki.

Szánom a sereget, mondta Jézus, mert olyanok, mint a pásztor nélküli nyáj! Hány bárány, hány juh tévelyeg abban a seregben: *tömegben egyedül*, mások közt magányosan, maga módján kapcsolatot nem találva. És hány sereg kavarog szerte a világon, nem közösség, csak tömeg, céltalan, iránytalan, otthontalan, bizonytalan. Keresik azt, aki irányt szabjon. Nem maradnak sokáig vezér nélkül. Hamis próféták, hamis pásztorok, mások nyomorán nyereszkesedők, mások elbizonytalanodásából biztos hasznot sajtolók raja kerülgeti a seregeket. Zúdul rájuk a tanítás, hívás, ígéret, alkalmi boldogság, öröm, pihenés kínálata: eladó számukra minden, holott amit gyűjtenek, idővel szétszóródik.

Igen, szomorú a sereg, a *tömegember* sorsa, kiszolgáltatottsága. S természetes, hogy nő a bizalmatlansága. A sok csalódás után nehezen hajolnak az igaz szóra: nem ismerik fel többé. „Értelmük elhomályosodott, és akaratuk rosszra hajló lett.” És az arcuk verejtékével megszerezhető valódi érték helyett csábítóbb a könnyen kínált talmi érték.

De vajon a valódi értéket nyújtók, a valóban *jót akarók értik-e egymást?* Ismerik-e a játékszabályait a közösségi véleményformálásnak? Meg tudják-e értetni magukat az igaz beszédre szomjazókkal? Tudnak-e vonzó és valós választat kínálni a tévelygőknek? Sajnos, kevesen. Olyan század végén élünk, amelyben hatalmi eszközökkel elfojtották az egyéni vélemény érvényesülését, magába fordulttá tették a maga igazáról meggyőződött embert is, képmutatást rendeltek véleménynyilvánítás helyébe, látszateszmecserét valódi érvelés helyébe. Ahol az ember a másik előtt megnyilatkozni alig mert, így annak véleményét, meggyőződését nem is ismerhette. Megfigyelőkre s megfigyeltre oszlott a közösség:

a megfigyeltek még azt sem tudták, hogy ilyen szerepben vannak, még kevésbé, hogy kik tartoznak közéjük és kik figyelik őket. Ezzel szemben a figyelők egymás szerepéről is tudtak, és a megfigyeltek körét is ismerték.

A szabadság új kora

Váratlan eljött a szabad vélemények kora, s ebben a helyzetben találta országunkat. Van informált kisebbség és ismeretek nélküli, egyszerre hiszékeny és gyanakvó többség. Ebben a helyzetben megkínálva a közszabadságok és a jogállamiság eszköztárával és rendjével valóban olyanok vagyunk, mint a pásztor nélküli nyáj, szinte visszavágyunk a szoros karámba. Kísérletezünk olyan módszerekkel céljaink érdekében, amelyeknek eszköztára idegen számunkra, kifordul a kezünk közül.

Amit Laci meg nem tanult, nem tudja azt László. Amit soha nem tanultunk, soha nem próbáltunk, mitől is tudhatnók. Sem példa, sem saját tapasztalás nem igazít el az új feladatokkal kapcsolatban. Jóakaratumk lépten-nyomon botlik a szabadság rögzös útjának akadályain. Vissza kell utalni négy évtized neveltjeit a közélet elemi iskolájába? Bizony, nem ártana. Ha az első négy évet nem nagyralátó tervek kergetése, hanem módszeres tanulás töltötte volna ki, másképp állna ma a közélet porondján polgári, keresztény, nemzeti értékeket valló politikusaink jó része. Kérdés, van-e számukra iskolapad elég, van-e számukra tanár, és van-e bennük ennek felismerésére elég alázat, önismeret...

De ha már őket nem lehetett, legalább a ma nevelkedő, a közéleti szerepbe szükségszerűen belénövő fiatalságot neveljük a közszolgálatra, közszereplésre, amíg nem késő, amíg hallgatnak ránk. Ha van képünk arról, ami ehhez szükséges, vétek hallgatni.

Nevelés a közéletre

Meggyőződésem szerint *lehet a közéletre nevelni*: lehet tanítani azokat a módszereket, alapszabályokat, alapértékeket, amelyek közös célok érdekében közös megegyezés kialakítását, a közös együttműködést, az alkalmas képviselők és köztisztviselők kiválasztását, ellenőrzését és az ilyen megbízatások elvállalását, el látását általában lehetővé teszik.

Elsősorban *meg kell ismertetni a társadalmi együttműködés alapvonalait*:

- az ember lényege szerint társas lény,
- az emberek egymásrautaltak,
- bizonyos — anyagi, biztonsági, kulturális — célok csak együttműködve érhetők el,
- az egyéni vagy csoportérdeket azonos értékrendben hátrább kell sorolni, mint a közérdeket,
- az egyén méltósága, szabad lelkiismerete, egyénisége nem áldozható fel többségi szempontoknak,
- az egyén élete csak szabadon, mások élete érdekében kockáztatható,
- az egyes ember önmagát csak másokért áldozatot vállalva, önátadásban valósíthatja meg.

Az emberek közös céljait meg kell határozni, a célokhoz vezető utakat meg kell tervezni, a megvalósításukhoz alkalmas eszközöket meg kell teremteni, a közös célokat szabadon vállalni.

Minél nagyobb a közösség, minél bonyolultabbak a célok, annál nehezebb egyetértést elérni a célokban, a hozzájuk vezető utakban, a megvalósítás sorrendjében.

A közösség rendje

A közösség hajlamos arra, hogy az egyének alapvető érdekeit feláldozza saját céljainak. Ezért a közösség rendjének meg kell határozni:

- az egyén el nem vonható szabadságának, érdekeinek védelmére az eszközöket,

- a közösen megvalósítandó célok kitűzésének és a hozzájuk vezető út megtervezésének rendjét,

- elő kell írnia az egyszer meghatározott célok megvalósításának eszköztárát.

Az államban szerveződött társadalom az egyéni méltóság és szabadság védelmét az alkotmányos alapjogokban; a közösen elérhető célok felismerésének lehetőségéhez a véleménycsere, tájékozódás és tájékoztatás szabályait a politikai vélemény, szervezkedés és sajtó szabadságában; a célok meghatározását és a megvalósításukhoz szükséges hatalom átruházását a demokratikus hatalomgyakorlás intézményrendszerében; a hatalom túlsúlyának megakadályozását és ellenőrzését a hatalommegosztás, tisztségviselői politikai felelősség, hatalmi egyensúly, a jogrend elsőbbsége és a független bíróság, valamint a nem állami körök elhatárolt védelme által biztosítja.

Mindezek alapfogalmait a leendő állampolgárnak az alapvető ismeretekkel, a közoktatás körében meg kellene kapnia.

Az értékek sorrendje és értelme

Ezen kívül azonban meg kell tanulnia a leendő polgárnak bizonyos alapvető értékek helyes sorrendjét és értelmét ahhoz, hogy a közélet valóban működőképes lehessen.

Elsődleges az értékek osztályainak sorrendje: a köz szempontjából is elsődlegesek az erkölcsi értékek, másodlagosak a szellemi értékek, és harmadlagosak, noha bizonyos szintig elengedhetetlenek, az anyagi értékek. Ellenkezik a társadalom létérdekével, ezért minden körülmény között kerülendő, hogy akár az egyén, akár a közösség ezen a sorrenden változtasson, az alacsonyabb értékrendhez tartozó javak kedvéért magasabb értékrend javait feladja. Ez nem jelenti azt, hogy ne kellene az értékek mindhárom osztályából elegendőt biztosítani és a helyes arányokat megőrizni, de semmi esetre sem lehet a magasabb értéket mégoly mennyiségű alacsonyabb osztályhoz tartozó javakkal helyettesíteni, pótolni.

Az anyagi, legalacsonyabb osztályú javak egymással helyettesíthetők, a társadalmi egyedek vagy csoportok között többnyire veszteség nélkül átadhatók és kicserélhetők. A szellemi javakra ez csak bizonyos korlátok között érvényes. Erkölcsi értékeket viszont

nem lehet átruházni, nem is lehet senkire ráerőltetni. Azok csak egyénileg és szabadon megvalósítva tartják meg értéküket.

Ma sokan hangoztatják, hogy az értékek relatívak, azok értékjellegét az egyén határozza meg, hogy más horizonttal, más csoportban, vagy más egyénnek más az érték. Ezért a társadalomnak értékek vonatkozásában semlegesnek kell lennie, az egyeseknek pedig mások más értékrendjét tiszteletben kell tartaniok. Így az értékeknek a közéletre nem is lehet meghatározó hatásuk.

Ebben a formában ez téves.

Valóban áll, hogy az ember értéket csak szabadon választhat. Értékei vonatkozásában saját lelkiismerete a döntő. Állami vagy közösségi hatalmi eszközzel értéket nem szabad, de nem is lehet kikényszeríteni (a kényszer megfosztja értékjellegétől).

Áll azonban az is, hogy a hamis értékrendet valló egyének társadalmi csődbe jut, nem tud közösségi célokat megvalósítani. Az értéket ugyanis az ember szabadon, de nem következmények nélkül választhatja meg, fogadja el vagy utasítja vissza. A tévesen megítélt, hamis érték következménye szükségszerű módon jelentkezik.

Áll továbbá, hogy bizonyos *alapvető értékek szabad elfogadása és közösségi elismerése nélkül nincs lehetőség közéletre, hanem azt vagy anarchia, vagy hatalmi kényszer váltja fel előbb-utóbb.*

A nevelés során a közéleti értékek megismertetése, megértetése és szabad elfogadtatása ezért elengedhetetlen.

A közéleti értékek

Ilyen elsősorban a tudati azonosulás a közösséggel, amelyhez az egyén tartozik. Ezt neveztük hajdan hazaszeretnek. Értelmi felismerése a közösségi létnek, akarati vállalása a közösségi sorsnak és érzelmi odafordulás közösségünk, népünk, nemzetünk, országunk, városunk, egyházunk, általában mindazon közösségek felé, amelyekbe belekerültünk, s amelyekben munkálkodunk emberi hivatásunkhoz tartozik. „Nem elég csak emlegetni, tudni is kell jól szeretni, tudni bölcsen a hazát.” E tudati azonosulás szükséges, de szabad tény. Ellentételezi éppen saját szabad és felelős emberi méltóságunk tudata, amelynek megélését ez a közösség számunkra biztosítja, és ezzel elkötelezettségünket iránta viszonozza. Ha ebben a kölcsönösségben a közösség belső rendje vagy magatartása miatt törés keletkezik, ez mély ellentétet okozhat az egyén és a közösségi ember között, amit a közélet eszköztárával mielőbb meg kell kísérelni összhangba hozni. Ha végképp lehetetlen az összhang megteremtése, az egyén a maga lelkiismerete, meggyőződése, méltósága védelmében ki is válhat a közösségből vagy legalábbis visszahúzódik annak működésétől. Viszont ezzel feladja a közéletre ráhatás esélyét is.

Második szükséges közösségi érték a *közösség törvényes rendjének tisztelete*, előírásainak önkéntes, szabad és jóhiszemű követése. A törvény adja ugyanis a közösség biztonságát, a jogbiztonság értékét. Ennek rendjében élnek békében, vagy legalábbis egymás köreit tiszteletben tartva a közösség tagjai. Ehhez szükséges a tör-

vényes rend legalábbis minket érintő szabályainak ismerete, és szükségességük józan belátása ott is, ahol épp korlátozzák eseti szabad mozgásterünket. Az engedelmesség keresztény erényének közösségi formája ez.

A törvényes rend tartozéka a társadalomban a *békés út elfogadása*. A társadalomban, a közéletben nincs helye, vagy csak törvényes keretek között van helye erőszaknak, kényszernek. Az egymás közötti vitákat a perrend, a hatósági eljárásokat a közigazgatási eljárás rendje, a szabad személyek érintkezését társadalmi formák szorítják határok közé ott, ahol a másik érdekét a magunké elé vagy mellé helyező szeretet ezt automatikusan, rend nélkül is meg nem oldja. A keresztény erkölcsi rend szerint boldogok a békességeselek. A békés út természetessége az emberek egyenlősége elfogadásából adódik: nincs jogom a magam érdekében más érdekét egyszerűen félrelökni csak azért, mert erőm van arra.

Egyéni szabadság

A békés út és a biztonság egyszersmind biztosítékai az *egyén szabadságának* a közösségben. Békességre teremtett minket az Isten, és ezért minden szabad nekem! Egyéni lelkiismereti vonatkozásban erről már szóltam. Azonban van a szabadságnak közösségi vetülete is. A társadalom szabályainak az egyén tartozik magát önként alávetni, a társadalom tisztségviselői utasításait a köz érdekében elfogadni. Viszont a szabályok meghatározásában, a vezetők kiválasztásában mindenkinek szabad hozzászólása, véleménynyilvánítási joga van: quod omnes tangit, ab omnibus approbetur. A törvény, a közhatalom hordozójának legitimitását épp ez az átruházott hatalom, a közös rend szerinti meghatározottság adja. Ha hiányzik, a társadalom rendje elveszti közmegegyezésen alapuló értéktartalmát. A törvények kialakítása és a hatalom átruházása során az egyénnek joga van a szükséges tájékoztatásra, de kötelessége is legjobb lelkiismerete szerint mindent megtenni jogai felelős érvényesítése érdekében. Meg kell tanulnunk, hogy részünk van a közhatalomból, és ezért részesei vagyunk az érte hordott felelősségnek is.

Felelősség a közért

A *közért való felelősség* kötelez a közügyek iránti érdeklődésre, mások álláspontjának megismerésére és mérlegelésére. Lehetőleg fiatal korban rá kell jönnie az embernek arra, hogy nem természetellenes, ha mások véleménye különbözik az övétől. Ez a véleménykülönbség nemcsak nem baj, de egyenesen gyümölcsöző és hasznot hozó lehet mind a köz, mind az egyén szempontjából. Prudentis est consilium mutare in melius — az egyén esetében, és ellentétek ütközésében csiszolódik ki a legjobb megoldás — a köz szempontjából.

Meg kell tehát hallgatnunk a másikat, előítélet nélkül, érdeklődéssel, és el kell tudni mondani a saját álláspontunkat, készen annak jobbítására, módosítására is. Tudnunk kell, hogy a teljes egyetértés ritka virág, általában csak a legjobb kompromisszumra, egyeségre kell törekedni. Jobb egy sovány egyeség, mint egy

kövére per, mondotta Huszthy István, és ez áll a mai társadalomban is. Az eszmék cseréje mindaddig indokolt, amíg a döntés halogatható, és akkor kell az egyességet létrehozni, amikor a halogatás már feltétlen káros. Ha az egyetértés tárgyalás útján nem jön létre, úgy a vélemények többsége dönt a jogállamban. A döntésnek megvannak a formai előírásai. Meg kell azokat ismerni, és szigorúan be kell tartani, mert a *formai jogszerűség* a biztosítéka mind a demokráciának, mind a szabadságnak. A közéletben, a jogéletben az alakítások tisztelete lényeges: forma dat esse rei.

A többség döntése legális úton létrehozva az egész közösségre kötelező, ha az előkészítésben és a szavazásban részt vehetett. Nincs helye sértődésnek a leszavazottak részéről, amint nincs helye fölényeskedésnek a többség részéről. Meg kell tanulnunk alávetni magunkat nemcsak a törvénynek (az is közakarat), de a szabályos módon meghozott többségi döntésnek is.

Az igazságosság

Mint utolsó és legszükségesebb közösségi értéket az *igazságosságot* kell megtanulni. Két oldala van: az egyenlő mérték értéke és a méltányosság mértéke. Az egyik a látszatra egyenlőtlenek egyenlő megítélését írja elő, a másik a formailag egyenlők közül a valójában gyengébbek felemelését, támogatását. Ez az érték, az igazságosság hagyta el a bűnös vaskorban, Ovidius szerint, utoljára az emberek világát: ez az érték fog abban utoljára meghonosodhatni, ha már beletanultunk a törvény és a türelem a rendjébe.

Igazság csak a pokolban van, és oda senki sem akar kerülni, mondja a nagy konvertita író. Az igazság relatív, mondják a plurális erkölcs prófétái. Valójában az igazság független annak felismerésétől. Teljes és állandó értéke a létnek. Az ember hajlamos rá, hogy szemet hunyjon fénye előtt, mert sok mindenre rávilágít, amit nem lát szívesen. De fel kell ismerni, hogy ha homokba dugjuk a fejünket, semmi sem változik, csak a saját tisztánlátásunk. Nem a tükör tesz rúttá. Az igazság lehet keserű, de meg nem kerülhető. A hazugság megrontja a közéletet, kiöli belőle az alapját, az egymás iránti bizalmat.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi karán 1997. február 15-én, a katolikus iskolák pedagógusainak tartott *Hogyan neveljünk felelős választópolgárokat?* című előadás szerkesztett változata.

De hát van *egymás iránti bizalom* a közéletben? Kell lennie, mert enélkül ugyancsak nem képzelhető el semmiféle rendezett társadalmi lét. Fide, sed cui vide. Bízni kell, hinni kell, remélni kell — csak meg kell keresni a bizalomra méltót, meg kell keresni a hitelt érdemlőt, fel kell ismerni a reménység okát — és megbízhatóvá, hitelt érdemlővé, szépreményűvé kell válnia a közélet leckéjét tanuló nemzedéknek.

Nekünk van kinek hinnünk, van kiben bízunk, van reményünk. Ez a meggyőződés erőt kell, hogy adjon a tiszta közélet, a jól működő társadalom felépítésére. Ne halogassuk a közös fellépést mindezen közéleti értékek elfogadtatására, gyakorlati megvalósítására. Akkor alakul majd jó irányban a mi országunk, és akkor mindazon értékek, amelyekre most a megtévesztett világ vágyik, ráadásul hozzáadhatnak nekünk...

Erkölc, vallás és társadalom

JEAN-MARIE
LUSTIGER

Született 1926-ban, 1954-ben szentelték pappá, 1983 óta Párizs érseke.

Részlet a szerző művéből, amely a Vigilia Kiadó gondozásában rövidesen megjelenik.

A társadalom fellazulása

A magukat modernnek tartó társadalmak, melyek az erkölcsi törvényeket s a vallásos hitet archaikusnak, egy letűnt kor ittfelejtett kövületének ítélik, legtöbbszörre illúzió áldozatai. Ugyanis a törvényhozóknak és a kormányoknak egyre olyan kérdésekkel kell megbirkózniuk, amelyek megoldása erkölcsi megfontolásokat feltételez. Maga az a tény, hogy ezek a kérdések manapság újból előtérbe kerülnek, s ráadásul sürgős megoldást követelnek, éppenséggel arra mutat, hogy a társadalom meglehetősen zavarban van, mondhatni, e tekintetben teljességgel tanácstalan. Mindezzel kapcsolatban elsősorban két elemet kell kiemelnünk.

Először is azt, hogy a törvényhozónak az alapvető társadalmi struktúrákkal kapcsolatos felfogása teljesen a visszájára fordult. A családról, a házasságról, a házastársakról vagy a leszármazottakról szólva a törvény immár nem a mindenki által elfogadott morális kereteken belül próbálja elrendezni a társadalom életét. A törvényhozó hatalom hangot váltott, újítani kíván: minden tétovázás nélkül áldozza fel azokat a társadalmi vagy családi kötődéseket, amelyek eddig a társadalom egyensúlyát biztosították. A törvényhozók újfajta magatartása bonyolult reakciókat vált ki, és sokszor drámai következményekkel jár.

A másik fejlemény, hogy a pénz lett az egyedüli mércéje a társadalmi javaknak és értékeknek. Mindennek megvan az ára, minden redukálható megbecsült értékére. Ez a monetáris logika társadalmaink egész területeit teszi tönkre. Mert ha kizárólag a piaci törvények számítanak, akkor miért ne lehetne megvásárolni a gondolatokat is, a döntéseket is, ugyanúgy, mint a fogyasztási javakat?

Hamarjában tett megállapításaink azonban nem szabad, hogy pesszimistává tegyenek bennünket. Mert a nyugati világban még sokan vannak, akiket nyugtalanít ez az egyensúlyvesztés, amelynek romboló következményei nemcsak a fejlett társadalmakban érezhetőek, hanem azokban is, amelyek teljesen védtelenek gazdaságunk csábításaival szemben.

Ez a félelem azután némelyekben nosztalgiát ébreszt a régi rend iránt, amikor az erkölcs és a vallás, szerintük, még a társadalmi élet elismert normái voltak... Mintha a jelenlegi állapot zavarainak rendezésére nem volna más megoldás, mint azoknak a korlátozásoknak a visszaállítása, amelyekből a szabadság alapjára épülő társadalmak annak idején meg akartak szabadulni. Néhány keleti országban ez a fajta magatartás szinte klinikai tisztaságú.

formában jelenik meg. Fennáll annak a veszélye, hogy a kommunista diktatúra jármából alig szabadult országok egy olyanfajta szabad társadalom csapdájába esnek, amely elutasítja a politikai intézmények szabályozó mechanizmusát. És akkor újból föltűnik a régi rend, a kommunista rend iránti nosztalgia...

Mások viszont, akik az emberi jogok iránt kivételesen érzékenyek, attól tartanak, hogy az erkölcs és a vallás csak álcája kíván lenni bizonyos politikai szándékoknak, melyek szívesen korlátoznák a társadalom életének szabadságát és a jogállam létrejöttét.

Az új korszak kihívásai

Hadd kezdjem egy közhellyel: az emberiség történetének új korszaka van kezdődőben. Ennek előjelei már a modern politikai rendszerek kialakulásakor megfigyelhetők voltak; a társadalmi kapcsolatok módozatainak újszerűségében, a megismerés új formáinak megjelenésében. A társadalmak fejlődését nem a politikai rendszerek határozzák meg, sem pedig a termelési módok, hanem a kultúra. Bizonyosága ennek a kommunikáció frisskeletű hatalma, amely meghatározza a társadalom életének struktúráját, akár a politikai tevékenységet, akár a tudományos, a művészeti vagy a kereskedelmi szférát tekintjük.

A társadalom természete

A mostani változások megértésében a politikai utópia nemigen lehet segítségünkre. Inkább a társadalom természetéről kell elmélyültebb elmélkedést folytatnunk. Minthogy a tudás immár egyetemes jellegű, alighanem ettől az elmélkedéstől fog függeni az emberiség további fejlődése. Annyi bizonyos, hogy ezt a roppant kihívást, akár méreteit, akár bonyolultságát tekintjük, csakis realista módon közelíthetjük meg.

A civilizáció alapvető formáinak — az erkölcsnek, a vallásnak, a társadalomnak — a kialakulása nagyon hosszú folyamat eredménye. Jó, ha nem feledkezünk meg azoknak a befolyásáról, akik hivatásuk vagy elhivatottságuk okán idejüket meditációval töltik, s közzé is teszik gondolataikat: a filozófusokra, kutatókra, oktatókra és egyházi emberekre gondolok. Jelenleg egyikük sem tud erre a kérdésre végleges választ adni, igennel vagy nemmel felelni. A társadalmaknak nagyon nagy szükségük van, jobban, mint valaha, egy olyan helyre, ahová nem hatol be a média: visszavonultságra és magunkba szállásra alkalmas helyre, hogy az ember békés körülmények közt készíthesse el azokat az eszközöket, amelyek segítségével majd valóban kormányozhatja önmagát, s szabad teret adhat a gondolkodásnak.

Az emberi társadalom legfontosabb elemeit pillanatnyilag képtelenek vagyunk kezelni. Legalább egy vagy két emberöltőre lesz még szükség ahhoz, hogy kezelhető stádiumba kerüljenek. Ez viszont a kultúra egészének szolidaritását feltételezi. A szenteket és

a zseniket, akik a változást hozzák, többnyire csak haláluk után ismerik el. Az emberiség fejlődésének valós ideje a közösség által való elismerésük, a kanonizáció, ehhez azonban sokszor több nemzedéknyi időre van szükség.

A közvélemény és az egyén

A mai pluralista társadalmak a többségi vélemény döntéseire épülnek. A képviselői demokrácia választási eljárásaihoz újabban hozzáadódnak a közvéleménykutatási technikák. Olyannyira, hogy sokak szemében a választások már-már fölösleges formaságok, bár kétségtelen, hogy e téren nem ritkák a meglepetések. Minden kollektív döntés meghatározó eleme: a többség feltételezett véleménye. Politikusok és reklámszakemberek egyaránt erre támaszkodnak, amikor előbb kiválasztják, azután pedig kívánatosá teszik az eladandó terméket vagy az elfogadandó döntést. Így az észérvekkel együtt a kritikai gondolkodás is háttérbe szorul a vágyat felkorbácsoló technikákkal szemben. Azt mondhatjuk, hogy az a közvélemény, mely az észérveknek nyitott: nemes; az, amelyik manipulálható, leigázásunkra szolgál.

Az erkölcsi normák pusztulása

Manapság az erkölcsök már-már a közvélemény pillanatnyi állásától függenek: amikor valamit a többség „úgy csinál”, akkor „úgy is kell csinálni”. Ez a konformizmus a mai társadalom uralgó kényszereinek a kifejeződése. Egyetemes és mindenütt jelenlevő kényszer ez, mely nem is hasonlítható a hajdani kisközösségek és egyes társadalmi körök *pressziói*hoz. A mai fiatal nemzedékek aligha képesek szembeszállni az egymást folyamatosan követő divathullámokkal. A közvetítő rétegek, a családok, a pedagógusok és a szociális munkákat végzők egyre nehezebben tudják továbbadni azokat a szokásokat vagy viselkedési formákat, amelyek ellentétesek a média erőteljes támogatásával működő kulturális mintákkal. Az attól eltérő viselkedési formák hirdetése és igazolása gyakran jár összeütközésekkel, de mindenképpen ropant bátorságot igényel.

A bevett erkölcs többnyire nem más, mint egyszerű ténymegállapítás. A létező erkölcsi állapotokat úgy tekintik, mint iránymutatót: „Így jó, mert mindenki így csinálja, s a törvény is engedi.” Ily módon az ész törvényének és az egyén lelkiismeretének helyébe a közvélemény, majd pedig a polgári törvénykezés lép, aminek következtében minden cselekedet, melyet a törvény nem tilt, úgy jelenik meg, mint ami erkölcsileg jó. A többséginek gondolt véleményt és a törvény nyomását pedig tovább fokozzák a pillanatnyi sztárok folyamatosan sulykolt nézetei. A közvéleményt is foglalkoztató etikai vitákban a lelkiismeret ekként mintegy különböző „etikai bizottságok” vagy hivatásos bíróságok felügyelete alá kerül. Ezeknek a döntései pedig, éppúgy mint a törvények vagy a

rendeletek, végül az erkölcsi normák helyébe lépnek. Holott a törvény csak akkor kötelezhet és rendelkezhet lelkiismeretünk felett, ha összhangban áll az erkölcsi megfontolásokkal.

A társadalom működésének lehetséges és szükséges feltétele azon arany szabály betartása, amelyet az ész is elismer: „Ne tégy olyat másokkal, amelyet nem akarsz, hogy veled cselekedjenek!” De az erkölcs vajon pusztán társadalmi jelenség volna, vagy forrása volna a lelkiismeret is? Erre a klasszikus kérdésre a demokratikus társadalmak többnyire olyan választ adnak, mely csak az egyéni döntést tartja lényegesnek. Ez talán haladásnak látszik, mert teret enged a szabadságnak. Annyi bizonyos, hogy szabadság hiányában nincs erkölcsiség, kényszer alatt nem lehet jót cselekedni. De ha az egyént tesszük meg az erkölcsös magatartás bírójává, azzal roppant nehézségeket támasztunk az emberi viselkedés és a társadalmi élet ésszerű megszervezésének útjába.

A közvélemény és az egyén mintegy azt bizonyítják, hogy a liberális társadalmak és az erkölcsi élet összeegyeztethetetlenek.

* * *

Etikai töprengéseinket a Biblia két fejezete, a Tízparancsolat és a Hegyi beszéd világíthatja meg. Isten tíz parancsolata (Kiv 20, 1-20; MTörv 5, 6-22; Mt 5, 17-48; 19, 6-22) és Jézus Krisztus boldogságokról szóló mondásai (Mt 5, 1-12) megjelölik a szabad élet szabályait. Az Isten képére és hasonlatosságára teremtett embernek az Ige jelöli meg az igazságot és a hitbéli egyezséget. Az emberiség olyan egyének közössége, akiket nemcsak egy szerződés vagy megállapodás kapcsol össze, hanem valami annál sokkal mélyebb: az emberi sors, annak személyes és társadalmi megjelenésében. A Bibliának az emberi méltóságról szóló egyetemes érvényű megállapításait azok is megérthetik, sőt, el is fogadhatják, akik nem hisznek. Az ókori görögség és a mi 18. századunk, amikor a természet és az ész egyetemességére építették a személyes életvitelt és a társadalom életét, a Teremtés könyvével összhangban cselekedtek.

Valódi társadalmi szerződés csakis azon az akár kimondott, akár kimondatlan előzetes megállapodáson alapulhat, amely szerint minden ember: ember. Mert minden egyenlőtlenséget hirdető, akár faji alapon álló, akár marxista vagy állítólagosan liberális elmélet, amely tagadja az emberi személyiség méltóságát, ezzel meghamisítja a társadalmi kapcsolatokat, és a közérdek logikájának helyébe egy másik, gyilkos logikát állít, a csoportérdek vagy a maffia logikáját. Ezzel szemben az embertelennek érzett helyzetek által kiváltott felháborodás vagy akár lázadás mindig a szolidaritás és a velejáró erkölcsi parancs kifejeződése: „Amit akartok, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal” (Mt 7, 12).

Az erkölcs társadalmi jelenség s ugyanakkor egyéni döntés. Egyiségét az ész egyetemessége és az egyén szabadsága adja. Az erkölcsi élet olyan objektív törvény létezését feltételezi, amely megalapozza az erkölcs közösségi elfogadását, és egyúttal biztosítja az egyén szabadságát. A keresztények hivatása, hogy a Tízparancsolat és a jézusi tanítás világosságában tanúskodjanak — ha kell, a vértanúságot is vállalva — erről a ki nem mondott igazságról. Mert csakis ezek a tanúságok vezethetnek el a társadalmi igazságossághoz.

A szakrális és a szeretet

Erkölcsi szabályok nem alapulhatnak a közvélemény pillanatnyi állapotán, sem pedig a pillanatnyi erőviszonyokon. A hatalom, különösen a totalitárius rendszerekben, mindig is kísértést érzett a szakrálissal való visszaélésre. Gyakran próbálták a maguk céljaira kisajátítani. Ez a fajta kisajátítás egyébként jóval messzebb megy, mint azt az uralkodók és az egyház közötti hagyományos versengések során láthattuk. Aki a politikát a szakrális méltóságával kívánja felruházni, az szembekerül a kinyilatkoztatás legfontosabb üzenetével. A Biblia ugyanis a társadalom deszakralizására szólít, mert az emberiség csak ekként válhat nyitottá a legmagasabbrendű, az örök értékek előtt. Izrael felszentelt királya, hiába Isten fölkentje, maga is vétkes, s meg is gyónja vétkeességét. A Szentírás értelmében nincsen olyan politikai hatalom, amely a megváltó szerepét játszhatná. Az egyedüli Szent: az Úr.

Visszaélés a szakrálissal

Liberális társadalmainkban a szakrális leginkább a hatalomvágyat, a látszatot és a nemiséget érinti meg. A bálványozott sztárok tömegösszejöveleteinek hisztériája nyilvánvalóan a *legelemibb szakralitást célozza meg*. S vannak politikai, sőt kereskedelmi kampányok, amelyek lealacsonyító módon használják föl a vallási érzést. Holott szentség csakis Isten szentsége lehet és az Isten képére teremtetett emberé, mert másképp a méltánytalanság Mammonjának imádásává fajul. A dionüszoszi imádás lealacsonyítja a szeretetet. Az erőszak mindig halálos. A vágy sohasem képes elűzni a halált. A modern istenek épp annyira feltűnőek és mindenütt láthatók, mint azok, amelyekre Szent Pál az Akropolisz környékén figyelmeztetett (vö. ApCsel 17, 22-34). Elegendő végigmenünk a Diadalívtól a Défense-ig, hogy a toronyházak tetején megpillantsuk az új Akropoliszunkat benépesítő isteneket; lealacsonyult istenek, lealacsonyító, de gyakorta bámulatos szépségű bálványok, amelyek közt hiába is keresnénk az „Ismeretlen Istent” (ApCsel 17, 23).

A vallás több, mint pusztán társadalmi jelenség, melyet azért kellene óvnunk, mert hasznos szerepet játszik a társadalom és az egyének életének stabilizálásában. A nyugati típusú társadalmak

mindmáig nem jutottak el odáig, hogy meghatározzák a vallások „használati utasításait”, sem pedig a szakralitás sajátos szerepét a jog, az ész és a közjó alátámasztásában. De mi is maradna meg egy olyan társadalomból, amely le akarna mondani az elmáradottnak ítélt vallásról és a nyűgnek tekintett erkölcsről? Helyettesíthetné-e vajon a társadalom és a jog az erkölcsi tudatot? Kiszajátíthatná magának a szakralitást? Vajon a társadalom nem volna több, mint egyszerű találkozási pont a vélemények és az erőszak között? Hátha lesz még az erők találkozhelye, az értékek csillagképe, egy személyek alkotta közösség!

A szeretet civilizációja

A Biblia és az Evangélium fényében az emberi társadalmat nem pusztán a jog irányítja. A társadalom az értékek értékén: a szereteten épül. „A szeretet civilizációja” korántsem csupán valami mérhetetlenül naív utópia. Nincs nemesebb emberi feladat, mint egy olyan társadalom építése, amely önmagunk feledésén és a másik elismerésén alapul. Az Istenbe vetett hit felszabadítja a vágyat, s az erőszakot a megbocsátás erejévé változtatja.

A nyugati társadalmak megszületését az isteni szándék kinyilatkoztatásától megtisztult erkölcs és szakralitás tette lehetővé. Most, a történelem új korszakának hajnalán semmiképpen sem ragaszkodhatunk a társadalmi élet archaikus formáihoz, még akkor sem, ha ezek közül némelyik úgy jelent meg, mint amely a kinyilatkoztatás ihletéből született. A mi feladatunk az, hogy megteremtjük az igazságosság és a béke új és tartós előfeltételeit. Az erkölcs és a szentség igazsága és előrehaladása a szeretet eleven emlékezetében rejlik, mert a szeretet mindkettőnek a teremtője és a megmentője. Mert ha nem, akkor kultúránk összeroppan becsvágynak és fölfedezéseinek a súlya alatt.

Szávai János fordítása

Keresztény Európa és európai integráció

ERICH KUSSBACH

Keresztény Európa a múltban és jövőben

¹Habsburg-Lotharingen, O.: *Es begann in Aachen, a Politik für das dritte Jahrtausend, Festschrift für Alois Mock zum 60. Geburtstag* című 1994-ben Grazban megjelent kötetben, 293.

²Nitschke, A.: *Einleitung, Propyläen Weltgeschichte, Frankfurt-Main, Berlin-Wien, 1976, VII. 17.*

³Fromm, E.: *Haben oder Sein*, München, 1979, 134-135.

Amikor az európai integráció kapcsán keresztény értékekre épülő Európáról beszélünk, óhatatlanul a „keresztény Nyugat” („*christliches Abendland*”) jut eszünkbe, s Nagy Károly birodalmára vagy V. Károly német-római császárságára gondolunk. Charles de Gaulle-nak tulajdonítják az európai integrációval kapcsolatban a mondást: — „Nagy Károlynak van még jövője”.¹ A középkori keresztény Európa eszméje a „teokratikus” egység gondolatára épül, mégpedig mind a kereszténység egységére, mind pedig az egységes keresztény birodalomra (orbis europaeus christianus).²

Más kérdés, mennyiben valósult meg a történelem során e kettős egység — a keresztény hit és a politikai hatalom egysége. Milyen mélyreható volt valójában a keresztény megtérés? Erich Fromm egyenesen úgy veti fel a kérdést, vajon Európa tényleg megtért-e valaha is a kereszténységhez? Válasza elgondolkasztató. Szerinte a keresztény hit bensőséges gyakorlása a 12. és a 16. század közötti időszakra korlátozódott, míg e korszak előtt és után a megtérés csak felületesnek nevezhető, megmaradt a „keresztény ideológia” szintjén, anélkül, hogy a „szívek megtéréseivel”³ is párosult volna.

A történelemből tudjuk, a századok folyamán az egységes birodalom nemegyszer felbomlott, s csak állandó harcok és nagy áldozatok árán sikerült újra egyesíteni. Nos, a kereszténység, ha a keleti egyház elszakadásától eltekintünk, a reformációval Nyugaton is megbomlott, a birodalom a partikuláris hatalmak megerősödésével és a nemzetállamok kialakulásával előbb meggyengült, majd lassan elsovadt. Mindazonáltal kultúráját és szellemiségét tekintve Európa a nemzetállamok idején is keresztény maradt, s ezt végső soron még a felvilágosodás és a francia forradalom egyház- és vallásellenes irányzata sem tudta alapvetően megváltoztatni. Az európai integráció egyik élharcosa, Robert Schuman ezzel kapcsolatban így írt: „A kereszténység alapelvei fennmaradtak, és tovább hatnak azok tudatalattijában is, akik a tételes vallásgyakorlással ugyan szakítottak, akiket azonban a kereszténység nagy eszméi változatlanul áthatnak. Ezek az eszmék jelenkori kultúránk meghatározó elemévé váltak, és azok is maradtak.”⁴

⁴Schuman, R.: *Európaért*, 1991, 60.

Ákárcsak a középkori „keresztény Nyugat”, a vizsgálatunk tárgyát képező jövőbeli „keresztény Európa” is az *egység*, mégpedig

⁵A mű tartalmára való tekintettel a cím található fordítása *Keresztény humanizmus* lenne.

⁶Maritain, Jacques et Raissa: *Oeuvres complètes*, VI. (1935-1938), Paris, 1984, 457. és köv.

⁷A *Nova Spes. Ein Programm für die Zukunft des Menschen* című 1986-ban megjelent (Graz-Wien-Köln) kötethez írt előszavában, 9.

⁸Fromm, E.: *im. Vö. továbbá Gaudium et spes*, 35, továbbá *Laborem exercens*, 119, és Boda László *Emberré lenni, vagy birtokolni*, Budapest, 1994.

⁹Boisset, L.—Simon, M.: *Science, idéologies et foi chrétienne*, Lyon, 1979, 109.

¹⁰Vö.: Varga J.: *Keresztény szociális mozgalmak Magyarországon*, Távtatok 1993, 4-5, 477-490.

a geopolitikai és kulturális egység gondolatára épül. S mégis nem csupán az idő, a hosszú évszázadok választják el a kettőt egymástól, hanem mélyreható politikai, társadalmi és világnézeti átalakulások, valamint forradalmak egész sora is. A különbséget talán századunk egyik nagy keresztény filozófusa, Jacques Maritain világította meg a legjobban, amikor *Humanisme integral* (*Teljes humanizmus*)⁵ című munkájában a középkori keresztény nyugatot „szakrális keresztény világnak” nevezte, míg az új keresztény Európa ideáltípusát „profán keresztény világnak” minősítette.⁶ Maritain elméletére később még visszatérünk.

Mielőtt azonban elemeznénk az új keresztény Európa megvalósulásának feltételeit, szólnunk kell a modern élet szellemi válságáról. Franz König bíboros, volt bécsi érsek a válság okát az egyéniség szellemi egységének felbomlásában látja.⁷ A személyiséghasadással párhuzamosan az emberek egymás közötti viszonyában is sokrétű társadalmi törésvonal mutatkozik, de így van ez a társadalmi csoportok, népek és hatalmi csoportosulások esetében is. A birtoklás vágya diadalmaskodott a lét értéke felett,⁸ az igazság sok részigazságra bomlott fel, melyek közül mindegyik azzal az igénnyel lép fel, hogy ő a teljes igazságot jeleníti meg. A válság gyökereit König a szellemi létben látja, s ezért szerinte a gyógyulási folyamatnak is onnan kell kiindulnia.

A *kereszténység mai állapota* kontinensünkön rendkívül ambivalens, és semmiképpen sem hasonlítható össze a középkori Európa kereszténységével, de még a 19. században, sőt a század első felében uralkodó helyzettel sem. Gyermekkoromból jól emlékszem arra, hogy a keresztény életforma mennyire rányomta bélyegét a mindennapi életre. A legtöbb egyházi ünnep egyben állami ünnep is volt. A kötelező iskolai hitoktatás a legtermészetesebb dolognak tűnt a világon. A papi hivatással még nem volt gond. A papok, női és férfi szerzetesek éppen úgy, mint a református és evangélikus egyház lelkészei a nyilvánosság előtt viselték egyházi ruházatukat, és senkinek sem jutott volna eszébe emiatt szidalmazni őket. Igaz, a 18. és 19. században, aztán még inkább e század első felében a legkülönbözőbb politikai ideológiák⁹ alakultak ki, és váltak uralkodóvá, így nem csodálkozhatunk azon, hogy különféle keresztény „politikai ideológiák” is lábra kaptak, amelyek közül itt csupán a „politikai katolicizmusra” és az úgynevezett „keresztény kurzusra” utalnék. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy e politikai mozgalmak mellett éppen a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* című pápai körlevelek nyomán keresztény szociális mozgalmak is létrejöttek.¹⁰ A mai demokratikus rendszerekben működő kereszténydemokrata pártok mindenestre nem hasonlíthatók össze a korábbi politikai mozgalmakkal, hiszen mind programjukban, mind politikai gyakorlatukban alapvetően különböznek azoktól.

¹¹Habsburg, O.:
Zurück zur Mitte,
Wien-München, 1991,
228. Lásd továbbá a
churi segédpüspök,
Peter Henrici solothurni
előadását, Kathpress,
(1955. március 29.).

¹²Imhof, P.—
Biallowons, H.: *Glaube
in winterlicher Zeit.
Gespräche mit Karl
Rahner aus den letzten
Lebensjahren*,
Düsseldorf, 1986, 232.

¹³Khol, A.: *Glanz und
Elend der Katholischen
Soziallehre in der
säkularisierten
Gesellschaft, Glaube
und Politik. Festschrift
für Robert Prantner*,
Berlin, 1991, 141 és
149.

¹⁴Keresztény felelősség
Európáért — Az
Európai Protestáns
Nagygyűlés iratai,
Budapest, 1992, 10.

¹⁵Vö. a pápa Jan
Gavronkskinak adott
interjúját.
L' Osservatore
Romano, (1993.
november 12.)

Időközben persze a helyzet gyökeresen megváltozott. Napjainkra az európai élet már oly mértékben szekularizálódott, hogy a hívő keresztények sokszor magukra maradnak. A hívő ember nemegyszer keserűen észleli, hogy a posztmodern-posztkommunista társadalom kirekeszti közösségéből. Ez a „kirekesztés” olykor leplezetlenül történik, durva, sőt goromba módon. Mindannyian ismerjük a nyílt antiklerikalizmus, a Rómával szembeni ellenséges érzület, sőt a 19. századi kultúrharc korunkbeli újabb megjelenési formáit. Mai társadalmunk szinte nem ismer súlyosabb elmarasztalást, mint a maradiság, a tegnapelőttiség, a konzervativizmus vádját. Az érintettek örülhetnek, ha nem nevezik őket mindjárt fundamentalistának.¹¹ De vannak a kirekesztésnek finomabb formái is, mint a közöny és az értetlenség, a tapintatlanság vagy az irónia.

A kereszténység jelenkori állapotát vizsgálva Európában arra a következtetésre kell jutnunk, hogy defenzív helyzetbe került.¹² A konzumhedonizmus és az új pogányság térhódítása következtében a mai pluralisztikus kultúrában, közgondolkodásban és köz-erkölcsben egyre kevésbé lelhetők fel a keresztény értékek.¹³ És ez Nyugat-, Közép- és Kelet-Európára egyaránt igaz. Dr. Hegedűs Lóránt püspök találóan fogalmazott a magyarországi református egyház protestáns nagygyűlésén: „A nyugati szekularizáció politeista ateizmusa, melyben az életszínvonal, pénz, reklám, szex, technika istenei uralkodnak, megláthatja a keleti szekularizáció nihilista ateizmusát, melyben a *Semmi* akar uralkodni”.¹⁴ A szekularizáció az egyházon belül is egyre jobban tért hódít. Sokan úgy érzik, a vallás elidegeníti őket önmaguktól. A szekularizáció az emberek tudatán is elhatalmasodott, és fokozatosan elhallgattatja lelkiismeretüket.¹⁵ Megdöbbenéssel látjuk sok hívőtársunk meghasonlását. Nemhiába beszélt II. János Pál pápa *Veritatis splendor* kezdetű enciklikájában az újraevangelizálás szükségességéről, és nemhiába tűzte ki célul az 1991-ben megtartott európai püspöki szinódus Európa újraevangelizálását. A pápa rámutat arra, milyen nagy szükségét érezzük, kiváltképp napjainkban, Európában az evangéliumnak, mert a „régí világ” eltávolodóban van az evangéliumtól.¹⁶

Van-e létjogosultsága a „keresztény” Európának?

¹⁶II. János Pál: *Átlépni
a remény küszöbén*,
1995, 145-146.

E rövid diagnózis alapján nem egyértelmű, milyen befolyással vannak és még inkább lesznek a keresztény értékek az épülő Európai Unióra. Mi, keresztények hiszünk a mindenható gondviselésben, és ezért bizalommal tekintünk a jövőbe.

Ugyanakkor tudomásul kell vennünk, hogy ma már sokan felvetik a kérdést, szükséges-e egyáltalán, hogy a jövő Európája elkötelezze magát egy bizonyos értékrend mellett? Nem elegendő-e, kérdezik,

hogy az Európai Unió egyszerűen jól működik? Nem lenne-e jobb, ha az Unió a jólét és a biztonság megőrzésére korlátozná erőfeszítéseit, ha Európa egy nagy „jóléti klubot” alkotna,¹⁷ s egyebekben polgáraitra bízna, milyen értékeket tekintenek magukra nézve érvényesnek. Ez az álláspont megfelel annak az erkölcsi relativizmuson alapuló szemléletnek, mely a mai társadalmakban aggasztó méreteket tért hódít.

Ettől függetlenül önmagunknak is fel kell tennünk a kérdést, felléphetünk-e mi, keresztények egyáltalán még azzal az ígérennyel, hogy a jelenkori Európára jellemző multikulturális társadalomban „keresztény uniót” létesítsünk? Jól tudjuk, hogy Európában nemcsak keresztények élnek, hanem más vallásúak is, és nemcsak egyistenhívők, hanem buddhisták és sokan mások, sőt olyanok is, akik nem istenhívők. Hivatkozhatunk-e még minden további nélkül Európa keresztény gyökereire és hagyományaira, ha tekintetbe vesszük mindazokat a súlyos tévedéseket és tévelygéseket, az inkvizíciót, az elszakadt testvéreink üldözését, a háborúkat, a holocaust borzalmait, amelyeket keresztény emberek, nemegyszer éppen a kereszténység eszméjével visszaélve, annak leple alatt követtek el?¹⁸

Alois Mock, volt osztrák alkancellár és külügyminiszter a *Vallások Európája — Vallásháborúk és civil tolerancia* című bécsi konferencián elhangzott megnyitóbeszédében joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy az európai keresztényeknek semmi okuk sincs az erkölcsi elbizakodottságra.¹⁹

Nos, ami azt a kérdést illeti, szükség van-e egyáltalán a jövő Európájában egy általánosan elfogadott, közös értékrendre, a válasz aligha lehet kétséges. A történelem számos példát szolgáltat arra, hogy azok az emberi közösségek, amelyekben az anyagi jólét és élvezet minden egyéb értéket háttérbe szorítva központi jelentőségre tett szert, nem voltak tartósak. Egyébként az efféle hedonista életszemlélet leginkább a hanyatló, dekadens kultúrákra jellemző. De bármilyen fontos is az emberi lét és méltóság szempontjából, hogy biztosítottak legyenek az élet anyagi feltételei, az embernek természeténél fogva szüksége van ezen túlmenően szellemi és lelki táplálékra is. Ezért az egyesült Európa sem lehet életképes valamilyen értékrend nélkül, amely nemcsak tápot és értelmet ad a megvalósítandó általános jólétnek és biztonságnak, hanem erkölcsileg is megalapozza azt. Ne feledjük, hogy az európai intézmények tevékenysége nem merül ki a gazdasági és szervezeti feladatok megoldásában. Döntéseik közvetlenül vagy közvetve az emberek létérdekeit érintik, és ennek kapcsán az ezekről alkotott életfelfogását és meggyőződését, vagyis értékrendjét is.²⁰ Valamilyen erkölcsi értékrend nélkül mindezt félő, hogy társadalmunkban az önzés, a könyöklés, az embertársak manipulációja, az „erősebb joga” kerekedik felül. Ennek jeleit egyébként már ma is észleljük. Márpedig az ilyen társadalom a felbomlás és a káosz veszélyének csíráit hordozza magában. Hadd idézzem ez-

¹⁷Habsburg, O.:
im.188-189.

¹⁸A német püspöki kar
Auschwitz
felszabadításának 50.
évfordulója alkalmával
kiadott nyilatkozatában
elismerte az egyház
részleges felelősségét,
és bocsánatot kért a
zsidó néptől. Kathpress,
1995. március 30.

¹⁹1994. november 29.
Lásd továbbá
Prohászka L.: *A mai
élet erkölcsé*,
Budapest-Szeged
(reprint).

²⁰Schasching, J.: *Die
Sozialethik als Seele der
Europäischen Union*, in:
*Politik für das dritte
Jahrtausend*, Graz, 1994,
320.

zel kapcsolatban az Európai Unió Bizottsága volt elnökének, a katolikus Jacques Delorsnak véleményét, aki azt mondta, ha nem sikerül az elkövetkezendő tíz évben *lelket és mélyebb értelmet* adnunk Európának, akkor eljátszottuk az európai egyesülés esélyeit. *Kontinensünk kohéziója* nem alapulhat tartósan csupán a szabad személyes áruforgalom, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának elvén, de még a nagyobb biztonság garanciáján sem. Ahhoz, hogy az európai népek maradandóan összefogjanak, mind ezen felül az *összetartozás érzésére is szükség van*. Ahhoz, hogy az emberek saját hazájuk szeretete mellett, sőt abból következően²¹ Európát is magukénak érezzék, hogy otthon érezzék magukat közös földrészünkön, hogy a kultúra, a szellemiség és az érzelmek ezer szála fűzze egymáshoz az európai népeket,²² ahhoz európai patriotizmusra van szükség. A jövőbeli Európa polgárának *felelősséget is kell éreznie a közös Európáért*.

Más kérdés, hogy az európai integráció szükségszerűen a keresztény szellemiség és értékrend jegyében valósuljon-e meg.

Nos, nem kétséges, Európa szellemisége, kultúrája, társadalmi, politikai és jogi eszmevilága, sőt intézményei is mélyen a zsidó vallással közös örökségre támaszkodó és a görög-római kultúra szellemi hagyományából merítő kereszténységben gyökereznek. Ha nem is állítható, hogy Európa és a kereszténység egyszerűen egybeesik, annyi bizonyos, hogy a keresztény vallás sajátos arculatot adott Európának, amennyiben a közös európai tudatot a humanitás néhány alapvető elvével gazdagította.²³ Kereszténység nélkül Európa nem lett volna azzá, ami. Alcide De Gasperi egyszer feltette a kérdést: „Hogyan is képzelhetnénk el Európát anélkül, hogy nem vesszük figyelembe a kereszténységet, és anélkül, hogy figyelmen kívül hagynánk annak a testvériségre, a társadalomra és az egységre vonatkozó tanítását”.²⁴ Nem véletlen, hogy az Európai Közösség megalapítói, Robert Schuman, Konrad Adenauer és Alcide De Gasperi is hívő keresztények voltak. A kereszténység Európa „génusza”. Ez annak ellenére igaz, hogy a modern, pragmatikus és elsősorban a természettudományok vívmányaira támaszkodó világszemlélet nem sokat törődik a történelemmel és a hagyománnyal.

De még nekünk is, akik a történelmi tanulság és a keresztény hagyomány talaján állunk, szembe kell néznünk azzal a jogos kérdéssel, vajon csupán történelmi érvekkel igazolható-e az új keresztény Európa szükségessége.

Úgy hiszem, erre a kérdésre *alapos lelkiismeretvizsgálat* nélkül csupán felszínes, a történelmi valóság súlyát alábecsülő s keresztény hitünkhöz nem méltó, következésképpen nem kielégítő választ adhatnánk. A *végző kérdés valójában az, mennyire vesszük még mi magunk komolyan keresztény hitünket, keresztény létünket, vagyis önmagunkat*. Elfogadjuk-e, hogy a vallást mint szubjektív érzületet magánügynek tekintsék, és az erkölcsi normák relativitását

²¹Duhamel, A.: *La politique imaginaire*, Paris, 1995, „...c'est patriotisme que l'on choisit l'Europe...”, 180.

²²Habsburg, O.: *im.* 246-247.

²³Vö.: *Az európai püspökök rendkívüli zsinatának zárónyilatkozata*, L'Osservatore Romano, 1991. december 20.

²⁴Idézet az osztrák szövetségi miniszter, Jürgen Weiss 1993. március 13-án Bécsben tartott beszédéből, L'Osservatore Romano, 1993. május 21.

hangoztassák, hogy a „testvériség”, amelyet a francia forradalom a szabadság és az egyenlőség mellett harmadik jelszavaként tűzött zászlajára, s amely időközben csaknem teljes feledésbe merült, a humanizmus nagyon is általános és elvont eszmei tartalmában oldódjék fel? Megelégszünk-e azzal, hogy az egyház szerepe bizonyos családi tradíciókat kielégítő „szolgáltatásokra” szorítkozzon, arra, hogy az emberi élet legfontosabb állomásain, a születéskor, a házasságkötéskor és a halál órájában megfelelő ünnepélyes keretet adjon? Úgy gondolom, az effajta kereszténység valóban a múlté, és nem képes arra, hogy saját értékeiről másokat is meggyőzzön. Karl Rahner azt mondta, a jövő keresztény embere vagy misztikus lesz, vagy egyáltalán nem fog létezni.²⁵

²⁵ Rahner, K.: *Schriften zur Theologie*, VII., Einsiedeln, 1966, 22.

Meggyőződésem, hogy Európa integrálódása csak akkor lesz tartós és gyümölcsöző, ha mi, keresztények komolyan vesszük önmagunkat és keresztény mivoltunkat, és példát adunk embertársainknak. Végső soron rajtunk múlik, sikeres lesz-e az újra-evangelizálás Európában, vagy pedig kudarcba fullad.

De még ha mi magunk komolyan vesszük is keresztény hitünket és életszemléletünket, és ennek értelmében kívánjuk is felépíteni a jövőbeli Európa társadalmát, akkor is minden azon múlik, mit értünk ma „keresztény Európán”. Hogy félreértés ne essék, s elejét vegyük mindenfajta téves értelmezésnek, mindjárt le kell szögezünk, nincs szó sem a „politikai katolicizmus” újabb változatáról, sem valamiféle „keresztény kurzusról”.

A demokrácia keresztény gyökerei és a keresztény értékrend „visszahonosítása” Európában

A demokrácia a mai pluralisztikus és multikulturális társadalom létének és igényeinek, valamint az emberi jogok tiszteletének kétségkívül leginkább megfelelő kormányzati forma.²⁶

Robert Schuman a még felépítendő Európai Közösségről szólva leszögezte, hogy az nem fog hasonlítani sem valamely birodalomhoz, sem a Szent Szövetséghez, hanem a „nemzetek közötti kapcsolatokra kiterjedő demokratikus egyenjogság alapján áll majd.”²⁷

Európa a szó keresztény értelmében vett általános demokrácia megvalósulása című politikai esszéjében²⁸ Bergson idézi, aki szerint „a demokrácia az evangélium lényegéből fakad, mert mozgató ereje a szeretet”. Jacques Maritain, Bergson tanítványa is rámutatott a keresztény eszmények és a demokrácia fejlődése közötti szoros összefüggésre, és Schuman egyértelműen ezekre a kinyilatkoztatásban és a keresztény hagyományban gyökerező értékekre gondol, amikor hangsúlyozza, hogy a „demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz” mert „a kereszténységellenes demokrácia karikatúra, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába süllyed.” Hogy milyen veszélybe kerülhet a demokrácia, ha alkuba bocsátkozik

²⁶ Itt természetesen kormányzati formáról, nem pedig „államformáról” van szó.

²⁷ Schuman, R.: im. 50.

²⁸ Uo.: 57-73.

²⁹II. János Pál hangsúlyozza, hogy a demokrácia értéke „azokon az értékeken áll vagy bukik, melyeket megtestesít és támogat...” „Ezen értékek alapja nem lehet időleges és változékony »többségi« vélemény, hanem csak egy objektív erkölcsi törvény elfogadása...”
Budapest, 1995, 100-101.

³⁰Schuman, R.: im. 73.

³¹Maritain, J.: im. az ott megadott helyen. Lásd továbbá Rigobello, A. Jacques Maritain; *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 14. und 20. Jahrhunderts*, Graz-Wien-Köln, 1988, Távtatok 1992, 3. 301-315.

³²Papini, R.: im. 302.

³³Pieper, J. ezzel kapcsolatban a „keresztény teológiára alapult evlágiságról beszél. Tradition als Herausforderung, München 1963, 36 és köv.

³⁴Papini, R.: Uo.

az erkölcsi relativizmussal, arra II. János Pál is rámutatott legutóbb *Evangelium vitae* című enciklikájában.²⁹ Robert Schuman szerint a „keresztény demokrácia megvalósításának nagyszabású terve Európa felépítésében ölt majd testet”.³⁰

Nos, hogyan válhat a keresztény értékrend újra mértékadóvá a demokratikus államokból alakult Európai Unióban, amikor a mai társadalmakat éppen a pluralizmus jellemzi?

Jacques Maritain fentebb idézett *Teljes humanizmus* című művét éppen e kérdés elmélyült tanulmányozásának szentelte. Maritain kiindulópontja a két, keresztény értelemben vett állameszme között helyezkedik el: a mulandó evlági lét középkori „szakrális” és mai „profán” koncepciója között.³¹

Ellentétben a középkori teokratikus államfelfogással, Maritain XIII. Leó pápa tanítására hivatkozva hangsúlyozza a laikus állam *autonómiáját a földi dolgokban*. Ez az állam nem az ember „végső célját”, hanem csupán „közbeeső célokat” valósíthat meg.³²

Mindazonáltal e laikus állam a „végső célok” tekintetében sem semleges, hanem keresztény elvekre épül,³³ és éppen ezért a *keresztény, vagyis valós humanizmus* értelmében teljes mértékben elismeri, tiszteli és megvédi nem keresztény állampolgárainak az emberi méltóságon és az egyén spirituális elhivatásán alapuló személyes szabadságát. Az államnak gondoskodnia kell azokról a társadalmi struktúrákról, intézményekről és törvényekről, amelyeket a „barátság”, más szóval a szolidaritás gondolata hat át. Ez a társadalom „nem intézményeiben keresztény, hanem az emberek szívében, akik közül legalábbis néhányan készek arra, hogy „hősies fokon” éljenek, hogy elősegítsék az evangéliumi értékek „visszaverődését” a kulturális és társadalmi rendben”.³⁴ Minthogy a társadalom keresztényekből és nem keresztényekből, istenhívőkből és ateistákból tevődik össze, Maritain *meddő kísérletnek tartja az emberek együttélését a különböző világnézetek legkisebb közös nevezőjére alapozni*. Szerinte az államnak a polgárok közötti együttműködés és a nem keresztények teljes jogú részvételének biztosítása érdekében a közös feladatok *gyakorlati* megvalósítására kellene összpontosítania figyelmét. Maritain leszámolt kora uralkodó, de túlhaladott keresztény politikai felfogásával, amely még a középkori teokratikus szemléletben gyökerezett. Társadalompolitikai nézetei a második világháborút követően egy egész politikai generációnak szolgáltak útmutatásul.

A mai keresztény társadalomtudomány, ellentétben Maritainnel, azt vallja, vannak olyan közös, a kereszténységben gyökerező alapelvek, amelyeket kereszténydemokraták, szociáldemokraták és liberálisok egyaránt elfogadhatnak, tekintet nélkül arra, hogy keresztények, más vallásúak vagy ateisták-e.

A legfontosabb ilyen alapelv, amelyet ma már valamennyi európai állam elismer, az *emberi méltóság és az emberi jogok tisztelete és védelme*. Az emberi méltóság és az emberi jogok tiszteletben

³⁵Lásd *Gaudium et spes*, I-III.

³⁶Vö.: Putz, G.:

Christentum und Menschenrechte,

Innsbruck-Wien, 1991.

³⁷Tischner, J.: *Ethik der Solidarität.*,

Graz-Wien-Köln, 1982, 9-14.

³⁸Bergson, H.: im. 1215, Vö. Rahner, K.: *Wer ist dein Bruder?*, Freiburg-Basel-Wien, 1981.

³⁹Schasching, J.: *Subsidiarität: Der höchstgewichtige sozialphilosophische Grundsatz* (Quadragesimo anno Nr. 79), in: *Für Staat und Recht. Festschrift für Herbert Schambeck*, Berlin, 1994, 107. és köv.

⁴⁰Krätzl, H.: *Erziehung zwischen Wertfreiheit und Orientierung*, in.: *Politik für das dritte Jahrtausend* idézett kötetben, 381-392.

⁴¹Lásd Schönborn, Ch.: *Katholische Moral — eine notwendige Neubestimmung*, Die Presse, 1995. május 12, 2.

⁴²Szabó F.: *Tolerancia és szabadság tegnap és ma*, Távlatok, 1993, 2.131-140.

⁴³Boda L.: *Inkulturáció, Egyház, Európa. Az evangélium és a kultúrák átültetése*, Budapest, 1994, 180.

tartása az evangélium tanításán alapul.³⁵ Az Isten-képmasság a keresztény társadalomtudomány személyiségelméletének (perszonalizmus) meghatározója.³⁶ Egy másik keresztény alapelv a felebaráti szeretet, a mai politika nyelvén a *szolidaritás* elve.³⁷ A francia forradalom szellemi hagyatékában a „testvériség” a szabadság és egyenlőség mellett a harmadik megvalósítandó követelmény, amely a két elsőt kibékíti egymással, s amely ennél fogva döntő jelentőségű.³⁸

A harmadik ilyen keresztény alapelv az Európában egyre inkább elismert *szubszidiaritás* elve.³⁹

Érdemes megemlíteni itt néhány további „*társadalmi* alapelvet”, amelyekre Helmut Krätzl, bécsi segédpüspök Wolfgang Brezinkára hivatkozva hívta fel a figyelmet a közelmúltban, s amelyek nélkül Brezinka szerint egyetlen társadalom sem létezhet:⁴⁰

- az étellel és a világgal szembeni bizalom,
- a saját erőből való önfenntartás képessége,
- a realiztikus világ- és önismeret,
- a szív kultúrája és
- az önfegyelem.

Ezek a keresztény értékek és alapelvek, úgy tűnik, elfogadhatóak a pluralisztikus demokrácia társadalma számára is. Mármost a kérdés az, hogyan lehet ezeket az értékeket a messzemenően szekularizált európai társadalomba „visszahonosítani”?

Ehhez elsősorban olyan új tudat kiművelésére van szükség, amely elfogadja a *keresztény erkölcs alapvető szabályait*, mégpedig nem kívülről ráerőszakolt parancsok és tilalmak halmazaként, hanem emberi magatartásként, természetes lelki igényként, amely a jót akarja és abban örömet leli.⁴¹ Az új tudat fontos eleme a mások iránti *szolidaritás*, a megértés és segítőkészség. Ehhez szükség van a keresztény értelemben vett *toleranciára*, amely elfogadja az embertárs másságát.⁴² A tolerancia egyébként „nem a norma megtagadása, hanem annak emberséges alkalmazása”.⁴³ Erre a toleranciára a megújuló keresztény Európában különösen nagy szükség lesz. Nagy fontosságot kell tulajdonítanunk emellett a *reménység* erőnye gyakorlásának is. Nem lehet kétséges, hogy a természetes reménység gyakorlása a természetfeletti reménységet⁴⁴ is közelebb hozza az emberhez. Ezért fontos, hogy növeljük embertársainkban az egymás iránti és a jövőbe vetett *bizalmat*. Ez egyben figyelmeztetésül szolgálhat mindazoknak, akik hamis reményeket keltenek, és így szükségszerűen csalódást okoznak. A szóval való visszaélésnek, különösen a politikai demagógiának az új keresztény Európában nem lehet helye. Hasonlóképpen elengedhetetlennek tartom, hogy társadalmunkban újra megbecsülést kapjon a „szentség” fogalma. A „szent” egyértelmű a tökéletessel, a sérthetetlennel. A „szent” eltávolítása „a szekularizálódó Európa szerves velejárója”.⁴⁵ A modern társadalom már alig ismer olyan értéket, akár a közösségi, akár a magánszférában, amely sérthetetlen-

⁴⁴Pieper, J.: *Hoffnung und Geschichte*, München, 1967.

⁴⁵Boda L.: im. 172-176., és Simone Weil: *Ami személyes és ami szent*, Budapest, Vigilia, 1983.

nek minősülne. Holott békés együttélés csak úgy képzelhető el, hogy bizonyos értékek, mint az emberi méltóság, a vallásos érzület, a család intézménye stb. a közgondolkodásban, beleértve a tömegtájékoztatást, minden támadás ellen védelemben részesülnek. Senkinek sincs joga ezeket megkérdőjelezni vagy sárba taposni.

A keresztények ezen értékeknek Európában való visszahonosításáért viselt felelősségéről már korábban szoltam. Rendkívül fontos szerep jut ebben persze a keresztény egyháznak is.

Szoltam már a II. János Pál pápa által sürgetett *újraevangelizálásról*, és említettem az 1991-ben megtartott európai püspöki szinódus idevágó nyilatkozatát is. A püspöki szinódus kifejezetten hangoztatta, hogy az *újraevangelizálás nem „restaurációs” program*. Európa megújhdásának az Evangéliummal való párbeszéddel kell kezdődnie. Mert az evangelizálásnak nemcsak az egyes emberekre, hanem a társadalom egész kultúrájára ki kell terjednie. A nyilatkozat hangsúlyozza a többi kereszténnyel, a zsidókkal és valamennyi istenhívővel folytatandó párbeszéd és együttműködés fontosságát. Az egyház nem kívánja az álláspontok tisztaságát elhomályosítani, még kevésbé kíván a relativizmusnak behódolni, hanem az őszinte és okos párbeszédet keresi, amely nem gyengíti, hanem erősíti a hitet. A nyilatkozat szerint az emberi méltóság, a szubszidiaritás és a szolidaritás az új európai társadalom pillére lehet. A nemzeti identitás pedig csak a más népek felé való nyitás és a velük szemben tanúsított szolidaritás által válhat teljessé.

Végül ki kell emelnünk a *keresztény politikus felelősségét*. Andreas Khol, osztrák politikus és közíró a közelmúltban arról írt, hogy a keresztény politika meghalt, helyébe a „keresztények politikája” lépett.⁴⁶ Khol ezzel azt akarja mondani, hogy az egyház a korábbi kedvezőtlen tapasztalatokból tanulva a második világháborút követően visszavonult az aktív politikától, és többé nem *azonosítja magát egyetlen párt politikájával sem, ugyanakkor azonban felszólítja a keresztényeket valamennyi demokratikus pártban, hogy saját pártjukon belül a keresztény értékek megvalósításán munkálkodjanak*. Európa esélyei tehát nagy mértékben attól függnek majd, mennyiben sikerül a keresztény politikusoknak az európai integráció keretében érvényre juttatni a keresztény eszméket és értékeket. Ehhez pedig az szükséges, hogy az erkölcsi normák és a felelősség újra politikai kategóriákká váljanak, hogy a politika új víziókkal gazdagodjék, és új tartalmat kapjon. A politikusnak ezenfelül bátorságra is szüksége van, hogy meggyőződése szerint cselekedjék. Emellett a politikusok kiválasztásánál új, időszerű szempontokat kell érvényre juttatni, és végül meg kell újítani a politika és a médiák közötti kapcsolatot.⁴⁷

⁴⁶Khol, A.: im.141. és 149.

⁴⁷Pröll, E.: *Aufbruch in eine andere Gesellschaft*, in: *Glaube und Politik, Festschrift für Robert Prantner*, Berlin, 1991, 159-167.

Piaristák a polgárosodásért

SZENDE ÁKOS

1943-ban született. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvtárosa, a Magyar Piarista Diákszövetség alapító tagja. Földmérés- és térképésztörténeti tanulmányai a Geodézia és Kartográfia című lapban, rövidebb írásai az Új Emberben jelentek meg.

¹Szántó Konrád: A
katolikus egyház
története II. 1985, Bp.
173.

²Sánta György: *San
José de Calasanz. Su
obra, Escritos.* 1956,
Madrid, 3753. levél.

A megtelepedés

A 16-17. századi katolikus megújulás korában a hivatalos (értsd: egyházi) szegénypolitika a társadalom peremére szorult nincstelenek, árvák, betegek istápolását, kórházak, menhelyek létesítését és fenntartását jelentette. Ezt a korszakot fémjelzik például az ispotályos rendek és azon szent rendalapítók, „akik szerzetesközösségeik által a szenvedők százezreinek életét tették könnyebbé, s a lelkek millióit vezették közelebb Istenhez”.¹ Ezt szolgálták a népmissziók, a prédikációk, a katekizmus széles néprétegeknek való oktatásának különböző formái, köztük a jezsuiták és a ferencesek által vezetett imaközösségek és jámbor társulások. E kor tipikus szentje a kiadhatatlan vidámságú, mélységes alázatú, jóságos és áldozatkész Néri Szent Fülöp (+1595), aki Róma utcagyerekeit maga köré gyűjtve igyekezett kitaszítottságukat szeretettel enyhíteni. Nos, ebbe a „csak” vigaszt nyújtó egyházi intézményrendszerbe hozott máig ható radikálisan újat a piarista rend alapítója, Kalazanci Szent József (+1648), aki az ingyenes népiskolák alapításával széles néprétegek számára teremtette meg annak lehetőségét, hogy a társadalmi munkamegosztásban elfoglalják az emberi méltóságuknak megfelelő helyet, boldogító hitet, az egyén és a társadalom számára egyaránt hasznosítható (akár gyakorlati) tudást kínálva fel számukra. Ő az a szent, aki például a matematika tudásának fontosságáról így ír: „...ez a tudomány és gyakorlása igen hasznos azoknak a szegényeknek, akiknek nincs vagyonuk ahhoz, hogy munka nélkül tudjanak megélni.”² Az általa négyszáz éve alapított rend magyar iskoláiban a társadalmi-gazdasági-kulturális élet kívánalmait meglepően világosan felismerő és azokat az örök isteni tervbe bölcsen beilleszteni képes pedagógusok tanítanak. Ennek bemutatására álljon itt a legnagyobb magyar tanítórend történetéből néhány, eddig talán kevésbé hangsúlyozott mozzanat.

Piarista iskolák a török hódoltság utolsó évei óta működnek. Az első, a podolini, 1642-ben létesült, amikor a harmincéves háború hanyattatásai, illetve a svéd csapatok sziléziai betörése következtében néhány szerzetes a morvaországi kollégiumokból menekülni kényszerülve ezen — akkor Lengyelországhoz tartozó — szepességi kisvárosban telepedett meg. A házfőnök olasz volt, rendtársai pedig lengyelek és németek, de a felszabadult ország-részek és Erdély néhány jelentősebb városában való megtelepedésükkel a római alapítású közösség (amelyet közben még „tót”

rendnek is neveztek) a 18. század végére erős és egységes magyar rendtartománnyá vált. A piaristák származását, működési területüket s a rájuk bízott nebulók tarkaságát látva mintha módosulna Hamvas Béla „öt génusz”-elmélete. Nem elsősorban azért, mert egy-egy piarista hivatása gyakorlása során — Erdélytől Délvidékig, Máramarostól Rómáig, a Felvidéktől Szegedig — a Hamvas által jellemzett ötféle földrajzi-szellemi hatótér közül legalább négyben megfordult, hanem mert a rend tagjai „a konkrét népbe, korba, földrajzi helyre születve, annak táptalajából növekedve és annak életerejéből táplálkozva”³ nevelik a rájuk bízottakat az emberiség egyetemes szolgálatára. Iskoláik iránti (ma úgy mondanánk) *társadalmi igény* szinte kivétel nélkül a már „polgárosodásnak” indult kisvárosokban alakult ki, ahol a gazdasági-üzleti „fejlődést” korántsem követte erkölcsi-szellemi tökéletesedés. A mohácsi katasztrófa előtt az ország egyik szellemi-gazdasági központjaként ismert Szegeden például az 1720-as iskolaalapítás évében panaszzal, hogy itt „a fiatalság nád és káka közt vadul és palléroztatlanul nő fel”.⁴

A máramarosi modell

A máramarosszigeti 1730-as (egyébként korántsem zökkenőmentes) alapításnak az előzménye az volt, hogy a sóbányák felülvizsgálatára kiküldött királyi biztos „észrevette (...) azt a szellemi elhagyatottságot, amelyben nemcsak a nép, hanem a kincstári tisztviselők gyermekei is szenvedtek az iskola és a lelkész hiánya miatt.”⁵ Ezen iskola története mintegy modellként mutatja azt az áldozatos küzdelmet, amelyet egy többnemzetiségű, többvallású s különböző társadalmi réteghez tartozó lakosságból álló iparosodó település európai/keresztény szellemű szocializálása megkíván. Megkívánja elsősorban az ott lakók nyelvén (magyar, román, rutén, német) való tanítást, majd a klasszikus műveltség oktatását, a szabad vallásgyakorlást, az egészséges és értelmes életre és életmódra való nevelést stb. Ebben az iskolában minderre tudatosan törekedtek, s például az 1913/14-es iskolai év tananyagában megtaláljuk mindazon tudnivalókat, amelyek az embert hazája polgárává teszik. Így a IV. osztály írásbeli feladatainak részét képezte például a polgári ügyiratok szerkesztése, a VIII. osztályban Széchenyi Hitelet s Eötvös költészetének demokratikus vonásait elemezték. A beszédet és a szónoklattant olyan műveken gyakoroltatták, mint például Deák nevezetes húsvéti cikke, Széchenyi szólásszabadságról szóló írása és Gyulai Pál Eötvös felett mondott emlékbeszéde. 1913-ban a tanári könyvtár számára vásárolt huszonkét könyv csaknem fele testnevelési témájú volt, köztük Angelo Mosso *Az ifjúság testi nevelése* című műve. Hitének alapjait és egyháza történetét minden — a görög és római katolikus, az evangélikus, a református és a zsidó — diák saját tankönyvéből és saját hittanárától tanulta. Az iskola mellett a város polgárai és a Máramarosi Takarékpénztár Részvénytársaság alapította Segélyező Egyesület működött, s „a gyámolítás munkájában híven (...)

³Hamvas Béla: *Az öt génusz; A bor filozófiája, Életünk könyvek*, 1988.

⁴Dévény István: *Vedres István emlékezete (1765-1830)* Hidrológiai Közlöny, 1956. 4. 258-261.

⁵A Máramarosszigeti Főgimnázium *Értesítője az 1913-14. tanévről*, közzétette Keller János igazgató, 1914, M.sziget.

⁶Passuth László: *Alma Mater Kolozsvárott, Vigilia* 1983. 599-603.

az emberséges gondolkodáshoz és érzelmekhez (...) sem vallási, sem nemzetiségi tekintetben (...) megkülönböztetéseket" nem tettek.⁶

Ennek az iskolának volt igazgatója Simonchicz Ince (†1807), akinek történetírói munkásságára jellemző a közjó érvényesülésének a kutatása. A máramarosi sóbányászat két évezredes történetét bemutató *Noctium Marmaticarum Vigilia* című művében így ír: „Bizonyos, hogy a meg nem művelt Máramarost az emberiség javára a művelés alá vett sóbányászat heve tette. Ugyanis mihelyt a kőszót a földből vassal kibányászni kezdték, (...) a föld felszínén a lakosság szíve emberiesebbé kezdett melegedni. Így esett meg, hogy a só hozzájárult a művelődéshez.”⁷

Minthogy a fenti gondolkodásmód s az abból adódó pedagógia igen jól szolgálta a felvilágosodott abszolutizmus állam- és gazdaság szervezési érdekeit, a 18. században (s főleg Mária Terézia alatt) keresettek lettek és fejlődésnek indultak a piarista iskolák is, amelyek sajátos arculatukat, mondhatni örökös modernségüket a (félig sikerült) oktatási reformok (lásd *Ratio educationis*) mellett is meg tudták tartani. E korszak gazdaságpolitikájának, „társadalmi fejlődésének” és iskolaügyének a története, köztük a piaristák pedagógiai munkássága, a rend „reális tudományok” továbbadásában játszott úttörő szerepe jól ismert. Így a piaristák pedagógiai,⁸ építészeti,⁹ műszaki-gazdasági-mérnöki¹⁰ oktatási tevékenységéről jelentős számú tanulmány jelent meg az elmúlt évtizedekben. Jellemző például, hogy nemcsak a rájuk bízott szenci gazdasági főiskola, de több rendtag (például Bajtay Antal és Horányi Elek) könyvtárában is nagy számban voltak találhatóak a kereskedelmi, kameralisztikai, út- és vízépítési, gyakorlati matematikai és építészeti művek. Mindebből nyilvánvaló a piaristák ama nézete, hogy az evilági társadalmi tevékenység összegyeztethető a keresztény hittel, ha ehhez — ahogy akkor a rend a felvilágosodást (Balanyi György kifejezését használva) „piarista felvilágosodássá”¹¹ igyekezett nemesíteni — az adott korszak kívánalmait az örök krisztusi törvényekkel harmóniába tudjuk hozni. A piaristák utóbbi 100-150 évben végzett ezirányú tevékenysége viszont kevésbé ismert. Érdekes ezért e korszakból is kiemelni néhány jellemző példát.

A reformkor eszmevilágából születő József Ipartanoda gazdasági, műtani és kereskedelmi osztálya tantervének kidolgozásában vezető szerepet játszott Arenstein József (†1892), akinek tervezetében¹² az áll, hogy ha „a bankokat, (...) bizonyos határok között a börzét, (...) az elemi károk ellen a biztosító egyesületek, (...) a köznép bankjait és a takarékpénztárakat” nézzük, megállapíthatjuk, hogy „ezek mind a valószínűség és a változtatás calculusának legszeszélyesebb alkalmazásain” nyugszanak. Ezen szabályok megismertetése is azt szolgálja, hogy az ipartanoda „a haladásnak (...) közhasznú ideáit (...) kiszemelje, honosítsa, a nép tulajdonává tegye”. Vele csaknem egyidőben Szegeden és a várost övező tanyákon a népnevelő Tóth János

A felvilágosodott abszolutizmus idején

⁷Kovássy Zoltán: A máramarosi sóbányászat emlékei. Bányászati és Kohászati lapok, Bányászat, 1986, 9.

⁸N. Dávid Ildikó: A kolozsvári egyetem építészeti oktatása a XVIII. század végén.

Művészet és Felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok (szerk.: Zádor Anna és Szabolcsi Hedvig) 1978.

Bp. 301-351.

⁹Hegyi Ferenc: A szenci Collegium Oeconomicum 1763-1776-1780., Irodalmi Szemle, 1983, 531-554.

¹⁰Hegyi Ferenc: A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára, Magyar Könyvszemle, 1978, 167-176.

¹¹Szende Ákos: A szenci Collegium Oeconomicum és a „piarista felvilágosodás”

Pedagógiai Szemle, 1989. 665-678.

A kapitalizáló Magyarországon

¹²Arenstein József: Értekezés a mennyiségtani tanulmányok fontosságáról, 1846, Pest.

(†1895) dolgozott, aki egy személyben volt népiskolai, tanítóképezdei és reálgazdálkodási igazgató, s aki mintegy 25 tanyai iskola létrehozásával fél évszázaddal megelőzte Klebersberg Kunót. Az a Lévay Imre (†1895), aki az 1883. évi középiskolai törvény parlamenti vitájában megcáfolta Tisza Kálmán miniszterelnök azon állítását, hogy a középiskolának nem lenne feladata a nevelés, újságcikkeiben szolt a nő- és cselédkérdésről, megértő szívvel volt az árvák, a törvénytelen születésűek, a kizsákmányolt gyermekmunkások ügye iránt, s szót emelt a vasárnapi munkaszünet érdekében. Írt a szerencsejátékok, az idegenmármolás, és az uzsora ellen. Az általa alapított Katolikus Kör összejeöveletekkel, jótékonykodással s tanácsadással szolgálta tagjai szellemi, társadalmi és anyagi érdekeit.

Szabóky Adolfr (†1880) úgy emlékezünk, mint az árva tanoncok és a gazdátlan mesterlegények pártfogójára.¹³ Az általa alapított Pesti Katolikus Legényegylet révén honosodott meg nálunk a Kolping-mozgalom. A céhsziszter megszűnését követő időben sürgette az iparosok szakmai egyesülését. Mint a főváros törvényhatósági bizottságának a tagja és az iparrendészeti ügyosztály vezetője szervezte a népbankokat, az ipari és kölcsönsegélyező egyleteket. Írásai közül kiemelkedik *A divatos haladás és a munkásosztály korunkban* című. Több, mint egyszerű érdekesség, hogy pártfogoltjai között tartjuk nyilván Csepreghy Ferencet, az asztaloslegényből lett színpadi szerzőt, kinek darabjaiban Blaha Lujza is játszott.

E szerzetestanárok közül többen társadalomtudósi alapoossággal írtak a nevelés céljáról. Kornis Gyula, egyetemi tanár és (kizárt, majd rehabilitált) akadémikus (†1958) szerint „tudatoossá kell tenni az ifjúban, hogy a társadalmi fejlődést nem egyedül a gazdasági viszonyok szabályozzák, hogy a gazdasági erők változásaira nem vezethető vissza a társadalom ideológiai felépítménye (...), nincs külön gazdasági élet s külön jog, erkölcs, művészet, tudomány; a társadalmi fejlődés irányát az eszmék éppúgy meghatározzák, mint a termelési technika, a gazdasági erők; anyagi és szellemi tényezők egyaránt tényezői a szociális fejlődésnek.”¹⁴ Helyesen látta, hogy „a történelemnek, a minden irányú kultúrfejlődésnek menete is függ a pedagógiától, vagyis attól, vajon mit tüntetünk fel a következő nemzedék előtt értékesnek, s minő eszményeket feltétlen megvalósítandó célnak. Ilyen értelemben részben a nevelés csinálja a történelmet.”¹⁵ A nemzeti közéletre való nevelés náluk központi program,¹⁶ ehhez — akár doktori értekezésekben is — elemzik a társadalom gondjait-bajait. Rámutatnak például, hogy a 30-as években a „megoldatlan földbirtokreform problémájára a 90-es évek alföldi agrárszocialista mozgalmái, majd a rohamosan emelkedő kivándorlás hívták fel társadalmunk figyelmét; mert mind az agrárszocializmus, mind a kivándorlás okai között legjelentősebb szerepet játszott a mezőgazdasági munkások munkahiánya és földéhsége, amelyek az ország egészségtelen birtokeloszlási viszonyainak voltak következményei.”¹⁷ De feltárják a német munkásirodalmat

¹³Tóth Jánosról, Lévay Imréről és Szabóky Adolfról, Balanyi György (szerk.): *Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok*, 1942, Bp.

A nevelésről

¹⁴Kornis Gyula: *Filozófia a középiskolában*, 1910, Bp.

¹⁵Kornis Gyula: *Értékelmélet és pedagógia*, 1913, Bp.

¹⁶Balanyi György: *A nemzeti közéletre való nevelés*, in: Kisparti János (szerk.): *A családi nevelés útján*, 1935, Bp.

¹⁷Iván János:
*Földbirtokreform és
társadalmunk,
1890-1914, 1935, Bp.*

¹⁸Magyar László: *A
német munkásirodalom
története. 1938, Bp.*

¹⁹Szász István:
*Salarium iustum, 1941,
Kolozsvár.*

A szegényekért

²⁰Révai József:
*Emlékezés a szegedi
talpascserkészetre
(1933-1943), in:
Piaristák
Magyarországon
1942-1992, 1992, Bp.*

²¹A Magyar
Kegyestanítórend
Debreceni Kereskedelmi
Középiskolájának
Évkönyve az 1941-42.
iskolai évről 1942,
Debrecen.

is,¹⁸ hogy annak mint jó értelemben vett hamisítatlan „szocialista realista irodalomnak” az alapján világossá váljon a városokba áramló munkásság kiszolgáltatott helyzete, hogy „maguk a munkások is idegenek egymással szemben. Csupán a közös robot fejleszt ki bennük valami közösségi szellemet, de az is inkább a munkaadó zsarolása ellen való közös védekezésből fakad. (...) Az anya többé nem lehet a család lelke, a csekély órabér miatt neki is gyárba kell mennie, s gyermekeit kénytelen az utca romboló szellemének kitenni (...) Mindez (...) a család széthullását eredményezi.” Ráadásul „a gyári munkás nem érzi annyira az Alkotótól való függést, mint a természettel együtt élő falusi ember. Nem éli át a tavaszt, az őszt, az élet fakadását s elhalását, nem érzi, hogy a valóság mögött ott áll a Teremtő; az ő kezébe csak nyersanyag kerül ...”. Hasonló mély szociális érzékenységre mutat egy másik, az igazságos munkabérről szóló piarista doktori értekezés.¹⁹

Persze a piarista pedagógiának mindig is alapeleme volt Révai József (+1967) hitvallása, hogy „a proletárgyerek nyomora — a szónak testi és lelki értelmében — nem csökkenthető semmiféle szóval, még csak nem is írással, hanem csakis tettekkel.”²⁰ Ő volt az, aki Szegeden a 30-as, 40-es években cserkészkedésre kapható fiúkat keresett, s egész seregét találta „az elesett, a megsegítésre, az irgalmasság testi-lelki cselekedeteire állandóan rászoruló fiúknak. Hogy ebben a sáraranyban mily kevés az arany és mennyi a sár, azt mérlegeljék, ha majd lesz hozzá megfelelő szociális mérőeszköz, a következő évtizedek bölcsei” — írja visszaemlékezésében, de rámutat, hogy: „Itt először is tenni kellett. Fölrázni a társadalom lelkiismeretét.”

A közvélemény előtt alig ismert a piaristák debreceni Kereskedelmi Középiskolája, amelyet 1938-ban a gimnázium kereskedelmi tagozataként azért alapított a rend, „hogy a vallásos és nemzeti szellemű törekvései körébe bevonja azt az ifjúságot is, amely a gazdasági pályára készül.”²¹ A tantárgyak között találjuk a gazdasági földrajzot, az idegen nyelveket és az idegen nyelvű levelezést, a gazdasági és jogi ismereteket, a gyors- és gépírást, a könyvvitelt, az áruismeretet és a kereskedelmi számtant. Havonta egy alkalommal, majd a tanév befejezését követően hét napon át voltak üzemi gyakorlaton, például a postán, áruházakban, az államvasutaknál, vaskereskedésben, a Hangya Szövetkezet raktárában és a közraktárakban, a vagongyárban, az OTI-ban, több bankban, a MérlegHITELESÍTŐ Hivatalban, de elmentek a M. Kir. Törvényszékre és a telekkönyvi hivatalba is. Rendszeresen részt vettek kirakatrendező versenyeken, de foglalkoztak „a reklámeszközök lélektani hatásával és gyakorlati hasznával” is. Az 1941/42-es évkönyv szerint a szülők többsége kisiparos és kiskereskedő, közlekedési dolgozó és köztisztviselő volt. Tanulságosak az akkori magyar érettségi tételek is: *Hogyan akarta Széchenyi megművelni a Magyar Parlagot? — Magyarország szerepe Európa gazdasági életé-*

ben és *Miért harcolunk a bolsevizmus ellen?* Az iskolában egyébként volt Kodály-kör, Prohászka-kör, kisebbségi kör, gyors- és gépiró kör, de volt saját, Diákkaptárnak nevezett takarékbetét-pénztáruk és konyhakertjük is. A tanárok közben „a Keletre menő Julianus forró hitével” magyar missziósként járták a városközei tanyákat, ahol „a nagy vacuum tele van hintve jeltelen házakkal, vagy berogyott életű, testileg-lelkileg a minimumra igénytelenedett szolganéppel.”

A kommunista uralom
idején

De többszörös vákuum keletkezett a magyar közoktatásban a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel következtében is, hiszen rengeteg B-listázott és egyéb okból népellenességnek minősített szülő gyermeke nem tanulhatott volna tovább, ha nem marad meg az a néhány egyházi gimnázium. Az ötvenes években a piaristák fővárosi gimnáziuma tanulóinak legalább a felét azok tették ki, akiket szülei múltja, származása miatt máshova nem vettek fel. Amikor a világ ifjúsága Bukarestben, Varsóban és Moszkvában gyűlt össze, és az Állami Egyházügyi Hivatal „felügyelte” „a klerikális reakciót”, akkor tartotta Medvigy tanár úr azon erkölcstan- és egyháztörténelemóráit, amelyek ismeretanyaga csak a rendszerváltozást követően kezdett közismertté válni. A diákok saját kezű írásával négy év alatt megszületett hittanfüzetek őrzik²² a ma is aktuális tananyagot. Már az első erkölcstanórán megállapítást nyert, hogy „az ember személy, tehát nemcsak a társadalomé, hanem van önálló rendeltetése is; az ember a közösség tagja, tehát nem önmagában mértéke a helyes cselekvésnek” s végül „az ember teremtmény, tehát nem önmagáé, hanem mindenestül Istené.” A 15-16 éves fiúknak tartott erkölcstan óráknak mintegy keretet adott a lelki (megszentelő kegyelem, műveltség, szakképzettség), az anyagi (élet, egészség, vagyon) és a társadalmi javak (becsület, bizalom, család, nemzet, egyház) széleskörű tárgyalása, a következő indító gondolatokkal: „A föld javainak rendeltetése az, hogy az egész emberiség emberhez méltó életét biztosítsa. A jogos egyéni vagy közösségi tulajdon éppen e cél elérésére való, nem pedig megghiúsítására.” „A tulajdonjog nem korlátlan. Határait a szociális igazságosság szabja meg.” „Ami a tulajdonosnak mindenféleképp felesleges, azt közcélra kell fordítania: a) adomány formájában (jótékonyosság, tudósok jutalma), b) közhasznú létesítményekhez (útépítés, egyetem), c) munkaalkalmak teremtésével (XI. Piusz pápa szerint ez a legjobb).” Külön óra tananyaga volt a jogos tulajdonszerzés, a munka és az alimizsna kérdésköre, ez utóbbival kapcsolatban megállapítva, hogy „A proletársors megszüntetése nem könyöradományok kérdése, hanem a törvényhozás és a társadalomszervezés dolga (szövetkezetek, szakszervezetek, társadalombiztosítás).” Az uzsora tárgyalását („károkozás mások szorult helyzetének kihasználásával”) ki egészítette az a kevesek által ismert egyháztörténelmi tény, hogy „az olcsó hitelnyújtásra a ferencesek létesítették a 15. században az első zálogházat, hogy megmentsek a szegény népet az uzsorások

²²Medvigy Mihály:

Hittan; Katolikus

erkölcstan; Katolikus

egyháztörténet;

Hitvédelmi munkafüzet

(valamennyi kéziratban).

kamataitól" (a tananyag azt is tartalmazta, hogy korábban, a terménygazdálkodás idején az egyház tényleg bűnnek nyilvánította a kamatszedést, már csak azért is, mert a középkorban az uzsorakamat a 100-200%-ot is elérhette). A ma (egyébként joggal) divatos fogalom, a *szubszidiaritás* mind az egyháztörténet órán (mint a *Quadragesimo anno* egyik alaptétele), mind az erkölcstan *A nemzet és az egyház* című fejezetében szerepelt, ez utóbbitan így: „Amit a kisebb közösségek elláthatnak, azt a magasabb ne vonja saját hatáskörébe. Mert a közhatalom feladata nem az, hogy kiküszöbölje a családot és az egyéb közösségeket, hanem hogy segítse, kiegészítse és a közjóval összhangba hozza.” Az ugyan természetesnek mondható, hogy külön fejezetben foglalkoztak a szűkebb családi közösséggel („a sokgyermekes család pótolhatatlan iskolája a szociális erényeknek”), de a „szocializmus építésének” abban a korszakában kevés középiskolában tárgyalták a munkaadó kötelességeit vagy az igazságos munkabér megállapításának a szempontjait („hogy belőle a munkás és átlagos méretű családja emberhez méltóan élhessen, hogy a vállalat jövedelmezősége meg ne szűnjék és hogy a közjó veszélybe ne kerüljön”), hogy a keresztény szociális tanítás apostolairól (Lamennais abbéról, Ketteler mainzi püspökről, Giesswein Sándorról és Prohászkaról) ne is beszéljünk. Vajon azóta hány diáknak tanítják azt, hogy az üzemi bizottság és a családi bérkiegészítő pénztár intézménye katolikus kezdeményezés?

**Az áldozatos
pedagógia gyümölcse**

Annak ellenére, hogy ezúttal tudatosan nem tértünk ki a piarista pedagógiának a személy teljessége kibontakozása szempontjából a fentiekkel egyenrangú elemére, a humán tárgyak oktatására, a fenti tárgyalási mód korántsem minősíthető valamiféle egyoldalú beállításként, hiszen a piaristák, különösen a 19. század végén — időnként talán a kelleténél is nagyobb mértékben — aktív szerepet játszottak a társadalmi életben. Még ha az oktatáshoz kapcsolódó és a renden kívüli társadalmi feladatok megoldásában való részvételük, különösen a nagy korfordulók idején „akárhány piaristának papi és szerzetesi hivatását kívánta áldozatul”²³ működésük egészének áttekintése után látható, hogy hivatásuk következetes teljesítésével nemcsak a rendkívüli korszakokban (például a török uralom utáni újjáépítésben, vagy a két világháború közötti „liberális korszak letarolt és kiaszott sivatagában”) ²⁴ adtak igazi kapaszkodót a felnövekvő nemzedéknek, hanem a pedagógiai divatok és hamis ideológiai áramlatok ellenében mutatták fel mindenkor a stabil keresztény értékeket. A számos, valóban rendkívüli tanítvány között mindig is nagy számban voltak közéleti szereplők (ez is magyarázata lehet annak, hogy a rendszerváltozást követő első szabad választások után a „kegyes atyák” *nagy büszkeséggel* miért függesztették ki az iskolai falújságra a parlamentbe jutott összes egykori diákjuk nevét), akikre legalább áll az iskolatárs, Vörösmarty jellemzése: „ront vagy javít, de nem henyél.”

²³Balanyi György —
Bíró Imre —
Bíró Vencel —

Tomek Vince: *A magyar
rendtartomány története*,
1943, Bp.

²⁴Uo.

Az értelmiség felelőssége

FEJÉRDY ANDRÁS

Az ELTE bölcsészkarának I. éves történelem-latin szakos hallgatója. A szerző e dolgozatával pályázatunkon III. helyezést ért el.

Az írástudók, az értelmiségiek valaha az igazság szószólói, népük, szűkebb közösségük lelkiismeretének ébrentartói voltak. Az értelmiségi a szellem embere, akit átfogóbb, szélesebb körű látásmódja kiemel az átlagemberek közül. Az egyszerű ember nem lát túl saját érdekein, pillanatnyi gondjain kívül nincsen más problémája. Nagy felelősség terheli az írástudókat, mert nem mindegy, mit kezdenek tudásukkal és látásukkal. Ilyen értelmiségi szószóló szerepet töltöttek be az Ószövetségben a próféták és a nép pásztora, vezetői. Isten örök állította őket a választott nép mellé, hogy szavait, intelmeit közvetítsék számára.¹

¹Vö.: Ez 34,2. 4;
33,1-9; 34,1-6

A próféták után ezt a szerepet a farizeusok és szadduceusok vették át: ők voltak a későbbi korok írástudói. Az Újszövetségben Jézus több, az értelmiséget fenyegető veszélyre figyelmeztet a farizeusok és írástudók ellen elmondott beszédében. A hiba nem a tanításukban van, hanem magatartásuk bíráltnivaló. Szavaikból nem fakadnak tettek, a lelkiület helyett fontosabb számukra a külső.²

²Vö.: Mt 23,23

A különböző értelmiségi hivatások lényegében ma is megtalálható a tanító jelleg: nemcsak a tanárnak kell nevelnie, tanítania, hanem a szellem minden emberének — legyen az író, művész, orvos, jogász —, életével példát kell mutatnia, hogy ezzel közelebb vigye embertársait az igazsághoz. Az értelmiséginek az a feladata, hogy felszínre hozza „a világ valódi képét”.³

³Vö.: II. János Pál pápa:
A Mi Urunk Testvére,
1991, Budapest, 30.

Ehhez kellő fokú képzettség, műveltség szükséges, de a kettőt nem szabad összetéveszteni. Korunk egyik legnagyobb veszélye, hogy bár a főiskolák, egyetemek az egyes részterületeken megfelelő képzést biztosítanak, mégsem nyújtják azt a fajta átfogó látásmódot, amely alkalmassá teszi az embert a vezető, közvetítő szerepre, amely a korábbi időkben éppen az *universitas* feladata volt.

A szakképzésen túl mást is kell adni a fiataloknak. Mi az az alig megfogalmazható többlet, ami a műveltség átadását megkülönbözteti a pusztá képzettségétől? A műveltség átadása az egész embert tartja szem előtt. A természet ismerete és a technológiai ismeretek is részei lehetnek a műveltségnek, ám nem mint pusztá szakismeret és elvont elmélet, hanem mint betekintés az ember és világa közötti összefüggésbe. A műveltségnek köze van az értékekhez is: lényegéhez tartozik, hogy a saját társadalmában érvényes lényeges normákat nemcsak felsorolni képes, hanem közelebről is ismeri, akár

vallási, akár erkölcsi normák, vagy éppen csak azokban gyökerezők legyenek azok. Mindezek ismeretében önálló, átfogó látásra kell szert tennie, amely aztán ítéletalkotásának alapja lesz. Életét elkötelezett módon e szerint a látásmód szerint kell alakítania.

Az ember mint értelmes lény nem egyszerűen ösztönösen sodródik célja felé, hanem útját szabad felelősséggel járja. Isten az embert felelős lénynak teremtette. Ehhez értelmes volta adja meg a természetes képességet, amellyel felismerheti, hogy önmaga kibontakoztatásához mi szükséges. Ha magát a *felelős* szót tekintjük, ez annyit jelent, hogy felelnie kell, éspedig valami olyan hatalomnak, amelynek jogában áll számon kérni. Ehhez a számonkéréshez az emberben egy belső érzék igazodik — nevezzük ezt akár lelkiismeretnek, vagy bármi másnak —, amely az embert konkrét erkölcsi cselekvésre indítja. A humán szinten mozgó ember lényegében ennek tartozik felelősséggel: számára az emberi élet egy olyan ígéret, amelyet szabadon lehet beteljesíteni, amelyet megfelelő módon tájékozódva kell kifejleszteni. Akik komolyan veszik embervoltukat, életükben állandóan a teljességre törekcsenek: lehet, hogy ezeket valami vonzó eszményben, valamilyen konkrét értékben keresik, amelyek mögött lényegében a természeti törvények állnak. Az ősllekiismeret az emberi szellem természetszerű, veleszületett magatartása, alapbeállítottság a jóra, igazra — végső soron Istenre.

Az ember sajátos alkotása a Teremtőnek, mert értelemmel, szabad akarattal rendelkezik, ezért Isten nem is azt várja el tőle, mint a többi létezőtől. Az ember feladata, hogy szabadsága, értelme, akarata birtokában saját maga alakítsa magát azzá, aminek Isten elgondolta. A keresztény ember számára az életcél tehát annyiival több, mint a humán szinten gondolkodó ember számára, hogy Isten róla alkotott tervét kell megvalósítania. Így a mindennapos felelősség azt jelenti a keresztény számára, hogy a Teremtőtől kapott lehetőségekkel, eszközökkel — az értelem, a szabad akarat segítségével — megvalósítsa azt, amit róla elgondolt, bejárja azt az utat, amit neki kijelölt. Ez a kijelölt út mindig konkrét környezethez, korhoz kapcsolódik. Az emberi létnek közösségi oldala is van. Az emberiség fejlődése során kialakult értékeket minden újonnan születő egyén használja. Egy ember sem képes saját életét a közösségiségtől elvonatkoztatva megélni. Nem tehet úgy semmit, hogy az valamiképpen ne hatna környezetére. Úgy kell élnie, hogy példája, viselkedése elkötelezett állásfoglalás legyen.

Az értelmiségiekre kiemelt helyzetüknél fogva az embermivolt általános felelősségén túli felelősség is nehezedik: aki többet kapott, attól többet is kérnek számon. Az értelmiség feladata, hogy az igazság szószólója legyen a földön, önös érdekeiken fölüllemelkedve közvetítse Istent az emberek számára. Felelősségük abban áll, hogy a kapott értékekkel, műveltséggel mennyire tudnak szolgálni. Mindenkinek a saját helyén, saját feladatai szerint kell

helytállnia. „A lelki adományok különfélék, de a Lélek ugyanaz. A megbízatások is különfélék, de az Úr ugyanaz. (...) A Lélek ajándékait pedig ki-ki azért kapja, hogy használjon vele. Egyik ugyanis a Lélektől a bölcsesség adományát kapja, a másik a tudás adományát ugyanattól a Lélektől, a harmadik meg a hitet kapja ugyanabban a Lélekben, vagy a gyógyítás adományát ugyanabban a Lélekben; ez csodatévő hatalmat, amaz meg a prófétálást, egyik a szellemek elbírálását, másik többféle nyelvet, a harmadik viszont a nyelvek megfejtését. Mindezt azonban egy és ugyanaz a Lélek műveli, tetszése szerint osztva kinek-kinek.”⁴ Mindenkinnek az a feladata, hogy Isten igéjének hirdetéséhez megtalálja „azokat a módszereket, melyek megfelelnek a különböző emberi csoportok és a sokféle szakterület szükségleteinek”.⁵ Minden értelmiségi kulturális elkötelezettség mellett való kiállásához elengedhetetlen, hogy állandóan lépést tartson a szakmai fejlődéssel. Nem kevésbé fontos, hogy ne aludjon ki benne a soha be nem teljesülő vágy Isten egyre mélyebb megismerésére. Mert ha ez elmarad, intellektualizmusba zárkózik.

⁴1Kor 12,4-11

⁵II. János Pál pápa: *Megszentelt élet*, 1996, Budapest, 123.

A közéleti szerepvállalás

A közélet nem más, mint tudatos részvétel a társadalom életében, a politikában. A politika szó sokak számára negatív jelentéstartalommal rendelkezik, holott a politikához-melléknév eredetileg azt jelenti: az állampolgárokhoz illő. A belőle képzett főnév jelentése: a polgárokra tartozó dolgok összessége. A szellem emberének pedig, különösen, ha keresztény, kötelessége, hogy ami vele és körülötte történik, abban ne öntudatlanul, hanem tudatosan, minél teljesebb erkölcsi hozzáállással vegyen részt. Az állam nem önmaga által él, hanem a mi szabad tetteinken alapszik, azaz lesz, amivé a közösség alakítja. Mivel egész lényünk közösségi is, minden cselekedetünknek, akár akarjuk, akár nem, van közéleti súlya is. Minél kevésbé számolunk ezzel, annál inkább módot adunk a manipulálhatóságra. Minden értelmiséginek, és különösen a keresztény értelmiséginek kötelessége tehát a politikában legalább elemi fokon részt venni.

Ahhoz, hogy — bármilyen szinten — felelősen tudjunk állást foglalni, döntéseket hozni különböző társadalmi kérdésekben, megfelelő tájékozottságra van szükség.

Minden embert egyenlőnek, de egyedinek teremtett az Isten, ezért az egyenlőség nem az egyformaságban áll, hanem abban, hogy mindenki önmaga legyen és a maga helyén éljen helyesen. Az értelmiséginek, akinek feladata az igazság közvetítése, akinek örként, pásztorként kell a nép mellett állnia, a közéletben is van feladata. „A nagy tömeg tétlen és vak, mint a test volna fej nélkül; meggy, amerre viszik (...) A Kor lelkét az írástudókban kell keresni.”⁶ A több erővel, képességgel bírónak kell a legnagyobb és leginkább felelősségteljes feladatokból is részt vállalniuk.

⁶Babits Mihály: *Az írástudók árulása*, 1996, Budapest, 12.

Az értelmiségi lét veszélyei

Az értelmiségi lét tökéletlenségeket rejt magában. Hiba az, ha valaki nem tanulni akar az egyetemen, hanem csak a megszerezhető, hivalko-

dásra jó diploma csábítja felsőbb iskolába, vagy tanulmányai megválasztásakor elsődleges szempontként nem a szolgálat, hanem a majdan minél nagyobb kereseti lehetőség vagy a karrier vezérli.

Speciális veszélyt jelent a keresztény értelmiségire, ha hiányzik az akadémiai szintnek megfelelő spiritualitás. „Az Önök kötelessége, hogy kiváló eredményeket érjenek el a világi tudományokban, a fizikában, kémiaiában, filozófiában stb. ..., de egyidejűleg az ezekkel arányban álló vallásos tudást is meg kell szerezniük és meg kell tartaniuk. Ennek híján filozófiájuk, filológiájuk, fizikájuk lerombolja az Önök hitét.”⁷ A tudományos képzettségénél alacsonyabb fokú hitbeli ismeretek könnyen vezethetnek a vallástól való eltávolodáshoz: az ilyen a kereszténységet — gyermekkori élményei, emlékei alapján — valami naiv, gyermekeknek, öregeknek való dolognak fogja tartani.

Súlyos hiba, ha az értelmiségi hűtlen lesz küldetéséhez és annak ellenére, hogy tudja, mit kellene mondania, elhallgatja az igazságot, vagy esetleg mást mond, mint az általa is felismert igazság. Ennek oka lehet egyszerűen gyávaság; nem meri vállalni küldetését az adott esetben ellenséges környezetben. De elképzelhető az is, hogy más ok miatt árulja el hivatását: érezve, hogy az igazság kimondása, vállalása veszélyes — karrierje, anyagi jóléte, kényelme miatt eladja magát. Nagy az értelmiségi felelőssége, aki elhallgatja a felismert igazságot, „mert vétkesek közt cinkos, aki néma”.⁸ Az írástudó nem bújhat ki felelőssége alól, vállalnia kell a helyzetéből, műveltségéből adódó feladatokat: felelős a felelősségéért.

A közéletben aktívabban résztvevő számára csapdává válhat, hogy megszokva a politikában szokásos gondolkodás- és eljárásmódot, a manipuláció eszközához folyamodik. Nem szabad szem előtt téveszteni, hogy a közélet eszköz, amely, ha maga akarja mindenki számára meghatározni a célt, megmondani az emberi lét értelmét és eszerint berendezni az emberek lelkiismeretét, totalitárius diktatúra formáját öltheti. Veszélyt jelenthet a közéletben résztvevő ember számára, ha úgy fogja fel azt, mint valami, az általános erkölctől független valóságot: ha a közéletben elkövetett hazugságokat, csalásokat ügyességnak, taktikának tünteti fel, ha gyávaságát, anyagiasságát, megalkuvását okosságnak tartja, és ezzel abba a hibába esik, amellyel Jézus is vádolja a farizeusokat: értelmüket nem a lényegesre fordítják, hanem kibúvókat keresnek.

Viktor E. Frankl orvos-pszichológus egy felmérése szerint az egyetemi hallgatók körében — a közlekedési baleset után — a halál második leggyakoribb oka az öngyilkosság, melyekre azért kerül sor, mert a fiatalok nem találják az életük értelmét.⁹ Az egyetemet úgy kell tekintenünk, mint azt az időszakot, amikor felkészülünk a jövő feladataira. (...) „különben lehetetlen, hogy akár csak tűrhető szerepünk is legyen”.¹⁰ Hiszen a kapott értékeket úgy tudjuk igazán meghálálni, hogy továbbadjuk a következő nemzedéknek, és ezzel köszönjük meg mindazt, amit az előző generációktól kaptunk.

⁷Pierre Poyet-nek, az École Normale Supérieure tanárának szavai, idézi: Lelotte, F. S. J. (szerk.): *A XX. század konvertitái I.*, Ecclesia, 1986, Budapest, 134-135.

⁸Babits Mihály: *Jónás könyve*, 252. sor.

⁹Vö.: Frankl, E.: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, 1996, Bp. 146.

¹⁰Gróf Széchenyi István *intelmi Béla fiához*, 1985, Bp. 33-34.

Három himnusz Qumrânból

XERAVITS GÉZA

Ima a megszabadításért (11QPs "Plea")

A kompozíció a 11. barlang nagy zsoltártekercsének 19. hasábján található. Műfaji szempontból kevertnek nevezhetjük, jelen vannak benne hálaadó elemek, valamint az egyéni könyörgés számos saját-sága. A költemény fogalomkincse arra utal, hogy eredetét a qumrâni közösségen kívül keressük, három egyéb, ugyancsak a Holt-tenger menti üregekben fellelt töredéke mindenestre arról tanúskodik, hogy a közösség elfogadta őket. Kezdeté és befejezése az íráshordozó sérülése miatt egyaránt hiányzik.

...
Mert nem a felfuvalkodott ad hálát Neked,
s nem sorolja elő kegyes tetteid a féreg.
Az élő, az élő ad hálát Neked,
(az) ad hálát Neked, kinek megingott a lába,
midőn kegyelmed kinyilvánul rajtuk,
s igazságoddal megismerteted őket.

Mert a Te kezekben (van) minden élő lelke,
minden testnek Te adsz leheletet;
tégy velünk, Jahve, jóságod szerint,
irgalmad bősége szerint,
igazságod bősége szerint.

Meghallgatja Jahve a Nevét szeretők hangját,
s nem vonja meg kegyelmét tőlük:
áldott Jahve, ki igazat cselekszik,
aki jámborait kegyelemmel és irgalommal koronázza.

Kiált a lelkem, hogy Nevedet dicsérje,
hogy hálát adjon ujjongva kegyelmedért,
hogy hirdesse hűséged —
dicséretednek nincsen vége.

A halálhoz tartoztam bűneim miatt,
vétkeim eladtak a Seolnak engem,

*de Te megmentettél, Jahve,
irgalmad bősége szerint,
igazságod bősége szerint.
Én pedig szeretem Neved,
s árnyékodban keresek oltalmat,
mikor erdőre emlékezem, bátor lesz a szívem,
kegyes tetteidre támaszkodom.*

*Bocsásd meg, Jahve, bűnömet,
s tisztíts meg vétkeimtől,
hűség és tudás lelkével irgalmazd nekem.
Ne szégyenüljek meg a pusztulásban,
ne uralkodjék a Sátán felettem,
sem a tisztátalan lélek,
fájdalom és a gonosz ösztön
ne vegyék birtokba csontjaim.*

*Mert Te vagy, Jahve, magasztalásom,
benned remélek minden nap.
Örüljenek velem testvéreim,
s atyám háza, kik megdöbbenek kegyességeden.*

...
[mindö]rökké örvezdelem Benned.

...

Szózat Sionhoz (11QP^s ^aSion)

Akrosztikus kompozíció, azaz versei a héber ábécé egymást követő betűivel kezdődnek. E formaelem meglehetősen gyakori az Ószövetség költői részeinél, lásd példának okáért: Zsolt 9-10; 25; 119, Siral 1-4 stb. Tartalmi szempontok, a feltárható történeti allúziók, és különösen Dániel könyvével való kapcsolata alapján keletkezési idejét és környezetét a Kr. e. 160-as évek végének haszid köreiből kísérelték megtalálni (ld. M. Delcor: *L'hymne à Sion du Rouleau des Psaumes ...*, RQ 21, 1967, 71-88.). Qumránban több példánya került elő, a 4. és a 11. barlangból, bizonyos szövegkritikai eltérésekkel.

*Áldva emlékezem rólad, Sion,
minden erőmmel szeretlek téged!
Áldott (legyen) mindörökké emléked!*

*Nagy a te reményed, Sion,
hogy eljön a béke, s vágyott szabadításod.
Nemzedék nemzedék után lakozik benned,
a jámborok nemzedékei a te ékességed:
akik várják szabadításod napját,*

s akik örvendeznek dicsőséged bőségén.
Dicsőséged kebelén táplálkoznak,
ékességed útjain tipegnek.
Emlékezni fogsz prófétáid kegyességére,
jámboraid tettei által ékesíttetsz.

Tisztítsd ki bensődből az erőszakot,
hamis és gonosz vágassék ki belőled!
Örvendezzenek fiaid kebleden,
szeretteid hozzád csatlakozzanak!
Mennyire remélik szabadításod,
s gyászolnak tökéleteseid feletted!
Nem vész el reményed, Sion,
reménységed nem lesz elfelejtve.
Ki az, (aki) elveszett igazsága miatt,
vagy ki menekült meg gonoszsága által?
Útja alapján kerül vizsgálatra az ember,
mindenkinek tettei szerint lesz visszafizetve.
Köröskörül kipusztíttatnak szorongatóid, Sion,
szétszóratnak mind, akik gyűlölnek téged!

Kellemes érezni dicséreted (illatát), Sion,
(ami felemelkedik) az egész világ fölé.
Hosszú időn át áldva emlékezem rólad,
egész szívemből áldalak téged.
Jussál örök igazsághoz,
fogadd áldásait a dicsőségeseknek,
fogadd el a rólad szóló látomást,
kutassad álmait a prófétáknak!

Légy felmagasztalt és válj szabaddá, Sion,
dicsérd a Magasságbelit, megváltódat,
hadd örüljön lelkem dicsőségeden.

Himnusz a Teremtőhöz (11QPs ³Creat)

E kis teremtési himnusz szinte teljes egészében már kész szentírási anyagokból építkezik, utolsó versei magukba foglalják Jer 10,12k (=51,15k) és Zsolt 135,7 verseit, a prófétai szövegnek egy a *Hexa-éméron*hoz, a hatnapos teremtéstörténethez hasonló struktúrát alakítva ki, az egymással párhuzamos teremtéseredmények egymás mellé állításával. Különös értékét az adja, hogy lehetőséget nyújt a Szentírás kánonja kialakulásának egy korai stádiumába bepillantani.

Nagy és Szent Jahve,
a legszentebb minden nemzedék számára.
Fenség jár előtte,
mögötte nagy vizek zúgása.
Kegyelem és hűség veszi körül arcát,
hűség, igazságosság és igazság szilárdítja trónját.
Elválasztva a fényt a sötétségtől,
megszilárdította a hajnalt bensőséges tudásával.
Mikor látták angyalai mind, örvendeztek,
mert láthatóvá lettek, miket nem ismertek.
A hegyeket természettel koronázza,
jó ételt ad minden élőnek.

Áldott, ki a földet készítette az ő erejével,
megszilárdítva a világot bölcsességével.
Értelmével kifeszítette az egeket,
és elküldte [szelét] t[árházai]ból.
[Villámokat] készített [a zivata]r[nak,]
s felhő[ket] hozott fel [a föld] szélei[ről]

...

MÁRAI SÁNDOR

Térkép

Tested ismerős mint egy titkos térkép
A melled mint a toscanai halmok
Mint germán templomiablak szemed mélykék
Homlokod mögött gótikus kalandok
Csípőd hullámos mint a part Bretagne-ban
Ágyé kod fodros, bodros vízesés
Svájcban lüktetnek így a vizek és
Öled úgy táru l, mint Nápoly, ha nyár van
A hasad mint a magyar búzakéve
— a jószagú, a jóízű, a dús —
Júniusban érik ilyen fehérre
Mint köldököd körül a sima hús

Sok földet, vizet megjártam azóta
Most megismerlek —
te vagy Európa

(1985)

Jegyzetek Márai kiadatlan hangjátékaihoz

SZIGETI JENŐ

Született 1936-ban. Az Oktatáskutató Intézet főmunkatársa, a H. N. Adventista Teológiai Főiskola tanára. Egyháztörténetből a Debreceni Teológiai Akadémián szerzett doktori oklevelet. A történettudományok (folklore) kandidátusa. Kutatási területe a magyarországi kisebb protestáns egyházak története és népi vallásossága. Legutóbbi írását 1994. 4. számunkban közzöltük.

A Vörösváry Publishing House Márai-hagyatékának kezelője.

A Márai-hagyatékban, amelynek Vörösváry Irén és a torontói Vörösváry Kiadó a kezelője, ránk maradt egy boríték. Ezen az író kezeírásával ez áll: „Titkos szám, Keresztkérdés, Térkép, Hangjátékok. Kiadatlan. Egy vers. 1986. M.S.” Az író a *Keresztkérdés* és a *Titkos szám* című hangjátékait fontos műveinek tartotta, ezért most sajtó alá rendezett utolsó naplójában is említést tesz róla. 1988 végén, néhány hónappal halála előtt írja: „Két éve nem írtam. A hajlódában hever egy »krimi« — két hangjáték. — *Titkos szám, Keresztkérdés*, egy vers, Térkép. Naplót sem írtam az elmúlt hetekben — az év elején néhány sort, de elkallódtak. Most mégis írok. Mint akit életfogytiglanra ítélték, várja a kivégzést, néha körömmel jeleket rajzolok a falra.” (158.)

Ezt a feljegyzést kevés választja el a tragikus utolsótól, az 1989. jún. 15-től: „Várom a behívót, nem sűrgetem, de nem is halogatom, itt az ideje”.

A két hangjátékot, melyek közül a *Keresztkérdést* a Vigilia 1996. októberi számában közölte, korábban írta Márai. A *Keresztkérdés* alatt ez áll: „Salerno 1978”. Naplója szerint az év végén, valamikor decemberben érkezett ide az író. New Yorkból Rómába utazott. „Útközben dögletes fáradtság. Az elmúlt hat hétben 30.000 km-t voltunk a levegőben. Rómában piszok, lármá, udvariatlanság, ri-pők hang, tolongás, bombák, merényletek. A cortesia nemrégén még olasz trade mark volt — ma udvariatlan a hordár, a taxis, a szállodaportás, a pincér, a bankhivatalnok. És Róma.”¹

Rómából nyugalmat keresve Salernoba menekült kiábrándulva az összkomfortos fogyasztói társadalomból. Aszimov *The Univers* című művét olvassa — kedvetlenül. „Az olvasmány csömört kelt.” Hangulatáról jól tanúskodik néhány salernói naplójegyzete: „A neokapitalista konzumcivilizáció előbb megteremtí az igényeket, a termelés minden változata ezt a prefabrikált éhséget ingerli. Bergson félszázad előtt ezeket a tüneteket „aphrodisiacumos civilizáció”-nak nevezte. Ez a civilizációs menet, amely már nem ki-elégülést nyújt, csak fogyasztásra ösztönöz” (...) Anthony Burgess angol író egy olaszországi irodalmi konklávéban kijelentette, hogy nem lát különbséget a pornográfia és a politikai irodalom között. Ez igaz szó: az író, aki szemérmetlenül haszonszerzési szándékkal

¹Márai S.: *Napló* 1976-1983. 72.

²Uo.: 73.

a marxizmust vagy a szocializmust, a fasizmust vagy a szekuláris és klerikális érdekszövetségek által sugalmazott eszméket mutogatja művében, nem csinál mást, mint a pornográf író, aki a szexuális testgyakorlatok ingerlő leírását szórakoztató céllal találja.”² Ekkor történt a moszkvai metropolita rejtélyes halála. Márai így kommentálja: „A moszkvai metropolita, aki néhány hét előtt teljes ornátusban tisztelgő látogatáson jelent meg az újonnan választott pápa előtt, és az első eldadozott szavak után összesett és meghalt: fiatal ember volt, 50-en innen. Mi okozta a fiatal moszkvai metropolita váratlan szívhalálát — nem tudni. Talán a megrendülés, hogy az ateista szovjet kormány parancsára úgy viselkedett, mintha a Szovjetben a vallásgyakorlás más is lenne, mint taktikai okokból megtűrt formaság? Lelkiismereti krízis, megrázókódtatás? Az író, a pap, aki egy erőszakos rendszerben él, amely nem tűri a lelkiismereti szabadságot, talán elviseli, hogy hallgatásra kényszerítik, beléfojtják a szót. De megeshet, hogy belepusztul, amikor megszólalni és hazudni kényszerítik.” Ez a *Keresztkérdés* megrázóan morbid világának forrásvidéke.

A *Titkos szám* — korábbi, New Yorkban, 1955-ben íródott hangjáték. Márai jelentős drámaírónk volt korábban. A *Kalandot* a budapesti Nemzeti Színház Kamaraszínháza, a *Varázst* a Vígyszínház vitte sikerre. Ez volt utolsó televíziós sikere emigrációja előtt. Nyugaton a televízió új kihívást jelentett a drámaírók számára. Márai az elektromos médián keresztül tette ismertté nevét. Németországban, Franciáországban, Olaszországban, Ausztriában, Dániában, Kanadában mutatták be darabjait. A *Titkos szám* is ezek közül való. Nem tudjuk, miért maradt asztalfiókban. Márai viszont a megőrzendő művei között tartotta nyilván. A „titkos szám” a mennyország hívószáma, amelyet mindenki egyszer az életben megkap. Márai rádiómonológiájában egy meghurcolt, öngyilkosságra készülő ember, egy hajdani „jó káder” kapja meg Gábiel arkangyaltól a jeles számot. Kovács János sorolja el panaszait az Úrnak, ami az utolsó mondatban összegződik. „Nagyon egyedül vagyok a világban.”

Márai ezekkel a régi írásokkal az élettől búcsúzott. Hozzá tartozott a három, borítékban maradt írás ahhoz a nagy összecsomagoláshoz, amelynek a végén sorssal, emberekkel, Istennel kibékülve búcsút mondott az életnek. Még 1984. nov. 28-án írta naplójába: „Máskülönben is olyan búcsú féle, amikor arra gondolok, hogy írok még valamit. A *Krimet* illik még befejezni, de máskülönben nem érzek ösztönzést hozzátenni még egy írást a sok eddig megjelent kötethez. Fiókban marad a *Keresztkérdés* és a száz éves Krúdy egyik művéhez írt előszó: minden más (Free European elhangzott előadások, vázlatok) maradhat a fiókban.”³

³Uo.: 89.

A fiókból előkerült hangjátékok — jelentős alkotások. Remélem, eljött az ideje, hogy a magyar irodalom lassan elhanyagolt elvárásolt kastéllá váló palotájában elfoglalják méltó helyüket.

Titkos szám

A Vörösváry Publishing House kezelésében lévő hagyatékból előkerült hangjáték.

Halló! Egyes?... Nem értem. Azt mondják, hívjam fel a szóló Egyest. Ki beszél? Mit mond?... Menjek a pokolba?... De kérem! Éppen ellenkezőleg! Hogyan?... Miért gorombáskodik? Kikérem magamnak ezt a hangot! Az ördög vigye el... Miért röhög?... Nem viheti el saját magát?... Micsoda buta vicc ez? Nem vicc? Hát akkor nyögye ki végre, kivel beszélek? Ez nem a solo Egyes? A solo Nul-la?... Mit mond? Máskor vigyázzak?... Eh, menjen a pokolba... Halló? Mit fecseg?... Hogy már ott is van? Téves kapcsolás?... Halló (Lecsapja a kagylót. Kis szünet. Újra tárcsáz, lassan, csendesen szól:) Halló. Na végre. Nevem Kovács. Nem jól hallom... Igen, ká, mint Kovács. Nem tévedés? Mi ez a láрма? (Hárfazene, távoli ének-lés.) Nem valamilyen éjszakai bárral beszélek? Vagy mulatóval, ahol zenélnek meg énekelnek?... Mit mond? Hogy éjfél után mindig tisztábban lehet hallani?... Várjon, megnézem az órát. Igen, éjfél elmúlt. Hát akkor... Nem tudom, lehet-e beszélni magukkal ilyen késői órában?... Maguknál nincsenek hivatalos órák?... Beszélhetek nyugodtan?... Mindig van ügyeletes?... Értem. Így is képzeltem... Ne tessék rossz néven venni... Nem akarok én zavarni... Ha netalán beugrattak, bocsánatot kérek... Hát arról van szó, kérem, hogy ne-vem Kovács. Igen, ezt már mondtam. Én vagyok az a Kovács, aki-nek a fényképét kítették az újságba. Tessék várni, itt van újság a zsebemben, szétbontom... Így ni. Ez vagyok én itt, ez az alak. És a kép alatt a nevem. Meg a cikk, hogy engem kizártak... Nem, ké-rem, ez még reggel történt. Napközben? Jártam ide-oda a városban, de nem tudtam kiokosodni... Ezt a függőnyzsinórt... itt van, tessék, ezt még reggel levágtam az ablakfüggöny rúdjáról, és magammal vittem. Elszántam én magam, kérem. De azt gondoltam, okosabb, ha várok estig, amíg besötétedik, mert ha észrevesznek, és levágnak a kötélről, csak még több a hecc... Igaz? Hát vártam estig, amíg besötétedett. Aztán, szürkületkor, a kis erdőben, a park mellett, ahol utoljára találkoztam Kázmérral... hát igen, már kinéztem a fát... Az erdőt meglepte a köd, a ködtől nem láttam jól a fákat... És a fáktól nem láttam az erdőt... Akkor hozzám lépett egy alak... De kérem, ha valóságosan a helyes számmal beszélek most, akkor ma-guk ott az ügyelethen már úgyis tudnak mindent... Mi tetszik? Csak mondjam?... Mindent tudnak, de azért külön el kell mondani?... Értem. Szóval, kérem, hozzám lépett egy alak. Nem is lépett, a jóég tudja... A ködben olyan volt, mintha a levegőben járna, fél méterrel a föld felett... De ez csak káprázat volt, igaz?... Nem káprázat? Ezek mindig így járnak? Ezek, kik?... Minek kérdem, mikor úgyis tu-dom?... (Zene, ének elhallgatott.) Éppen ez az kérem, hogy nem tudok biztosan semmit. Csak azt tudom, hogy odajött egy alak, és azt

mondta, hagyjam most az egészet, a kötéllel meg a fával... és átadta ezt a névjegyet... Itt van ni... Meg elővette a ceruzát és felírt a névjegyre egy telefonszámot... a solo Egyest, igen... Tessék várni, felolvasom a rend kedvéért. Az van a névjegyen, hogy aszongya, A-ny-a-l... Úgy mint Angyal, igen. Aszongya, hogy ez az ő neve. Angyal Gábor, itt van ni. Vagy Gábor Angyal?... Elég az hozzá, ideadta a névjegyet, és azt mondta, hívjam fel ezt a Titkos Számot, akkor majd jelentkezik az ügyelet... De milyen ügyelet? Kérem, lehet, hogy ez az Alak a Központból jött, mert utánam küldték? Sok a spicli, tetszik tudni... Biztos, hogy én most a Központtal beszélek?... Mi tetszik?... Igen... No hiszen akkor!... Tessék? Nem azzal a Központtal beszélek? Van egy másik is? Ez biztos?... Nem merem elhinni. Hát kérem, az alak ideadta a névjegyet, és már odébb is szelelt, mintha elrepült volna ködben... Néztem utána, mert nagyon kell vigyázni manapság... Na. De gondoltam, ha már közbeszóltak, hát várhatok a fával meg a kötéllel egy fordulót, és elébb talán mégis felhívom ezt a Titkos Számot. Lehet, kérem, hogy az elébb melléfogtam?... Hogyan? Először mindig a mellékállomás jelentkezik? Ezt nem tudtam? Tetszik tudni, csak lármát hallottam, meg röhögést... Aztán olyan volt, mintha valaki láncot csörgetne, meg nyögtek is, kiabáltak is... Mi? Nem volt téves kapcsolás? De most mintha énekelnének... Hát kérem... Zavaros az egész... Mit csináljak? Mondjam el? Nem addig, uram. Valamilyen jel kellene nekem. Egy kis jel, hogy nem ugratnak, nem mentem lépre, valóságosan a Titkos Számmal beszélek... tetszik tudni, azzal a Számmal, amit mindig szerettem volna felhívni... Nincs ilyen jel? Hinni kell berne, ez minden?... Hát kérem, hiszek én, hogyne hinnék... De jel nélkül nagyon nehéz hinni manapság. Mert mi lesz, ha beugrattak? Volt már erre példa, instállok. Jónásnak is jelet adott az a... Bocsánat. Jó, kérem, ahogy tetszik, beszéljünk röviden. Mert ha Ön nem az, Uram, akinek hiszem, akkor Ön most nem tudhatja, ki vagyok és honnan beszélek, igaz?... Sok Kovács úr van... Ahogy én sem tudom biztosan, honnan beszél az úr, igaz?... Nahát akkor, kérem... Én most leteszem ezt a kagylót... De ha Ön rögtön, a következő pillanatban visszahív és háromszor csenget, az már valami, akkor megkaptam a jelet. Ez csak egyszerű, mi? Nem felel?...

(Kovács úr dühösen lecsapta a kagylót. Kis szünet. Aztán három, vijjogó, hosszú telefoncsengetés. Kovács úr felveszi a kagylót: liheg:)

Hát ez igen, kérem!... Ez már döfil!... A hideg végigfutott a hátamon. Alázatos... Mi tetszik? Kivel beszélek? A titkárral?... Mit mond? Nem a titkárral?... Szabad még egyszer? Hogyan? Magával a... Te jó Isten! Bocsánat! Elszaladt a nyelvem. Engedelmet kérek, most felálltam ijedtemben... Tetszik onnan látni engem? Vagy talán helyesebb, ha letérdelek?... Mert régebben így szoktuk... Maradhatok ülőhelyzetben? Mindegy?... Nagyon köszönöm. Nem is tudom, hogyan szólítsam... Sehogy? Nem szabad kimondani a Nevét? Értem, Uram. Így jó lesz, Uram?... Mert így mondtuk, ré-

gebben, röviden... De most nehéz Önt megszólítani... már úgy értem, a telefonban, fülből fülbe... Miért tetszik nevetni? Kérem, én nem tudtam, hogy Ön jókedvű is tud lenni... Már megbocsásson, azt hittem, mindig olyan komoly meg ünnepélyes... Nem így van? Ha az emberekkel beszél, jókedvű? Mint a felnőtt, amikor gyerekhez szól? Hát ezt nem tudtam... Bocsánat, de nem merem most tegezni... Azelőtt, igen... Régen, gyerekkoromban mindig tegeztük... Értem, kérem, értem, nem szólok semmit, vigyázok már, elharapom a szót. Szégyellem magam, Uram, amiért az elébb azt a jelet kértem. Mert most már megmondhatom, hogy a Hangja különösen ismerős. Olyan, mintha egyszer már hallottam volna... Mi tetszik? Nem egyszer hallottam, hanem sokszor? Csak nem figyeltem oda? Mi? Gyerekkoromban? És aztán később is? Amikor a gyerek meghalt? És mikor Marika elment a színésszel?... És a bombák reáestek a házra? Hát most, hogy visszagondolok... igaz, mintha már hallottam volna a Hangját, Uram. De meg kell mondanom... ha nem tetszik rossz néven venni... az Ön Hangja mindig csak azt súgta nekem, hogy mit *ne tegyek*?... De soha nem hallottam az Ön hangját, Uram, amikor tudni szerettem volna, hogy mit *tegyek*?... Hogyan, kérem? Azt egyedül is tudni kell? Így szól a szerződés? Miféle szerződés?... A kollektív?... Nem az, hanem a másik, a régi, amit még Önnel kötöttünk, Uram, személyesen?... Aha. Hát kérem... Bocsánat, hogy megvakarom a fejem... tudom, nem illik... De alig hiszem, hogy csakugyan megkaptam végre a Titkos Számot... és most közvetlenül Önnel beszélek, Uram! Mi tetszik? Egyszer mindenki megkapja a Titkos Számot? Lassabban, könyörgöm. Figyelek, igenis. Minden ember megkapja egyszer az életben ezt a számot. És akkor közvetlenül beszélhet a... igen... és nincs közben titkár, sem ügyeletes... és mindent elmondhat, igenis... Hej, az a jóságos... Pardon. Csak azt akartam mondani, hogy hiszek én, kérem, hogyne hinnék. De hát olyan fantasztikus az egész. Mintha nem is én lennék, valóságosan, aki most beszél, mintha igazában ott lógnék már a fán... pedig a kötél itt van, előttem... Bocsánat, folyton nyelnem kell közben. Tessék már megmondani, igazán ne térdeljek le? Nincs semmi értelme, ha letérdelek?... Kérem, én nem vagyok templomos ember, nem olyan világot élünk manapság... Másképpen neveltek engem az utolsó időben... De tegnap, amikor besötétedett, bementem abba a kis templomba, ott a mellékutcában... Nem látott senki... A templom üres volt... Megmondom, ahogy volt, reméltem, hogy ott találom Magát, Uram... Nagyon figyeltem, de nem hallottam a templomban az Ön hangját, Uram... Mi?... Az Ön hangját csak *mindenütt* lehet hallani?... Hát ez meglepő. Minden másképp van. És az *én* hangom, Uram? Azt lehet hallani?... Hiszen nagyon messziről beszélek... Ez aztán igazán távolsági beszélgetés, igaz-e?... Mi? Ott, a vonal másik végén, nincs Távolság, sem Idő?... Nahát! Beszélhetek akármeddig? Remek. És nem bontják a vonalat? Csak maradjak a vonalban?... Hát éppen

ez az, kérem. Én mindig a vonalban akartam maradni... Vonalhú voltam, én, kérem, egész életemben... Míg aztán egyszer megtudtam, hogy nincs az a bizonyos vonal, amelyhez hú lehetnék!... Tetszik tudni, akkor nagyon megijedtem. Mert addig kérem, vakon hittem a Vonalban. Dehogy is akartam én kilépni a Vonalból... Mondjam sorjában?... Kérem, úgy kezdődött minden, hogy megszülettem... Ha most végre mindent el lehet mondani, akkor megmondom, hogy én ezt nem kértem... Engem nem kérdezett senki... Jó, jó, nem panaszkodom, csak mondom. Hát aztán felcseperedtem, és észrevettem, hogy ezen a földgolyón megélni nehezebb, mint élni... Ne tessék félreérteni, nem akarok én akadékoskodni, de ha most végre kimondhatom... Kérem, Uram, megmondom, hogy nem egészen tökéletes minden ezen a planétán. Nagyon sokat fáztam már pendelyes gyerek koromban, meg aztán enniváló sem akadt mindig... Később a gyárban, Uram, sokat beszéltek a reálbérről, meg mi, de én nem vettem észre, hogy a sok ígélet közben jobbra fordul a sorsom. Aztán háborúk is voltak, és mindig meg kellett ölni valakit, akit nem ismertem. De azért felcseperedtem. Az iskolából kimaradtam, mert nem volt cipőm, meg nem futotta a tanulásra a gyár mellett. Sokan élünk így, ezen a csillagon. Mariskával összeakadtam, megszületett a kisgyerek, ez jó volt... Úgy értem, köszönöm szépen. Ha most igazat szólok, meg kell mondanom azt is, hogy ezt az egyet jól tetszett csinálni... De azért az egészet valahogy nem bírtuk szusszal, Mariska sem, én sem. Elkedvetlenedik az ember, kérem, ha sokat kell gürcölni és nincs látszatja... Valami-ben hinni kell, igaz? Hát én hittem az Eszmében. Először csak titokban, ahogy a szemináriumban tanítottak... nem a papi szemináriumban, oda én nem jártam, hanem a másikban, a földalattiban... Na. Aztán egy napon fordult a világ, és már nem kellett titkolni semmit, már szabad volt nyíltan és hangosan hinni az Eszmében... Egyébben akkor már nem is volt szabad hinni... Önben sem, Uram... Azt mondták, Ön nincs, csak a papok találták ki az egészet, hogy elkábítsák a népet... Nem vitatkoztam, sokat beszéltek a népek... Én hinni akartam az Eszmében, minden áron. És amikor fordult a világ, elhatároztam, hogy mindent megteszek, amit az Eszme tőlem kíván... Úgy gondoltam, most már enyém a világ, magamnak dolgozom... Bocsánat, Uram? Magamnak dolgozom, de nem enyém a világ?... Hát kié? Nehéz ebben kiokosodni. Nem törtem én ilyen nagy zavarosságon a fejem... Én, meg a többiek, százmillió ember, meg tízszer százmillió ember, nem tudunk mi olyan nagy messzeségbe nézni, könyörgöm... Valami közelebbi kell nekünk, valamilyen kézzelfoghatóbb üdvösség, nem az a másik... Ha nem haragszik, megmondom ezt is. Én inkább csak az Eszmében hittem, látástól vakulásig, ahogy a szemináriumban tanultam... De amikor fordult a világ, azt mondták a Központban, hogy az Eszmét még nem lehet megvalósítani, mert sok az ellenség. Hát ezt értettem, helyeseltem is. Előbb végezni kell az ellenséggel, így mondták. Hát végez-

zünk, az ebadta, mondtam én is... De ki az ellenség? Azt mondták, ellenség mind a földbirtokos, meg a gyárosok... Ezt is megértettem, kérem... Nem ismertem őket személyesen, a gyárost sem, meg a földbirtokost sem, de ha a Központ azt mondja, hogy ők az ellenség, akkor nincs helye a vitának, igaz-e?... Hát aztán végeztek az ellenséggel, nem bántam én, ott egye meg őket a rosseb, gondoltam... De akkor meg azt mondták, hogy még mindig nem lehet megvalósítani az Eszmét, mert még mindig van ellenség. Azt mondták, ellenség a romantikus, meg az anarchista intellektuális, aki megsértődött a régi világban, mert nem érvényesült, mert valahol görbén néztek reá, és ezért aztán bosszúval akarta pótolni azt, ami a jelleméből meg a tehetségéből hiányzott... Közénk állottak, de a Központ azt mondtotta, ezek is ellenség, mint a spanyolosok, akik odalenn verekedtek a spanyol polgárháborúban, mert ezek is csak amolyan lelkendező nyavalyatörősök... Egy ideig fel kell használni ezeket is, így mondták azok a rettentő tudós emberek a Központban... Azt mondták, fel kell használni az értelmiségieket az Eszme érdekében, de aztán végezni kell ezekkel is, mert az ilyen romantikus polgári rokonszenvező mind ellenség, ezeknek sem szabad soha megbocsátani... Hát ezt is megértettem, helyeslem is, mert vonalhú akartam maradni, kérem... De amikor ezekkel is végeztünk, akkor azt mondták a Központban, az Eszmét még mindig nem lehet megvalósítani, mert még mindig maradt ellenség...

Hát akkor aztán alaposan körülnéztem. Elviseltem én, kérem, mindent, dolgoztam, hogy a vesém majd leszakadt, mutattak a moziban is, hogy én vagyok az a vadmarha, aki már elvégeztem a század végéig előre minden műszakot... Jártam szorgalmasan a szemináriumba, nem érttem sokat abból, amit beszéltek, mert mind olyan bölcs ember volt, szarukeretes... De vonalhú akartam maradni, hát magoltam a szemináriumban... Meg befizettem a kölcsönöket, hiszen most már az enyém volt a világ, magamnak fizettem, igaz-e?... De ahová csak néztem meg füleltem, azt láttam és úgy hallottam, hogy még mindig van ellenség. Gyáros, meg földbirtokos már nem volt. A romantikus intellektuálisokat egy ideig mutogatta a Központ, mint a cirkuszban mutatják a tanult kardnyelőt, de aztán ezekkel is végeztünk, mert ezek is ellenségek voltak. Akkor meg azt mondták, hogy az ellenség itt van közöttünk, a gyárban, meg a földeken, a kétkezi munkások között... meg máshol is, otthon, a családban... És egy napon kimondták, hogy Kázmér is ellenség. Hát kérem, ez nagyon meglepett. Kázmér kenyeres pajtásom volt, pendelyes kölyök korunkban együtt loptunk a fatelepen, és aztán a fronton is együtt voltunk. Meg később a szemináriumban, meg a gyárban, mindeütt... De egy napon elvitték a Kázmért és felakasztották, mert nagy bűnbe esett a sógor... Kiderült, kérem, hogy szocialista... Akkor nagyon megijedtem, mert addig nem tudtam, hogy az új világban, a kumenista urak szemében bűn, ha valaki szocialista...

És igaz, hogy valóságosan az volt a Kázmér, szocialista volt a nyavalyás, ahogy én is az voltam... Nahát, kérem... De benne volt az újságban, hogy felakasztották, mert szocialista, és aztán megmagyarázták, hogy ez nagy bűn, mert ha ebben az új világban valaki másképpen, régi módon szocialista... hát kérem, annak a Központ nem bocsát meg. Az ilyen ember rosszabb, mint a gyáros, meg a földbirtokos, meg a romantikus spanyolosok, így mondták... Hej, Uram, akkor melegem lett! Kázmért felkötötték, és nagyon elbúsultam, de ez még semmiség volt, mert csak ezután következett a cifrája! Mert, könyörgöm, kimondták, hogy még mindig van ellenség!... Egy napon Marika is otthagyt, mert találkozott a töbmulatságon egy színésszel, aki tökéletesen vonalhú volt, nem úgy, mint én, aki még szocialista módon voltam vonalhú... Hát ezért otthagyt a Marika, és elment a színésszel. Én meg egyedül maradtam a kisgyerekekkel... Ezen nagyon elbúsultam. Mert azt mondták a Központban, adjam ki a gyereket neveltetni a hivatalos nevelőbe. Fájt a szívem, de mit tehettem? Azt mondták, jobb lesz a gyerekeknek, ha a Központban nevelik, mert akkor már szopós kölyök korában megtanulja, ki az ellenség... Ez nagyon rosszul esett, Uram. Aztán egy napon pecsétetes írást kaptam, hogy a kisgyerek meghalt... Hát akkor nagyon elkeseredtem, Uram. Mit vétett az a kisgyerek?... Semmit, igaz?... Erről már nem is a Központ tehetett, már tessék megbocsátani... ezt valahol egy másik Központban intézték így, ha igaz... Már megbocsásson, Uram, miért halnak meg a kisgyerekek?... Azok is ellenség, vagy mi?... Elgondolkoztam, hogy miért is legyen igazság itt a Földön, amikor máshol sincs... Bocsánat. Eljár néha a szám, ez a nagy hibám, tudom én, kérem. Hát elég az, hogy már nem volt semmim és senkim. Mind elmentek az ellenségek. Meg a gyerek is... Marika is, Kázmér is... Még az öreg anyámról is azt mondták, hogy ellenség, mert hiába volt olyan szegény, mint a templom egere, azt mondták, hogy ilyen koldusszegényen is ellenség, hiszen osztályidegen... Tetszik ismerni őt személyesen? Ennek örülök... Hát akkor azt hittem, most már igazán befizettem mindenért, és nincs ellenség, jöhet az Eszme. De akkor meg kellett tudnom, hogy még mindig van ellenség... És amikor ezt megtudtam, különösen elváltozott körülöttem a világ... Mert egy napon megtudtam, hogy én vagyok az ellenség. Igen, én, személyesen, Kovács János... Ez nagyon meglepett. Megmondták, hogy ellenség vagyok, de nem mondták meg egészen pontosan, igazában miért is vagyok ellenség... Nagyon figyeltem, és tetszik tudni, mi volt a különös? Megértettem, hogy igazuk van ott a Központban, mert én valóságosan ellenség vagyok... Amikor ezt megértettem, elszörnyedtem... Mert azt még értettem, hogy mindenki ellenség, akinek még van valamije... Ellenség volt a gyáros, mert gyára volt, meg a kulák, mert földje volt, meg a nadrágos ember, mert tanult feje meg jó modora volt, meg ellenség volt a Kázmér, aki

szocialista volt, tehát hite volt... De mi volt bennem, mi maradt nekem, amitől ellenség lettem a Központ szemében? És akkor megértettem, hogy igazuk van, én is ellenség vagyok, Kovács János, ez a nyavalyás ember, aki vagyok... Ellenség vagyok, mert van még valamim... Ellenség vagyok, mert lelkem van. És akinek lelke van, az Ellenség. Amikor ezt megértettem, nagyon megijedtem, kérem. Mert a lelkemtől nem tudok megszabadulni, akkor sem, ha akarok, igaz?... Ezt így tetszett kifundálni, igaz-e?... Hangosabban, ha szabad kérnem?... *(Lánccsörgés, sikoltozás, aztán ének és zene.)*

Mi ez a lánccsörgés, meg visítás? Meg az ének?... Ne törődjek vele, csak mondjam?... Hát kérem, megijedtem, mert megértettem, ha felakasztanak, akkor sem tudok megszabadulni a lelkemtől... Ez borzasztó, Uram. Mert már mindent odaadtam az Eszmének, de még mindig volt lelkem... és ezt tudták a ravaszok ott a Központban. Ezért aztán nagyon megharagudtak reám is. Minden olyan különösen történt, Uram, eszmélkedéshez sem volt időm. Egy napon sandán néztek reám a gyárban, meg a szemináriumban. Elhúzódtak, nem is köszöntek... Csak lógtam közöttük, nem tudtam, igazában hol a helyem... És a félelmes az volt, hogy egy napon a lelkemtől már nem láttam tisztán az Eszmét... Ezt is tudták a Központban. Kezdettem nagyon magányos lenni, uram. Templomba nem akartam menni, egészen tegnapig nem, amikor már minden mindegy volt, mert délután megtudtam, hogy kizártak a Pártból... Az önérzetem is lázongott, köptem a markom, nem akartam beadni a derekam, virtuskodtam, hogy én még akkor is hiszek az Eszmében, amikor az eszme már nem hisz bennem... De egyszerre üres lett körülöttem a világ. Egyedül maradtunk, hogysismondjam... a világ, meg a lelkem... és nem volt kihez szólni... Telefonáltam a Központba, hogy igazában mi a baj velem, de gorombán feleltek, azt mondták, majd a reggeli újságból megtudom... Hát ma reggel aztán megtudtam... tessék, kérem, itt az újság... Mutattam már?... Bocsánat... Hát akkor levágtam ezt a függönyzsinórt, és elhatároztam, hogy kimegyek ebből a bitang világból, nem is viszek magammal semmit... Se ruhát, se könyvet, se emléket, se haragot, csak a lelkem... Így indultam útnak, ma reggel... De aztán ott az erdőben, ahol utolszor találkoztam Kázmérral... mert ő is ott bujkált, amikor kiderült a szégyen, hogy szocialista, tehát hite van, tehát fel kell akasztani... Ott az erdőben hozzám lépett egy alak, és ideadta ezt a névjegyet... Itt van, ni... Aszongya, Angyal... És azt mondta, elébb hívjam fel ezt a titkos számot, mert mielőtt kimegy az ember ebből a redves világból, joga van Azzal beszélni, aki... Hát igen. No, Uram, hát felhívтам... Most már kettőnké a szó, igaz?... Miért hallgat, Uram?... Ki legyen most már velem, könyörgöm?... *(Hárfazene, egészen csendes.)* Azoknak, akik az Eszme nevében ítélnék, nem kellek, mert lelkem van. Azok, akiknek lelkük van, gyanakodva néznek reám,

mert hittem az Eszmében. Marika elment, Kázmér valahol odaát van... Nem tetszik tudni róla, hová került?... *(Lánccsörgés, nyögés, szitkozódás. Aztán megint hárfazene.)* Meg kell nézni a nyilvántartóban? És a kisgyerek?... Ő merre van most? Uram, már megbocsáson, valami nincs itt rendben. *(Hárfazene.)* Mi ez a zene megint? Meg közben ez a lánccsörgés, meg a nyögeések... Meg az ének... Nem jól hallok a hangját, Uram... Miért nem felel? De nem addig, Uram! Nekem válasz kell, igazi válasz, szavakkal... *(Zene, csendesebb.)* Csak arra tessék felelni, esedezem, mi lesz most már a lelkemmel?... Mert volt nekem sok bűnöm, Uram, tudom én jól... Kívántam a felebarátom marháját, házát, asszonyát is... Meg hamisat szoltam, keményen beszéltem az öregekkel... Nem tagadok le semmit... De az is igazság, Uram, hogy soha nem segített senki! És az Ön hangja, Uram, soha nem szólalt meg, hogy megmondja, mit tegyek... Hát akkor... Hol van Ön, Uram? Van Ön?... Ott van, ahol zenélnek meg énekelnek meg nyögnek és a láncokat csörgetik?... Instálom, nem lehetne egyszer közelebb jönni?... Mikor ilyen nagy bajban van egy ember, mint én... Úgy tudom, atyafiságban is vagyunk, hasonlítok Önre? Hát akkor, kérem... Mondja már meg, Uram, mi lesz velem? És mi lesz ezzel a nyomorult csillaggal, ahol most élek?... Sok itt a szóbeszéd manapság, kérem... Van, aki azt mondja, egy napon kihűl a földgolyó, és aztán csak kering majd a semmiségben mint egy hideg fekete kő... Más meg azt mondja, égni kezd ez a bolygó, az óceánok felforrnak és a hegyek lángolni kezdenek... És mi is égünk akkor, emberek, százmillió és ezermillió fáklya, húsból és hajból és csontokból... Az újságban is olvastam... Mi tetszik? Hogy nem a vége fontos?... Hát mi?... Én vagyok fontos, az ember, akinek lelke van?... Egyedül kell kitalálnom, mi a rossz és mi a jó? *(Zene hangosabb.)* Tessék már szólni a színészeknek, hogy ne zörögjenek most közbe... Uram! Nem hallok már a hangját ebben a lármában. Nem felel? Hallja még a hangom?... Csak azt akarom mondani, hogy már nem tudom ki az ellenség és ki a barát. Halló! Uram!... Érti, amit mondok? Nagyon egyedül vagyok a világban.

(A hárfa most erősen kicseng, aztán hirtelen elhallgat.)

New York, 1955.

Az örök társak

(Szajla: verstanulmányok egy regényhez)

Hang szól, fényesség támad,
eltűnnek a falak, a tárgyak,
konyhává változik a dolgozószoba,
első ház lesz a nappaliból, ámbitus a folyosó helyén,
megtelik udvarral, házzal, faluval, erdővel a lakás,
és megjelennek, kik már nem élnek,

anyám áll a konyhaasztalnál,
fehér vászonkötényt visel,
sebesen jár a keze,
és enyhén felemelt combján petrezselyemgyökeret tisztít,
haja a régi divat szerint jobb halántékán hajtűvel hullámba fogva,
fiatal és szép,

siroki nagyanyám megy görnyedten a fák alatt,
kezébe avarpíszkáló bot, de nem gombázik,
Szűz Máriát viszi a hátán,
ki annyiszor megkérte,
hogy vegye fel,

Rozi néném, apai nagyanyám testvére nyit ajtót előttem,
éppen hozzá menekültem apám elől,
nagy karaj zsíros kenyeret ad,
és befogad éjszakára,

Gábor bácsi, a Felvég hajvágója ügyködik a csűrben,
kezében megáll a gépolló,
és jóságosan int,
hogy én következem,

Csabai nene, az alsó szomszéd héjában sült krumplival kínál szakajtóból,
még gőzölög, olyan forró,
maguknak is alig jut,
de látom az arcán,
hogy jó szívvvel adja,

Árva Pista bácsi, a külső szomszéd vizet húz a kútból,
közben átszól hozzánk, velünk beszélget,
és azt mondja valamire: ez a Pesta, ez a Pesta,
és kanadai nagyapámra érti,

*Vahalcsik sógor, a legjobb ember jön gyaluforgácsosan felfelé a lépcsőnkön,
mindig derűs, jókedvű,
most is somolyog a bajsza alatt,
és barackot ígér a fejemre,
de szerencsére sose ad,
Buxsi, az első kutyám szalad hozzám,
mellé guggolok és átölelem a nyakát,
kései utódja, Pami is látja,
de nem féltékeny,*

*Mind itt vannak a kedvesek, a drágák,
kiket szerettem, kik szerettek, de már elmentek,
velük fekszem, velük kelek,
hűségeselek, nem tágitanak mellőlem,
követnek mindenhová, Dolyinába, Dregolyba, Fokföldre, Amerikába, a
Vénuszra, a Jupiterre,
és velem lesznek a mennyben is.*

BATÁRI GÁBOR

Ő beszél valakihez

*A bábeli torony építésekor
beszélt valakikhez, hogy
tudniillik leromboltassék
ama fertőtorony Bábel.
Szólott, méghozzá nem a
halandókhöz. A szép idomú
sárgalacsinokhoz.
Udvartartásához szólott.
Ugyanis az a lenti horhó
sártenger, kénköves mocsár,
hangyaboly, susárló férgek
gyülekezete a csillagterek
lakóinak szolgál látványossággul
és példázatul, hogy az anyagot
közelebbről kevésbé ismerő
tiszták és tisztátalanok
okulhassanak az alanti undok-
ságokból és fertelmekből.
Így többek vagyunk és kevesebbek.*

GALLA ÁGNES

Sík Sándor: *A keresztút*

*Péter egyszer megkérdezte Jézust: Hogyan mondhatod,
hogy neked szenvedned kell? Jézus így válaszolt:
Hiszen aki nem érti keresztjét, az egész küldetését nem
érti.*

Született 1962-ben Budapest. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-országi szakos tanári diplomát kapott 1993-ban. 1990-ben jelent meg első verseskötete a Szépirodalmi Kiadónál, *Effejejtett utazás* címmel.

A szenvedéstörténet a Getsemáni kertben kezdődik: Jézusnak be kell töltenie az Atya akaratát. Jézusnak mint embernek a földön végig „kellett” járni ezt az utat, mert így élte meg teljesen a szentháromságos élet titkát, mert így vált teljesen eggyé az emberiséggel. A teljes eggyé válás, a mindent odaadás maga a szentháromságos élet.

Az Olajfák hegyén árulja el Júdás Krisztust. Sík Sándor *Júdás* című verse a szörnyű árulás gyötrődését mutatja be:

*És földrevágta sikoltva magát
És üvöltött az egész éjen át.
A harminc pénzt taposta két sarokkal,
Bomlott haját szaggatta két marokkal.*

A másik férfi, aki meghatározó szerepet tölt be Jézus közelében: Péter. Juhász Gyula *Simon Péter* című versében a bibliai történetet írja le. Mikor Péter harmadszor is megtagadja Jézust, megszólal a kakas. Ekkor Péter még nem siratja tettét, de már harmadszor nem mer visszanézni a Mesterre. Sík Sándor *Péter siratása* című szonettje folytatja Juhász Gyula versének gondolatát:

*Csak az a könnyes két szem. És nem volt semmi más:
Csak ő volt és a Krisztus. És az a villanás,
Melyen az örök titkok minden rejtelve rezgett,*

A szenvedéstörténet kezdetén Pontius Pilátus magatartása is meghatározó volt Jézus sorsára. Pilátus mindent elkövet, hogy ne kelljen elítélnie Jézust: megostoroztatja, húsvétkor felajánlja, hogy szabadon bocsátja, de a nép Barabás nevét kiáltja. S amikor kimondta az ítéletet, „mintha mosakodna, / Úgy dörzsöli Pilátus a kezét”, tudja, hogy Jézus ártatlanul kerül a keresztre.

Jézus Pilátus palotájától a Golgotáig cipeli a keresztet, ezt az utat nevezik Keresztútnak. A körülbelül másfél kilométeres utat a

hagyomány szerint Szűz Mária is végigjárta Jézus feltámadása után. A középkorban alakult ki a keresztút mai formája a tizen-négyszéki stációval. Manapság emlegetik a 15. stációt, azaz a feltámadást. Azoknak, akik nem juthatnak el Jeruzsálembe, többféle „Keresztút”-at építettek, s minden katolikus templomban megtalálható kép vagy dombormű formájában.

A Keresztút keletkezése

Sík Sándor *A Keresztút* című versciklusában, amelyet 1950 és 1952 között írt, a szenvedés útját járó Jézus 14 stációját mutatja be az ítélet meghozatalától kezdve egészen a kereszthaláláig. A költő nem köti magát a formákhoz, mindaz, amit leír, elmélkedések sorozata. Személyes sorsát is belelátja, saját szenvedését és magányát, az emberek iránti szeretetét, hitét egy jobb világnak az eljövételében. Azonosul a szenvedő Jézussal, átadja magát neki, megteszi azt, amit minden embernek saját magának kell megtennie, mert nem teheti meg senki más helyette.

Az Istennek tetsző embert mindenekelőtt a hit jellemzi. Kempis Tamás *Krisztus követése* című művének IV. könyvében ezt írja:

*Hitedet fogják számon kérni tőled
és igaz életedet,
nem elméd járását és Isten titkainak mélységét.
Ha azt sem érted, azt sem fogod föl,
ami alattad van,
ami fölötted van, hogyan érthetnéd?
Vesd alá magadat Istennek, alázd meg értelmeket
a hit előtt,
akkor megkapod a tudás világosságát hasznod
és szükséged mértéke szerint.*

A kereszt vállalása

A II. stációban Sík Sándor személyes sorsát jeleníti meg, azt, hogyan fogadta el és vállalta a kereszttét. Az ember bármerre indul, mindenütt a kereszt várja. Hol testi fájdalmakon kell úrrá lennie, hol a lelkében dúló zaklatottságot kell elviselnie, vagy éppen úgy érzi, Isten hagyja el, vagy felebarátja „veti próbára”. A szenvedés elől nem lehet elbújni, bárhol járunk, biztos, hogy ránk talál, megerősíti a lelket „a bennünk munkálkodó kegyelem”.¹ Mindig van olyan, mikor kedvünk ellen valót kell eltűrnünk. Jézus azt mondja, majd megmutatja, mennyi mindent kell Őerte elszenvedni!

¹Kempis Tamás:
Krisztus követése,
Ecclesia, 1976, II. 12.

*Bizony, ha valami jobban
és hasznosabban szolgálná
az ember üdvösségét, mint a szenvedés,
Krisztus megmutatta volna szavával
és példájával is.
(Krisztus követése II. könyv 12.)*

Aki vállalta a keresztyét, annak végig kell járnia az utat. Sík Sándor visszagondol, mennyire félt a fájdalomtól: „És dideregve bűnbánón vacogtam /Hogy nem bírom.” (A keresztyút, II. stáció).

Látja elhaladni a „Fájdalmas Embert”, s ő is akkor érti meg a kereszty üzenetét, mikor Jézus szemébe néz, akár *Zakeus a fügefán* Rónay György írásában, „szemtől szembe” akarta látni Jézust. A Keresztyút V. stációjában Cirenei Simon is — miközben jobban megnézi magának a férfit — egy pillanatra Jézus szemébe néz. Simon nyomban megéri a titkot, önként vállalva cipeli tovább a keresztytet.

²A Katolikus egyház
katekizmusa, Szent
István Társulat, 1994,
531, 2715.

Mi is ez a titok, az egymásra nézés pillanata, a szemlélődés, az énről való lemondás? „A szemlélődés a hitnek Jézusra szegezett tekintete. Ez a ráfigyelés lemondás az „én”-ről. Az ő tekintete tisztítja meg a szívet.”²

*Terhe alatt a szörnyű fának,
Terhe alatt a tenger bűnnek,
Mik láthatatlan madarakként
A két keresztes ágon ülnek,
Terhe alatt a világ elejétől
Világ végezetéig minden rossznak:
Az Úr leroskad.*

A mottók szerepe

E fájdalmas sorok a III. stáció mottóját alkotják. Tizennégy stáció közül nem mindegyik tartalmaz mottót, vajon miért? Úgy gondolom, Sík Sándor a stációkon belül is megkülönbözteti a szenvedés fokozatait, s mottót azok elé tesz, amelyek számára mélyebb tartalmat rejtenek. Az I. stáció mottóval indul, hiszen Jézus *kálváriája kezdődik*: Pilátus halálra ítéli, s ezzel kezdetét veszi a beteljesedés felé vezető út, szenvedés a kereszthalálig. A II. és III. stáció, amikor Jézus *vállára veszi a keresztytet*, elfogadja sorsát, s az egész emberiségnek példát mutatva elindul, s *először esik el a keresztyttel*. Nem maradhat mottó nélkül az V. stáció sem, mert *megváltó tett volt Simoné is*, aki átvette Jézustól a keresztytet és helyette hordozta. A VIII. stáció, mikor Jézus *vigasztalja* a siránkozókat. Nem az jelentősebb, amikor Veronika nyújtja a kendőjét (a VI. stáció nem kap mottót), hanem, amikor Jézus vállalja a kereszthalált a bűn eltörléséért, Ő szenved a legeslegjobban, s mégis Ő nyújt vigaszt a kesergőknek: „Ne sirassátok az Ember Fiát: Tímagaton sírjatok.”

A mottó már csak a XII. és a XIII. stációban jelenik meg, amikor Jézus *meghal a keresztyfán*. Beteljesedik, aminek meg kell lennie, majd „drágalátos szent testét” *leveszik a keresztytről*.

Sík Sándor a III. stáció első versszakában párhuzamba állítja az emberek gonosz, gyarló viselkedését Jézus szeretetének nagyságával: „Patkók alatt és korbácsok alatt /Arccal csókolod a véres sarrat”. Ismét döbbenetes példája ez annak, hogy a szeretetből hűség

születik. Az ember pedig hűtlen, a rossz annyira elhatalmasodott benne, hogy eltompultak az érzékei. Ha nem tud rátérni a szeretetet ösvényére, amely lelkét felemelné, inkább lerántja a mélybe: „Nem tűrjük el, hogy föntebb légy minálunk. / A magunk szennyes szintjére cibálunk.”

S az ember csak vétkezik tovább, „zuhognak” a bűnök:

*Az én bűneim ülnek a kereszten:
Esned kell, Uram, mivel én elestem.
Én voltam, aki elgáncsoltalak.
Ó hogy szeretlek, — ó hogy bántalak!*

Szeretni és bántani egyszerre, hogyan lehetséges ez? Valóban szeretet-e az, ami bántja a másikat? A költő így teszi fel önmagának a kérdéseket: „De hogy bánthatlak, hogyha úgy szeretlek? / És ha bántalak, hogyan szerethetlek?”

„Lehet-e Istenben vágyó szeretet, elfogadó szeretet? Kaphat-e az Isten önmagán kívül mástól, teremtménytől?” — teszi fel a kérdést Sík Sándor *Szeretet az Isten* című prózai írásában. „Vágy-szeretetről földi értelemben nem lehet itt szó. De azért valamiféle elfogadó szeretet mégiscsak van Istenben irántunk. Nem mondaná különben, hogy gyönyörűsége az emberek fiaival lenni: ezt a gyönyörűséget mégiscsak valamiképpen „kapja” az embertől.” Szalézi Szent Ferencnek van egy merész és megkapó gondolata: a „kölcsonös tökéletesítés” munkálkodik Isten és ember között. „Nem úgy kell ezt érteni — írja Sík —, mintha Isten valami tökéletességet nyerhetne az embertől, hanem, hogy az embert semmi sem teheti tökéletessé, csak az isteni jóság. Ebből folyik, hogy az isteni jóság nem talál alkalmasabb tárgyat, amelyen tökéletességét külsőleg is kifejezhetné, mint emberi voltunkat: ez nagyon rászorul a jóságra, de egyszersmind megvan a szükséglete és képessége a jó befogadására. Az isteni jóság pedig végtelenül nagy és megvan benne a hajlandóság, hogy jóságát közölje.”³

„Minden bizonynál bizonyabb hívásod.” — döbben rá Sík Sándor, a III. stációban megy a maga útján, „mint az alvajáró”, keresi önmagát.

A IV. stáció

A IV. stáció az egyetlen, amely kétsoros versszakokká változik, érzékeltetve a Keresztút folytonosságát, lépéseit. A csontig kínozott, „véres, verejtékes” arccal, fején töviskoronával keresztfáját cipelő Jézus szenvedése láttán az anya érzéseit így írja le a költő: „A szeméből mennek mosolyognak / De szívében hét tűre pokolnak.”

S ahogy megy utána a nép, Sík nemcsak Jézus terhét látja, hanem a „Tenger ember, férfi, gyerek, asszony” terhét is: „Véres tajték veri ki a mesgyét. / Valamennyi viszi a keresztyét.”

A stáció végén kegyelemért könyörögve kiált fel mindenki nevében: „Hétfájdalmas, nézz ide miránk is, / Krisztus Anyja, légy a mi anyánk is!”

³Sík Sándor:
*Kereszténység és
irodalom, Vigilia, 1989,
89.*

Az V. stáció Cirenei Simon tettét örökíti meg, akit — ahogy a mottóban írja Sík —, „kényszerítették”, hogy „Segítsen az Isten Fiának / A keresztet hordoznia.” Rónay György *Cirenei Simon* című írásában lírai szépséggel írja le a tragikus találkozást: „... az ember jóformán föl sem ocsúdik még a találkozás váratlanságának meglepetéséből, és máris ott van a kereszt a vállán. Nem úgy, mint egy darab fa, amit le lehet dobni. Hiába rázza a vállát: ez a fa odaforrt hozzá. Azt lehetne mondani: olyasformán, mint madár a szárnya. Csak éppen repülni nem lehet vele. Legalábbis pillanatnyilag”.

A VI. stáció egyedülálló módon három nyolcsoros, keresztírmes versszakból áll. Ez a stáció, rövidsége miatt, épp csak egy mozdulat, mikor Veronika kendőt nyújt a „kegyetlen / Kinzástól éktelen” arcú Jézusnak.

Nemcsak az ember akar hasonlónak lenni Istenhez, hanem az Isten is azonosulni akar teremtményével, „egyet”, a bűnt kivéve. Sík Sándor a VII. stáció második felében önvizsgálatot tart: „Ó, Uram, én éppen csak abban az egyben hasonlítok Hozzád: / Hogy el tudok esni, hogy újra csak el tudok esni.”

Jézus olyanná tudja formálni az embert, amilyenné akarja, de türelmesen vár, hogy önként ajánlja fel akarátát. Sík rájön, hogy mindig kerülő utakon közeledett Jézushoz, s amit igazán akart, ami a „legjobb” lett volna számára, azt rosszul csinálta. Csinálta, „csak éppen háttal”.

Az utolsó két sorban a költő könyörög Jézushoz, hogy állítsa föl őt, hiszen, ha valaki elesik, fel is kell tudnia állni. Ahhoz is kegyelem kell, hogy a porból, a sárból, a bűnből az ember újra felkelhessen, majd elinduljon:

*A mindent fogja benned, ki mindent újrakezd.
Zuhanj reánk kereszt,
Hogy véres két karoddal lelkiünket átölelje
Az elesés malasztja, a fölkelés kegyelme.*

A bűnöst, ha szívből megbánja hibáit, újra visszafogadja Isten, mint a tékozló fiút. A szívben még ott a szomorúság a gyengeség miatt, hogy újra elbukott, de ezeket a szenvedéseket úgy kell elfogadni, vagy még inkább szeretni, mint olyan körülményeket, amelyek között jobban meg tud nyilvánulni Isten ereje. Hiszen Isten ereje a „gyöngeségekben nyilvánul meg” (2Kor 12, 9).

János szerepe

Két férfi a példakép: János és Cirenei. Simon, aki vállalta a sorstól kapott áldozat szerepét, és János, aki „több mint próféta” (Lk 7, 27): a Szentlélek szól benne és általa „a próféták nyelvén”. „János az utolsó a prófétáknak ama sorában, ahol az első Illés. Bejelenti, hogy Izrael vigasztalása a küszöbön áll; ő a közelgő vigasztaló »hangja« (Jn 1, 23). Ahogy az Igazság Lelke, ő is »azért jött, hogy tanúságot tegyen, tanúságot a világosságról (Jn 1, 7).“⁴ János szerepe tehát ezért nagyon fontos.

⁴ A katolikus egyház katekizmusa, im. 157, 719.

A XI. stáció Jézus keresztrefeszítése. Jézusnak meg kellett tapasztalnia mindent, ami ebben a földi világban az emberi szenvedéshez hozzátartozik. Megtagadták, egyedül hagyták, kinevették, megalázták:

Egyedül lenni: emberek között
Elátkozott,
egyedül lenni: az Isten előtt
Elkárhozott,
Egyedül lenni: önmagadnak is
Csak undora, —
Hát ezt is, ezt is megtapasztalod,
Ember Fia!

Mircea Eliade *Vallási hiedelmek és eszmék története* című művében így ír a kereszt lényegéről: „A Keresztet, amely a Jó és a Rossz fájából készült, a Világfával azonosítják vagy azt helyettesítik vele”; halhatatlan növény, amely „az ég és a föld közepén szilárdan tartja a Világmindenséget” — „a Kálvárián ültetett életfa”. „A Kereszt révén valósul meg a kapcsolat az éggel, s ugyanekkor az egész világmindenség is »megváltódik«.” „Miután Jézus Krisztust a Világ Közepén feszítették keresztre, ott, ahol Ádám teremtett és nyugodott, vére „Ádám fejére” hullott, megkeresztelte, és megváltotta bűnétől. És miután a Megváltó vére megszabadított az eredendő bűntől, a Kereszt a szentségek forrása lesz.”⁵

⁵Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*, Osiris, 1995, II. 318.

Érdekes Reményik Sándor *A kereszt fogantatása* című verse, amelyben arról ír, miképpen fogant meg a libanoni cédrusban a feszület. A Szentlélek elmondja a fának, hogy éppen Máriától jön, s „Csírázik immár az Isten fia”, majd megáldja: „Megáldalak: légy terhes a kereszttel / Légy te is áldott minden fák között”.

A Kereszt már áll a Golgotán, „Alul halálos gyűlölet, / Fölül halotti csend.” — írja Sík Sándor a XI. stációban. Jézust már a „Föld kiveti” magából, már nem kell a földieknek, de az ég sem fogadja még be: „Egyedül vagy a puszta végtelenben!”, s ekkor felhangzik a kétségbeesett kiáltás: „Én Istenem, én Istenem, Miért hagytál el engem?”

Jézus egész életének legmeggrázóbb titka ez a felszakadt felkiáltás. „Kiáltanál az értő ég felé, / De nincsen ég” — írja később, ugyanebben a stációban a költő, nincs kihez fordulnia, mindentől és mindenkitől elhagyatott az ember és az Isten. Hogyan hagyhatta el az Atya a Fiát? Hogyan hagyhatta el Isten az Istent? Máig sokat vitatott kérdése ez a kereszténységnek. De Isten nem hagyta el Jézust, hiszen Jézus maga is Isten. Ez a kiáltás Jézus emberszeretetének csúcsa: így magára vette azok sorsát is, akik a bűnben vagy Istentől távol gyötrődnek. Jézus a bűnök súlyának terhe alatt az istennélküliség fájdalmát is átérezve kiáltott fel. Ez a kiáltás jelzi, hogy nincs olyan bűnös vagy „Isten nélküli” em-

meg ne váltott volna. Nincs többé olyan fájdalom, amelyben Jézus titokzatosan jelen ne volna.

Isten annyira szolidáris volt velünk, bűnösökkel, hogy „saját Fiát nem kímélte, hanem mindnyájunkért áldozatul adta” (Róm 8, 32) hogy „Fia halála által kibéküljünk vele” (Róm 5, 10).

Jézus halála

A XII. stáció az, amikor Jézus meghal a keresztfán. A gyermek végső átadásával mondta ki: „Atyám, kezédbe ajánlom lelkemet” (Lk 23, 46). Sik Sándor is azonosulni akar az Atyával, hiszen „El-telt, letelt, betelt” az élete.

*Igen, Uram, közel a nap,
Talán az óra, tán a pillanat,
Amikor félrebillen a fejem,
Amikor én is beteljesedem.*

Előszörban magának Istennek az ajándéka, hogy az Atya saját Fiát adta nekünk, hogy kibékítsen önmagával. Jézus Isten irgalmából mindnyájunkért megízlelte a halált, engesztelésül és elégtételül.

„De beteljesedem-e én magam?” — hangzik a költő személyes kérdése. Vajon hogyan végezte a neki szánt, személyre szabott feladatot, s elvégezte-e egyáltalán, vagy csak ő hitte azt? Az élet vége felé felmerül a kérdés, mivé lett Jézus tanítása az emberben, cselekedett-e úgy, ahogy ő tanította?

*A dallamot ha meghal is, ne bánjad,
Ha csonka is; elég volt önmagának.
De mivé lett az Úr lehelte zsoldár:
Nem amit zengtél, hanem ami voltál!*

A XIII. stáció: Mária fájdalma

A XIII. stációban Mária ölébe veszi Jézus testét. Sik Sándor Mária szerepébe bújva elmélkedik, végiggondolja az életét, felidézi Jézus gyermekkorát. Mária hiába szidja fiát, nagyon jól tudja, hogy Jézus mindig igazat szólt, és soha, még gondolatában sem lett volna képes arra, hogy őt megbántsa:

*Mikor hívös szókat mondtál,
Értettem én, hogy mit mondtál.
Mikor mondtad: „Nincsen anyám!” —
Úgy értetted: „Tudod, anyám!”
Mondtad: nincsen közöd velem, —
Megértettem: egy vagy velem.*

Mária mindvégig megmaradt hitében, sohasem ingott meg, még a végső megpróbáltatásnál sem, amikor fia meghalt a keresztfán. Ezért tiszteli az egyház Máriában a „hit legtisztább megvalósulását.” „Engedelmessége által Mária a saját és az egész emberi nem üdvösségének oka lett — írja Szent Iréneusz. Vele több

⁶A katolikus egyház
katekizmusa, im. 110.
495.

régi atya is állítja: amit Éva engedetlensége összebogozott, azt kibontotta Mária engedelmissége. Amit a szűz Éva megköötött hitetlenségével, azt Szűz Mária feloldotta hitével.”⁶

A siralom tovább száll, újra meg újra felkiált valaki: „Temessük el, temessük el!”, hogy „Hozzá ne férjen a gonosz világ, Mely kivetette magából.” (XIV. stáció). Jézus a „szívekben élt, a milliószor milliók szívében” — írja Sík Sándor —, de „Hol vannak a szívek?” — kérdezi.

*Valami kozmikus vezényszó
Lüktet a légen át:
Mintha fölkelne az emberiség,
Temetni a Krisztust.*

„Temetni a Krisztust.” — erős, többértelmű kijelentés ez, hiszen Krisztust nem lehet eltemetni, öröktől fogva létezik, nem lehet lemondani róla, mert: van. Sík Sándor csodálatos szavakat talált a bűnben maradt, kísértésekkel cimboráló, magányos, s mégis soha el nem hagyott emberiségre, mikor „megváltott” de „visszaváltatlanított” emberiségnek nevezi. Jézus megváltotta az embereket, de most már rajtuk a sor, hogy visszakerüljenek a Paradicsomba.

A XIV. stáció befejező soraiban Isten türelme is „feszült a patanásig”:

*Feszült inakkal áll az Angyal.
Szemei mint a villám, ruhája mint a hó,
Áll, vár és alig-alig győzi kívánni
A Harmadnap hajnallatát.*

Az ember életét, szenvedését titokzatosan hordozza Jézus, ami azt is jelenti, hogy maga Jézus is titokzatosan itt van az ember szenvedésében. „Isten emberré lett, hogy az ember Istenné legyen” (Jn 10, 11). S ezzel az ember szent meghívást kapott, hogy éljen Isten békéjében, fogadja el a kegyelmet, s Jézus lelke munkálkodjék benne.

Sík Sándor most megjelent két kötete:

A szeretet pedagógiája Válogatott írások (Vigilia, 1996) 480,— Ft

A magam módján Válogatott versek (Új Ember, 1997) 680,— Ft

ÉGER GYÖRGY

Morel Gyulával

Milyen megfontolásból hozták létre a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézetet?

Fiatalkorom óta foglalkoztattak a társadalom mint egész problémái. Úgy gondoltam, hiába vagyok jó szívspeciálta, ha valaki májbetegségben meghal a szemem láttára. Jó volna olyan foglalkozást űzni, gondoltam, amely az *egészet tartja szem előtt*. Amikor a jezsuita rend keretében lehetőségem nyílt az előírt bölcseleti és teológiai tanulmányok mellett még egy szakmát kitanulni, teljesült gyermekkori álmom: elvégezhettem a szociológiát. Természetesen ez az egész két szempontból érdekelt: egyrészt magyar szempontból, másrészt hívőként, papi hivatalomban és a jezsuita szerzetesrendi közösségben. Így született meg az ötlet, hogy magyar egyházzociológiai intézetet kell létrehozni és működtetni. Az ötletből azután 1957-ben valóság lett. Fölkerestem az egyházzociológiai intézetek akkori promótorát, Zeegers holland szociológust, aki egymás után alapította az ilyen profilú tudományos intézeteket Hollandiától Új-Zélandig. Zseniális menedzserként és mélyen hívő katolikusként lelkesen fogadta a tervemet. Az ő segítségével született meg a Magyar Egyházzociológiai Intézet Bécsben.

Mi volt az Intézet kutatási területe? Csak Magyarországra összpontosítottak, vagy a határon túli magyar egyházak helyzetével is foglalkoztak?

Gyakorlatilag csak Magyarországgal, noha mindig iparkodtunk „analóg” esetek megismerésére és feldolgozására főleg Erdéllyel kapcsolatban. De még szűk hazánkra nézve is nagyon nehéz volt az ötvenes és a hatvanas években adatokat szerezni. Közvetlen felmérésekről szó sem lehetett. Arra voltunk utalva, amit az újságok közöltek, folyóiratok írtak, amit egy-egy statisztikai könyvből kiolvastunk vagy otthoni látogatókkal való beszélgetésekből leszűr-tünk. Ezekből a mozaikdarabkákból raktuk össze azt a képet, amely a magyar egyházra, remélem, valóban jellemző volt. Egyik nagyobb könyvkiadványunk a *Bilanz des Ungarischen Katholizismus* címmel jelent meg, amelyben valóban mérleget próbáltunk készíteni vázolv a magyar egyház történetét, életét a háború előtt és után, a kommunista elnyomás ideje alatt. Számbavettük a templombajárókat, a papokat, szerzeteseket és a teológusokat, az egyház főbb műveit, anyagi és jogi helyzetét. Ez a könyv 1969-ben jelent meg.

A következő húsz évek mi volt a termése?

Három kiadványsorozat jelent meg az Intézet munkájának gyümölcseként. Az első terjedelmesebb, tudományos jellegű tanulmányokból áll. A sorozat címe *UKI Berichte über Ungarn* volt. Évente adtunk ki egy-egy szakmába vágó munkát a magyar kommunista sajtó vallással kapcsolatos közléseiről, a magyar papokról, a marxista etikáról, a népi mozgalomról, a magyar püspöki körlevelekről stb. A második sorozatban 5-10 oldalas sajtótájékoztatókat küld-

tünk szét magyar, német és angol nyelven tömegkommunikációs eszközök szerkesztőinek és egyéneknek aktuális eseményekről és azok háttéréről. Végül pedig sok cikk jelent meg a legkülönbözőbb újságokban és folyóiratokban, elsősorban András Imre rendtársam tollából, aki munkatársam lett, majd átvette az intézet vezetését is. Az 1989-es fordulattal természetesen lényegesen megváltozott az Intézet szerepe és profilja is.

Mi lesz az Intézet jövője?

Az Intézet emberi számítások szerint folytatni tudja munkáját a következő években is. A jezsuita rend magyar tartománya értékeli, és gondoskodik fennmaradásáról. Az Intézet dokumentációjának együttmaradása is biztosítva van. A jövő szempontjából fontos, hogy találjunk munkatársat és utódot, hiszen András Imre ugyanúgy közel áll hetvenedik születésnapjához, mint én.

Milyennek ítéli meg a mai magyar katolikus egyház helyzetét a magyar társadalomban? Érvényesíti-e a zsinati elveket? Konzervatív-e a magyar egyház?

Otromba tévedés volna, ha „kívülről” akarnék fölényesen jegyeket osztogatni, ítéletet mondani. Ugyanakkor kötelességemnek érzem, hogy kívülállóként a nagyobb összefüggések ismeretében véleményt mondjak. E szempontból jellemző *A jövő biztosabb, mint a múlt* című könyvem hazai fogadtatása, melyet azért írtam meg először magyarul, mert világossá vált számomra, hogy olvasására ott-hon van sürgősebb szükség. Tudom, hogy nagyon vitatható ennek az írásnak a gondolatmenete és stílusa, mert nyersen nyílt, kritikus és provokáló. Dehát ébreszteni nem csak suttogva szabad, főleg, ha a késedelemben veszély rejlik. Annál nagyobb öröm volt számomra, hogy a könyv visszhangja eddig várokozásokon felül pozitív volt. Rangos újságok ismertették, személyes leveleket is kaptam, néha megható baráti visszajelzésekkel. Egyházunk a modern világban nagy késéssel vetkőzte le feudális hagyományait. Annál szebb élmény az otthoni klérusban hitünk üzenetének nyílt szellemű képviselőivel találkozni, megélni — elsősorban a kis közösségekben — az őskeresztény felfogás lényegének megvalósítását a modern világban.

Hogyan látja a világiak szerepét a magyar katolikus egyházban?

A napnál is világosabb, hogy a világiak szerepe messze nem kielégítő. 1989 óta gombamódra szaporodnak új katolikus értelmiségi, ifjúsági és más mozgalmak. Megítélésükhöz hosszabb időre lesz szükség. De egyelőre megalapozottnak látom reményemet, hogy általában a jobb jövő csíráját hordozzák.

Véleménye szerint milyen értékek mellett vagy milyen értékek mentén szerveződik ma az európai polgár élete?

A mintegy kétszáz évvel ezelőtt gyökeresen megváltozott új világban már nem hagyatkozhatunk arra, hogy felsőbb világi hatalom előírja, hogyan kell gondolkodnunk és mit kell tennünk. Már nem primitív analfabéta tömegek alkotják társadalmainkat, hanem gondolkodni, írni és olvasni képes személyek. Ezt a történelmi változást az emberiség fejlődésében még nem tudtuk igazán felfogni: az így keletkezett káoszban a legfájdalmasabb veszteséget az értékrendek felbomlása jelenti, amelynek következménye volt a nemzeti szocializmus vagy legutóbb a délszláv háború. Ma fontosabb, mint valaha, hogy ebbe az értékvákuumba újra értékeket juttassunk. Az „egyszerű” vagy az „egyszerűen

elfogadott" értékrend már a múlté. Új értékrend, illetve a régi értékrendnek mai emberek számára is érthető megfogalmazása szükséges. Elsősorban olyan értékfogalmazásokra van szükség, amelyek meggyőzően hatnak a mai fiatal generációra, hiszen tőlük függ, lesznek-e újra náci vagy sztálinista internálótáborok.

Létezik-e még keresztény Európa?

Nem. Ez anakronisztikus kifejezés, amelynek nagyon komoly történelmi alapjai voltak, de ma már nem tartom érvényesnek. Sőt, bizonyos értelemben veszélyesnek is ítélem, mert önmagunk áltatásához vezethet. Megszűnésében a mintegy kétszáz évvel ezelőtti fordulatok is szerepet játszhattak.

A pápa is Európa újraevangelizálásáról beszél. Erről a programról mi a véleménye?

A folyamatra nagy szükség van, ahogy mi azt eddigi beszélgetésünk során már többször érintettük. Más lapra tartozik azonban a kifejezés. Minél nagyobb szükség van Jézus „jó hírének” új inplantálására a még ma is fontos szerepet játszó európai világban, annál fontosabb ezt a feladatot olyan nyelven megfogalmazni és olyan formákba önteni, amely a kereszténység iránt (még) érdeklődő és tanai felé (alapvetően) nyitott emberek számára nem csak etimológiailag érthető, hanem gondolkodásuk és felfogásuk világába is beillik, szellemi hátterük alapján elfogadhatónak, sőt szinte magától értetődőnek tűnik. Erre az „újraevangelizálás” kifejezés a legtöbb esetben nem alkalmas: ismét valamiféle „tolvajnyelvnek” tűnik, amely „bennfentesek” számára érthető. Természetesen elengedhetetlen, hogy a jól képzett keresztény hívők „kis nyája” számára mintegy ezoterikus nyelven is megfogalmazzuk a teendőket, de ezzel nem szabad megelégednünk, főleg, ha az akció célja éppen az egyház belső köreinek határain kívül állók felé irányul. Valakiknek vállalniuk kell a feladatot az „újraevangelizálás” mögött rejlő specifikus keresztény értékek és a „világ nyelvén” gondolkodó és beszélő emberek közt szükséges híd megépítésére, ha azt akarjuk, hogy az akció eredményeként kevesebb öldöklés, kevesebb embertelenség, kevesebb igazságtalanság jellemezze keresztény háttérű európai történelmünket.

Az egyesült Európának lehet-e hatása az értékek és a normák valamiféle tisztázására?

Az egyesülési folyamat véleményem szerint elkerülhetetlen. Minden vita feleslegesnek tűnik számomra ezen a téren, hiszen a hátrányok, nehézségek ellenére is előbb-utóbb az egység győz majd a szétdaraboltság és megosztottság felett. Nemcsak gazdasági, hanem sok más érv is szól mellette. Például nem lett volna elképzelhető az elmúlt négy év tragédiája a volt Jugoszláviában, ha előtte már megszületett volna a „régiónk Európája”, és semmiféle hasonló tragédiától nem kellene tartanunk Szlovákiában vagy Erdélyben, ha messzemenően önálló tartományok alkotnának teljes mértékben reális és az ésszerűség törvényei alapján megvalósított egységet. De ideáig csak akkor jutunk majd el, ha mindazok, akik értékrendszereket képviselnek, tehát elsősorban a nagy vallások, az iszlám, a buddhizmus, a kereszténység stb. megtalálják azt a hangot, amely

a mai ember számára érthető, alkalmas az emberhez méltó értékrendek diadalra juttatására.

Kérdéses az Európai Unió és a nemzeti identitás kapcsolata, hiszen a szuverenitás önkéntes korlátozása az Unió árá.

Nem félek attól, hogy az egyesülés folyamatában a nemzeti kultúrák megszűnnek. Sok példát látunk az ember társadalmi létében a sokféleség egységére. A szegedi ember másképpen beszél, mint a budapesti — sokak szerint szerencsére, mert a budapesti „tájszólás” nem a legszebb —, de mindkettő bizonyíthatóan magyar nyelvet használ. Ilyennek remélem az „azonos nyelvű”, egységes Európát, ahol mindenki nyugodtan használja „saját nyelvét”, ápolja sajátos kultúráját, gyakorolja jellegzetes hagyományait, de ahol mindenki megfelelő módon „megérti a másikat.”

Egyes teoretikusok arra a következtetésre jutottak, hogy az 1989 óta egyre jobban széttagolódott Európa új középkor felé halad. Mások azt mondják, hogy Brüsszelből irányított szupranacionális állam lesz belőle.

Nagyon bízom abban, hogy megteremtődik az egyensúly a regionális és az egységes Európa között. Áldozatok árán, de megszületik majd Európa, mint a régiók, kulturális területek föderációja. Remélem, viszonylag gyorsan, hiszen már ma a földkerekségen élő minden ember „értesül mindenről”, politikailag és gazdaságilag egy csónakban ülünk. Nem mehet tönkre valahol egy nagyobb állam anélkül, hogy ne lenne hatással az összes többire. Bízom az emberi értelem végső győzelmében. Bízom abban, hogy sok elképesztő oktalanságból végül mégiscsak tanulni fogunk, belátva azt, hogy a dzsungel törvénye alapján az erősebb ugyan csatákat nyer, de végső fokon elveszti a háborút, hogy csak alapvetően elégedett emberekkel lehet tartós biztonságban együttélni.

1989 óta van-e még értelme az emigráció szónak, vagy inkább csak magyar diaszpóráról beszélhetünk a nyugati világban?

A fogalom meghatározása nehéz feladat. Nem feltétlenül azonos személyek alkotják a magyar állampolgárok, a magyar anyanyelvűek és azoknak a csoportját, akik magyarnak vallják magukat. Ha azonban ezeket a megkülönböztetéseket zárójelbe tesszük, akkor elég nagy általánosságban megállapítható, hogy a helyzet egyrészt lényegesen javult, másrészt nehezebbé is vált. Mi, külföldön élő magyarok már bármikor nyugodtan hazautazhatunk, hiszen ugyanabban az értelemben jogállammá vált hazánk, mint minden nyugati demokrácia. Ezzel szoros kapcsolatban áll a tudatbeli változás. Évtizedeken át joggal úgy éreztük, hogy emigráns sorsunk megváltoztathatatlan, mert Magyarországra csak igen súlyos áldozatok árán térhetnénk vissza. Tanulmányok vannak a bezártságnak erről a könnyen betegségbe vezető lélektani állapotáról. Ez ma gyökeresen megváltozott. Persze a szabadságnak árnyoldalai is vannak. Köztudomású, hogy a szabadság a döntés felelősségének a vállalásával jár együtt. Gyönyörű élmény, hogy magunk határozhatjuk meg, hol folytatjuk életünket és munkásságunkat. De sokaknál sokszor keserves tépelődések tárgya, hogy az adott körülmények között az egyes családtagok szempontjait, például a már külföldön született gyermekek elvárásait is szem előtt tartva hazaköltözzenek-e, vagy csak időről időre látogassanak-e haza.

Mi a diaszpóra feladata, felelőssége?

A legkönnyebbnek tűnik megkerülni a kérdést azzal, hogy ez minden ember személyes problémája. Egy példa: sok emigráns boldogtalan, mert évtizedek után se bírja hibátlanul a befogadó ország nyelvét, mások viszont azt érzik, hogy magyar anyanyelvükkel már nem boldogulnak a legjobban, akcentussal beszélnek. Ezért fontos figyelembe venni a személyi adottságokat és körülményeket. De általánosságban szólva jogosnak, sőt talán bizonyos értelemben kötelezőnek is tartom a magyarság közösségi ápolását az ország határain kívül is. Ebben jelentős szerepe van a magyar egyházközségeknek, a magyar nyelvű közös imáknak és az együtt énekelt magyar templomi énekeknek. Ez az igény természetesen változik az évek és évtizedek során, de nem olyan gyorsan, mint azt egyesek gondolják. Az első világháború utáni amerikai és kanadai emigráció értékes tapasztalatokat szolgáltat arra nézve, mi jellemzi a harmadik vagy negyedik generációs magyar közösségeket. A tényeket tudomásul kell vennünk. Kisebbségi kultúrák átalakulnak, új elemekkel gazdagodnak, más szempontokból elsorvadnak stb. Igen szép, ha az egyén és a közösség egy bizonyos értelemben „kettős kultúra” hordozójává válik, elviselve mindkettőnek a hiányosságát és élvezve a kettősség általi gazdagodást. Akinek azonban ez a megoldás elviselhetetlen, annak belső békével kell döntenie vagy az egyik, vagy a másik kultúra és hivatás mellett.

Ebben a helyzetben mi lesz a nyugati magyar egyház jövője?

Minden jel arra mutat, hogy a magyar egyházi szervezetek utánpótlása és szerepe csökkeni fog. Már évek óta probléma, hogy a magyar lelkész kiesését nem lehet magyar lelkésszel pótolni. Ezzel a ténnyel szinte párhuzamosan csökken a magyar pap iránti igény is. Az öregek már nem tudnak elmenni a magyar templomba, mert az messze van, a fiatalok már nem értik meg a magyar nyelvű homiliát — a heti magyar miséből havi magyar mise lesz. Fájdalmas veszteségek ezek. De szerencsére létezik magyar állam, egy magyar társadalom és magyar egyház Magyarország határain belül is!

Kérem, beszéljen személyes életútjáról.

1927-ben születtem Budapesten. 1946-ban léptem be a jezsuita rendbe, 1957 óta viselem a papi hivatalt. Tanulmányaimat „vándor-diákként” végeztem: a filozófiát Szegeden, Chieriben és Leuvenben, a teológiát Enghienben és Chantillyban, a szociológiát Bécsben. 29 éve élek Innsbruckban és tanítok szociológiát az egyetemen. 1996 szeptemberében mentem nyugdíjba az osztrák törvények szerint, amelyek sok kedvező lehetőséget biztosítanak az ún. emeritált tanárnak: minden kellemetlen kötelezettségtől mentesen folytathatom kutatói, előadói és írói működésemet, ameddig egészségem engedi. Ezekkel a lehetőségekkel szeretnék is élni — mindkét házamban.

MAIMONIDÉSZ ÉS A SKOLASZTIKUSOK
Guttman—Husik—Scheiber: *Maimonidész, Zsidó Filozófia, Zsidó és skolasztikus filozófusok a középkorban. B'nai B'rith könyvek III. Logos kiadó, 1995, Budapest.*

A középkori zsidó gondolkodókról és vallásbölcseletről keveset tud a magyar olvasóközönség. Közel két éve a Logos Kiadó ezen a téren egy érdekes kiadvánnyal jelentkezett. A könyv a B'nai B'rith című sorozatban, harmadik kötetként, bemutatja a középkori zsidó vallásbölcselet legjelentősebb alakjának eszmévilágát. Rabbi Móse ben Maimon vagy Májmoni, a görögösen Maimonidésznek nevezett orvos 1135-ben — kilencven évvel Aquinói Szent Tamás születése előtt, aki jól ismerte írásait — a hispániai Cordobában született. Amikor a város arab kézre került, családjával Keletre vándorolt, s végül a mai Kairóban telepedett meg. Szaladin szultán nagyvezírjének orvosa lett, s akkora tekintélyre tett szert, hogy korában az egész egyiptomi zsidóság képviselőjét tisztelték benne.

A keresztény olvasót főleg azért érdekli vallásbölcselete, mert — amint a könyvben közölt harmadik tanulmányból kitűnik — a keresztény középkor skolasztikusai jól ismerték az arisztotelészi filozófia és a szentírási tanítás összeegyeztetésére irányuló munkáját, s ez hatással is volt hasonló törekvéseikre. Ami zsidó vonatkozásban jelentős, az a Misa-kommentárja és az ószövetségi vallás általa megfogalmazott 13 hitcikkelye, ami ma is olvasható a zsidó imakönyvekben. Kultúrtörténeti nézőpontból viszont a *Tévelygők útmutatója* (*Nore Nevuchim*) című vallásbölcseleti munkája az, ami általánosan érdeklődésre tarthat számot. Maimonidész azoknak írta, „akik hisznek a Bibliában, ugyanakkor a tudományokban is járatosak”, de gondolkodásukban megzavarják őket a kétféle tanítás közt mutatkozó ellentmondások. Könyvünk főleg ezzel a munkával foglalkozik.

Azokban az években — Maimonidész 1190 körül írta munkáját —, latin fordításokból a nyugati keresztény teológusok is megismertek Arisztotelész műveivel és arab kom-

mentárjaival, köztük a *par excellence* „kommentátor”, Averroës írásaival. Hatásuk már Guilelmus de Alverna és Alexander Halensis munkájában jelentkezik, de főleg a 13. század derekán Nagy Szent Albert és Aquinói Szent Tamás gondolkodásában az arabok által közvetített arisztotelizmus lett az a bölcseleti alap, amelyre teológiai rendszerük felépült. A szentírási hit azonban gyökeresen eltér az arisztotelészi gondolkodástól az istenérvek tekintetében és abban a kérdésben, hogyan lehet a világ teremtését s vele szoros összefüggésben az idő kezdetét filozófiailag igazolni.

Hogy ezt a hatást értékelni tudjuk, ahhoz nyilván ismernünk kell Maimonidész vallásbölcseleti rendszerét. A könyv szerkesztői nem választhattak hozzáértőbbet ennek bemutatására, mint Isaac Husikot, aki megírta a középkori zsidó filozófia történetét (*A History of Mediaeval Jewish Philosophy*, Meridian Books, 1958, Philadelphia.). Husik munkájának Maimonidészről szóló fejezetében szintén kiemeli, hogy a vallásbölcselet egész tevékenysége végül is arra irányult, hogy összehangolja a zsidó vallási hagyományt az arisztotelészi filozófiával. Ezt kísérelte meg a *Tévelygők útmutatója* megírásával. „Úgy gondolta — írja Husik —, hogy ez a munka mind a zsidóságnak, mind egyfajta racionális, felvilágosult hitnek a javára szolgál.” (11.o.)

Módszere arra a nézetre alapul, — amit különben Philón zsidó bölcselet már az ókorban vallott —, hogy amit a Szentírás túlságosan is emberi módon, antropomorf kifejezésekkel mond az Istenről, azt metaforaként vagy allegóriaként kell értelmezni. Arisztotelész nyomán a Szentírással kapcsolatosan is „homonímiáról” beszél. A homoním szavak azonos hangzásúak, de több jelentésük van, vagyis olyan különböző dolgokat jelölnek, amelyeknek semmi közük sincs egymáshoz. Például a „fél” szó jelölheti az egésznek a felét, de jelölheti a félelem érzését is. Ha tehát a Szentírás azt mondja az Istenről, hogy lát, hall, szól és cselekszik, akkor ezt nem szabad szó szerint érteni. Mivel Isten test nélkül való, tiszta szellemi lény, ezek a szavak nem jelent-

hetnek mást, mint azt, hogy Isten élő, értelmes és aktív lény, vagyis birtokában van mindannak, amit az ember értékes képességnek tart a maga világában, — de egészen másként, mint az ember.

Ám Maimonidész nem áll meg a homonimiák tisztázásánál. Isten tiszta szellemi lényre azt megköveteli, hogy ha állítjuk is róla, hogy élő, értelmes és aktív, ezeket ne tekintsük a lényétől megkülönböztethető pozitív tulajdonságoknak. Ha azt mondjuk, hogy „létezik”, az nem jelent többet, mint azt, hogy nem-létezése elképzelhetetlen; ha azt, hogy „örök”, az az jelenti, hogy létezésének nincsen más oka, mint önmaga; „bölcssége” minden oktalanságot kizár „akarata” pedig minden szükségszerűségtől mentes, abszolút szabadság és függetlenség. Ez a szóhasználat — jegyzi meg Husik — még csak nem is analógián alapul, mert az feltételez bizonyos hasonlóságot az azonos névvel jelzett dolgok közt, ami Isten és ember viszonyában, Maimonidész szerint, teljesen lehetetlen. Itt hiányolom az analógia fogalmának pontosabb kifejtését, amit később a skolasztikusok megtettek. Maimonidész ebben a kérdésben teljesen radikális: szerinte csak egy és egyetlen valóságnak megfelelő neve van az Istennek, s ez a mózesi tetragrammaton, a JHVH. Isten lényegbeli egysége és transzcendenciája minden emberi fogalmat meghalad. Valójában nem zsidó eredetű, de nem is arisztotelészi, hanem az újplatonizmus negatív teológiája: csak azt tudjuk róla, hogy mi *nem* ő. Ha Maimonidész ennek ellenére alapon mégis hisz az ima meghallgatásában és a gondviselő isteni jóságban, ezek a pozitív tulajdonságok mindenestől meghaladják az emberi értelem felfogóképességét. (36-37.o.)

Ez vonatkozik a világ teremtett voltára is. A Szentírás határozottan állítja, hogy Isten nem öröktől létező anyagból formálta, hanem a semmiből teremtette a mindenséget. A platonai álláspont a keletkezések és pusztulások tapasztalatának alapján az, hogy a világ kialakulása ugyan időbeli, de a formák folyamatos változásának alávetett anyag örök. Arisztotelész viszont mind a mozgást, vagyis az anyagot meghatározó formák változását, mind pedig ennek mértékét, az időt öröktől valónak tartja. A világ tehát nem teremtett va-

lóság, hanem örök. Maimonidész ezt nem gondolja bizonyíthatónak, mivel a formák változásának mechanikus törvényszerűsége csak akkor lép érvénybe, amikor a világ már létezik. S ez a világ mechanikus törvényszerűségeivel együtt — mint hittel vallja — értelmesen, határozott szándékkal és tervszerűen cselekvő személy alkotása. (39-45.o.)

Végeredményben a világnak sem öröktől valósága, sem teremtettsége merőben racionális érvekkel nem bizonyítható. A tudományos kutatásban a mechanikus törvényszerűség elve érvényesül, míg a vallás mind ebben a személyes Isten értelmes és szabad alkotását látja.

Maimonidész nyilvánvalóan nem elszigetelt jelenség a középkori zsidó vallástanítók és bölcselek világában. A szerkesztők szándéka a könyv második fejezetével nyilvánvalóan az volt, hogy bemutassák, hogyan illeszkedik bele a maimonidészi vallásbölcselet ebbe a világba. A választás itt Jakob Guttmannek a múlt század fordulóján írt tanulmányára esett (*Die Beziehungen der Religionsphilosophie des Maimonides zu den Lehren seiner jüdischen Vorgänger*, új kiadásban: *Moses ben Maimon: Sein Leben, seine Werke und sein Einfluss*, G. Olms Verlag, 1971, Hildesheim). Ennél a szakszerű összehasonlító elemzésnél jobbat azóta sem írtak. Guttman nyolc zsidó rabbival szembesíti Maimonidészt, akik vagy elődei, vagy kortársai voltak. Ezek alkották azt a hagyományos vallási közeget, akár egyetértett, akár ellenkezett velük, amelyben a maimonidészi vallásbölcselet elhelyezkedett.

Végül a harmadik fejezet foglalkozik Maimonidész tanításának a nyugati keresztény gondolkodásra gyakorolt hatásával. Ez a tanulmány is Jakob Guttman munkája. Eredetije szintén a fentebb idézett kötetben jelent meg (*Der Einfluss der maimonidischen Philosophie auf das christliche Abendland*). A skolasztikusoktól (mint Nagy Szent Albert és Aquinói Szent Tamás, Szent Bonaventura és Duns Scotus) Cusanuson és Pico della Mirandolán keresztül Scaligerig és Leibnizig tizenegy keresztény filozófus és teológus irataiban mutatja ki ezt a hatást. Meg kell azonban jegyezni, hogy nincsen mindig valódi hatásról szó. Az egybehangzó tanítás nemegyszer az arisztotelészi eszméknek vagy azok arab ér-

telmezésének korrigálásaként magából a hagyományból származnak. Mintha Guttman ott is hatást vélne felfedezni, ahol egyszerűen közös alapszemléletről van szó.

Guttman részletesen foglalkozik Maimonidész és Szent Tamás rokon gondolataival és összehasonlításuk alapjául Tamásnak a szintén apologetikus jellegű, *Summa contra Gentiles* című munkáját veszi. Mindkettőjük arisztotelészi alapállására jellemző, hogy pontosan megkülönböztetik azokat az igazságokat, amelyeket az emberi értelem képes a maga erejéből felismerni, azoktól, amelyek az isteni kinyilatkoztatásból származnak. Kérdés, hogy miért tanít a *Szentírás* olyan igazságokat, amelyek természetes ésszel is felismerhetők. Válaszuk lényegében megegyezik: az ember értelmi képességei általában annyira korlátozottak, hogy ezeket az igazságokat csak kevesen, s azok is csak hosszú tanulmányok útján és tévedések közt botladozva képesek felismerni. A *Szentírás* viszont minden emberhez szól, s mindenkit Isten ismeretére és vallásos életre akar nevelni. Különben is Isten lényegét a filozófus sem képes felismerni, pedig léte és lényege azonos, mert létének felismerésére csak közvetve jut el annak felismerése által, hogy a létező világ nem okolja meg önmagát.

Ami Isten lényegét és lényegbeli tulajdonságait illeti, a két gondolkodó közt jelentős különbség mutatkozik. Maimonidész újplatonista szemléletében az ember csak negatív fogalmakkal tudja megközelíteni Istent. Tamás az *analogia entis* módszerével, az isteni transzcendencia maradéktalan megőrzése mellett, pozitívabban tud beszélni Isten lényegbeli tulajdonságairól, mint újplatonikus dialógustársa. Kár, hogy ezt a kérdést nem fejtette ki részletesebben a szerző. (132.o.)

A két gondolkodó, alapokon nyilvánvalóan találkozik az isteni mindentudás kérdésében. Ez minden létezőre kiterjed, hiszen Isten nem a létezőkből meríti ismeretét, hanem ami létezik, azért van, mert Isten, mint Teremtő, ismeri és akarja, hogy legyen. (133-

134.o.) *Scientia Dei est causa rerum*. Ugyanilyen összhang van köztük a világ teremtettségének kérdésében, mert azok a törvényszerűségek, amelyek a dolgok *létét* meghatározzák, nem alkalmazhatók — úgy, amint azt a világ öröktől fogva való létezésének párthívei állítják — a dolgok *létrejövésére*. (135-136.o.) Tamás felfogása a gondviselésről, valamint az emberi személy jelentőségéről és jövőjéről (a világ eszkatologikus megújulása) evangéliumi eredete folytán nyilván konkrétabb, mint Maimonidészé. A szentírási profetizmusról és a Törvény Isten tiszteletére nevelő feladatáról vallott nézeteik azonban találkoznak.

Végeredményben Tatár György a könyvhöz írt előszavában helyesen állapítja meg: „A középkori gondolkodás centrális kérdésére, Ész és Kinyilatkoztatás viszonyának kérdésére Maimonidész a mindenség — végső soron Platónról származó, de az arab arisztotelizmustól sokszorosan átalakított — kettőosztásával válaszol.” (7. o.) Az ész világa, a bizonyítható igazságok rendje fölött megnyílik a kinyilatkoztatott igazságok világa. A kettő nincs ellentétben egymással, mert a második kiegészíti és teljessé teszi az első nemcsak a filozófiai gondolkodás terén, hanem Istennel életközösségben, a vallás gyakorlatában is.

Mindehhez még csak annyi a hozzáfűznivaló, hogy a könyv tudományos tárgyilagosság szándékával megírt három fejezetét szakszerű jegyzetek kísérik. A sokszor nem könnyű szöveg magyar fordítása a fordítók gondos munkáját dicséri. Negyedik fejezetként Scheiber Sándor rövid, de gondosan összegyűjtött bibliográfiai adatokkal szolgáló referátumát olvashatjuk arról, hogy kik és hogyan foglalkoztak Maimonidésszel a magyar kultúrkörben. Ezt hasznosan egészíti ki Maimonidész vallásbölcseleti fogalmainak jegyzéke és a munkásságáról szóló idegen és magyar nyelvű bibliográfia.

BÉKÉS GELLÉRT

HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI

E monumentális válogatás a 13. század végén keletkezett *Ómagyar Mária-siralomtól* kezdve az 1967-ben született Tóth Krisztina verseiig ad minden korábbiánál teljesebb és hitelesebb keresztmetszetet a magyar költészetéről. Több mint két és félezer oldalon tanúsítja költészetünk évszázadainak sokszínű gazdagságát és szépségét. Végre megszabadulva a korábbi évtizedek ideológiai természetű válogatási szempontjaitól ebben az antológiában maradéktalanul érvényesülhetett a szerkesztők irodalomismerete és érzékeny versértése. Itt már nem játszottak közre zavaró körülmények, nem szóltak bele a munkába az esztétikai hatás, valamint a történeti érték rovására menő válogatási kötelezettségek. A könyvet Kovács Sándor Iván és Lakatos István szerkesztette Németh G. Béla közreműködésével, tipográfusa pedig Szántó Tibor volt.

Kovács Sándor Iván az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora, a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője. Az ő munkáját dicséri a kezdetektől a 17. század végéig terjedő válogatás. A kötetnek ez a része hibátlan arányérzékre vall: ezeknek az első századoknak minden értékes költője szerepel benne. Sőt, néhol a mai történetismeretnek és ízlésnek megfelelően rávilágít olyan értékekre is, amelyek a korábbi évtizedekben érdemüknél kevesebb helyet kaptak, mint például Gyöngyösi István. De érvényesíti a válogatás az utóbbi évtizedek szövegfilológiai találmányait is. Ilyen a *Tíz-sorosok* mesterének elkeresztelt 16. századi költő szerepeltetése, aki Weöres Sándor emlékezetes *Három veréb hat szemmel* című antológiájában tűnt fel, gyaníthatóan éppen a jelen összeállítás szerkesztőjének sugalmazására.

Lakatos István kitűnő költő, aki már pályakezdésének idején méltán bekerült a máig legjobb kortársi válogatásba, Sőtér István *Négy nemzedék* című antológiájába. Hogy is hagyhatna volna ki mai költőtársait, hogy is készíthetett volna olyan válogatást a 18. századtól kezdődően, amely megáll valahol a 20. század egy kijelölt pontján. Pedig nyilván ez lehetett a szerkesztés legvitatottabb kérdése. A recenzens Lakatos Istvánnak ad igazat, és azt mondja, helye-

sen tette, hogy az élő költészetet is fölvette ebbe a kánonképző antológiába. Akik a líra századvégi elmúlásáról, jelentéktelenedéséről értekeznek az utóbbi időkben, most láthatják, mennyi szép vers keletkezett a mi korunkban is.

A recenzens inkább azt hiányolja, ami kimaradt a válogatásból. Így sajnálattal látja, hogy kevesebb helyet kaptak a posztmodern különféle irányai, melyek nemcsak divatjelenségek, mint ahogy a szerkesztő a kötethez írott utószavában állítja. Ráadásul a posztmodern mellett kimaradt a vizuális költészet és általában mindaz, amit a neoavantgárd körében tartatnak számon. Ez bizony akkor is hiány, ha ezúttal nem „felülről” megszabott ideológiai szempontok kurtították meg a válogatást, hanem a válogató ízlésvilága ítélte a költészet szempontjából nem létezőnek egész áramlatokat.

A korábbi irodalomtörténeti feldolgozások, tankönyvek és antológiák kötelezően előírt ún. Petőfi—Ady—József Attila vonulatával szemben Lakatos István láthatólag egy másik „vonulatot” igyekezett érvényesíteni. Az arányokból ítélve ő az Arany—Babits—Újhold kontinuitási sort emelte első helyre. Noha a recenzens szíve szerint tartózkodnék mindenfajta „fő vonaltól”, és olyan nagy költők között, mint Ady és Babits, nem tenne értékvalasztó különbséget, elismeri, hogy a válogatónak joga van ilyen különbséget tenni. Inkább azt sajnálja, hogy a kötetbe belekerült Ady-válogatás lélektelen, az ismert antológia-darabokon túl nem fedezett fel olvasójával egyetlen, eddig kevesebb figyelemre méltatott verset sem, hogy kimaradtak olyanok, mint a *Sárban veszett hó*, *Tiltakozni és akarni*, *A samaras ember*, és sajnos még hosszan lehetne sorolni, mi minden. Láthatólag Ilyés sem Lakatos hőse, itt olyan belső irányokat jellemző versek maradtak kívül, mint a korai *Úrfelmutatás* és a kései *Koszorú*. Kár volt elhagyni Erdélyi József első köteteiből az *Ibolyalevelet* vagy a *Fűz Katát*, mert ezeknél nem írt később szebbeket. E ponton azonban abbahagyom a címek sorolását, mert tudom, hogy effajta jegyzéket a világ minden antológiájával szembe lehet állítani.

A tartalomjegyzéket meg lehet magyarázni az egyéni ízlés működésével: s tegyük mindjárt

hozzá, jó, hogy egyéni ízlés érvényesülhetett a válogatásban. Kevésbé megmagyarázható a korszakolás, kevésbé érthető a fölvetett hatalmas tömegű anyag rendszerezése és tagolása. A sorrendbe állítás alapelvét még helyeselni lehetne: a költők születésük időrendjében szerepelnek a kötetben még akkor is, ha ez olyan hagyománybontáshoz vezet, hogy előbb olvashatók Arany 1860-70-es években keletkezett versei, mint azok, amelyeket Petőfi az 1940-es években írt. Arany hat évvel korábban született. Ez elfogadható érv. De hogy miért kellett mechanikusan századok szerint tagolni, fejezetekre osztani az anyagot, ezt már nem indokolja semmi. Így az a furcsa, sőt mulatságos helyzet állott el, hogy az 1980-ban elhunyt avantgárd költő, Palasovszky Ödön még a 19. századba tartozik, mivel 1899-ben született, a magyar romantika olyan irányteremtő költője, mint Kisfaludy Károly viszont a 18. századba sorolódik, noha abban egyetlen verset sem írt, és 18. századi költőnek minősül Kölcsey is. Még furcsább, hogy a valóban 18. századi Faludi Ferenc és Amadé László, akik ráadásul még a rigorózan végrehajtott elveknek is megfelelnek, hiszen mindketten 1704-ben születtek, rejtélyes módon a 17. században kaptak helyet.

A kötet szerkesztői ezeket a hibákat és fogyatékokat remélhetőleg kijavítják majd az antológia második kiadásában — a recenzens pedig reméli, hogy lesz második és még többedik kiadása is ennek a hiányosságai ellenére hasznos és szép könyvnek. (*Tevan Kiadó*)

KENYERES ZOLTÁN

FADRUSZ JÁNOS ÉS POZSONY

Fadrusz János első monografikus kiállítása Szlovákiában nagy mértékben hozzájárul a szobrász életművének feltérképezéséhez.

A kiállítás anyaga a pozsonyi gyűjteményekben található művekre korlátozódik; ezért pontosabb lett volna a „Fadrusz János művei pozsonyi gyűjteményekben” cím. Ám meg kell jegyeznünk, hogy válogatásról van szó.

A kiállítás húsz év alkotómunkájáról nyújt képet, miközben a bemutatott anyag túlnyomó részét korai, többségükben még Fadrusz bécsi akadémiai tanulmányai előtt vagy alatt készült

mellszobrai teszik ki. A kiállított gipsz-, bronz- és márványbüsztek jól illusztrálják Fadrusz portré-szobrászatának fejlődésvonalát a kezdetleges megmunkálási módtól (*Korbay Ferenc portréja*, 1883), a tilgneri szellemben aprólékosan kidolgozott, ám kissé üres, mesterkelt portrékon keresztül (*Scorpariné mellszobra*, 1886) a mesterien megmunkált, „lényeglátó”, letisztult formaképzéssel készült művekig (*Laforest karnagy büsztte*, 1888). Fadrusz bécsi tanulmányai idején készítette a kiállítása másik részében bemutatott szobrok többségét, például a *Feszületet*, mely meghozta számára a szakmai elismerést. A Pozsonyban is több példányban őrzött műre a kiállításon csak egy kisebb méretű fénykép utal. Fadrusz carrarai márványból készített Mária-Terézia emlékművéről szépen összegyűjtött dokumentációs anyagot láthatunk, korabeli fényképeket, stb. Itt tekinthető meg Mária-Terézia lovasszobrának plasztilínból készült modellje. Tudvalevő, hogy az emlékművet a pozsonyi koronázódomb helyén állították fel 1896-ban, ám a szoborcsoport 1921. okt. 26-án vandál pusztításnak esett áldozatul.

A kiállítás egyik felfedezése az Erzsébet királyné-emlékmű első tervezetéhez készült tanulmányfigurák, melyeket az újabb irodalom elveszítettnek hitt. Az újonnan felismert nyolc alak közül három — mint ismeretlen szerző műve — 1964-ben az akkori Csehszlovák Televízióhoz került. Fadrusz János művészete a történelmi szobrászat iskolájába sorolható, s ehhez mértén kell azt értékelnünk és újraértelmeznünk. Napjainkban elérkezett az idő, hogy szobrászatunk ezidáig túlzott érzelmekkel vegyített tudományossággal megítélt időszakának és irányzatának megtaláljuk a helyét a művészet történetében. Fadrusz monumentalitás iránti érzéke hamar összhangba került az állam által megkívánt patetizmussal, melyet magas fokon volt képes megtestesíteni. (A kiállítás megtekinthető a pozsonyi Mirbach-palotában.)

KISS SZEMÁN ZSÓFIA

AZ ÉLETBÖLCSESSÉG KÉZIKÖNYVE

Az 1992-es észak-amerikai választási hadjárat alatt Gail Goldwin író a New York Timesban az elnökjelölteknek nyári olvasmányként Gracián *Oráculo manual*-ját ajánlotta. Kevesen tudták, miről is van szó. Egy kiadó azonban felfi-

gyelt rá, s mivel csak egy sallangos, régi fordítást talált, újat készíttetett. S lám, közönségsiker lett: rövid idő alatt több mint százezer példány kelt el belőle. Az új magyar kiadásnak aligha lesz hasonló visszhangja, de mindenesetre örvendetes, hogy a spanyol barokk e kimagasló alakja napjaink olvasói számára hozzáférhető lett. Annál inkább, mert a ma emberének is hasznos tanácsokat adhat.

A jezsuita Baltasar Graciánt (1601-1658) ol- vasta a fiatal Rákóczi, ismerte Mikes Kelemen, és fordította — bár nem spanyol eredetiből — Faludi Ferenc; magyar változatával, a *Bölcs és figyelmes udvari ember*-rel „fegyvert, oltalmat kívánt a hamis világ ellen adni”.

Az *Oráculo* korántsem „az udvari képmutás észüllőtség kézikönyve”, mint olvashattuk, nem „a világi érvényesülést kereső, gátlástalan udvaroncna” akarja a méretükre szabott erkölcsöt háromszáz aforizmában összefoglalni. Graciánt mindig a „felsőbbrendű egyén”, a „hős” és a „bölc” érdekelte. Az emberről rossz véleménye volt, s nem hitt a társadalom megváltoztatásának lehetőségében. Az adott körülmények között, a mindennapi valóság keretében akarta az arra érdemeseket diadalra segíteni.

A Graciánt csak felületesen, másod- vagy harmadkézből ismerők elmarasztaló ítéletét bizonyára az magyarázza, hogy a felsorolt, kíváncsú tulajdonságokból és magatartásokból egy hidegen számító, hamisan udvarias, csak saját érdekeit tekintő „felsőbb ember” alakja rajzolódik ki. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ellenségesnek érzett világban keresi helyét.

Számos szentenciája mindmáig nem veszítette érvényét: „Tartsd többre a jót a soknál.” — „Nem szabad könnyen hinni, sem hamar szeretni.” — „Nem okos dolog, ha valaki keresi a bajt, de ha jön, menjen elébe, hogy legyőzze.” S nem utolsó sorban: „Óvakodjunk feljebbvalónkon túltenni”. Alapelvek gyakorlati tanácsokkal és meglátásokkal váltakoznak, s mindegyikhez fűz néhány soros kommentárt. Legjobb talán úgy olvasni, hogy hol itt, hol ott üti fel az ember, s elgondolkodik egy-egy intelmén.

A fordítást Gáspár Endre készítette 1943-ban, ezt adták közre „a szövegűség érdekében szükségesnek mutatkozott kisebb korrekciókkal”. Hogy ki végezte ezt a fontos munkát, nem tartották érdemesnek közölni. Nyelvezete világos; nem akarta a barokk kor ízét átmenteni.

Egyik-másik kifejezése talán túl modernül hangzik (üzletember, embrionális állapot). A kötetet rövid életrajz és jegyzetek egészítik ki, melyek az egyházi dolgokban és a spanyol nyelvben való hiányos jártasságot is példázák: a szerzetesek „fogadalmat” és nem „esküt” tesznek, Gracián egyik művének címében pedig „agudeza” nem „találó kifejezést”, hanem „éleselméjűséget” jelent.

Befejezésül hadd álljon itt „nagy mesterszáballya”, melyhez „magyarázatot fűzni fölösleges”: „Használjuk az emberi eszközöket, mintha isteniek nem volnának, és az istenieket, mintha emberek nem volnának.” (*Windsor Kiadó*)

RÓNAI ZOLTÁN

GRENDÉL LAJOS: ÉS ELJÖN AZ Ő ORSZÁGA

Az ügynök, aki a hőesést is letartóztatná

A több szálon futó, „polifon” elbeszélés heterogén regényvilágot teremt, mely a konkrét történelmi szituációk aktualitása és a mítikus világ örökléte; épelméjűek és örültek; beszervezett titkosügynökök és naiv civilek; lelkes forradalmárokból a korrupcióval józanul megalkuvó polgárokká átvédő emberek ellentéteiből tevődik össze. Az ellentét azonban látszólagos. Amint a cím ígéri: megváltásmítoszról lesz szó, az örök emberi vágy megvalósulása, a személyes és társadalmi lét boldog beteljesülésének lehetőségei kerülnek újra tárgyalásra.

A kérdés csak az, hogy ki az az „Ő”, és melyik „országnak” kellene eljönnie. Több megváltó-jelölt is akad, sőt: vannak önjelölt és felülről utasított, vagy éppen kitalált krisztusok. Az ország pedig lehet a McDonald’s-ek, a hamburger és a coca-cola világa, de lehet a társadalomtól elzárt hely, ahol — szó szerint — semmi nincsen: a világ vége, a hiány világa. A konfúz szituációt a végletekig profanizálódott megváltás-képzet eredményezi: valójában sohasem dönthető el, melyik az igazi, mert a helyzet lényege, hogy több is lehetséges, s megfordul megváltó(k) és megváltottak viszonya: nem a hívek követik a Látogatót, hanem fordítva: a Krisztus-kép formálható tetszés és igény szerint. S ez már nem is tragikus, hanem ironikus, önmagától is távolságot tartó világképet mutat: semmi nem valódi, és senki nem az,

aminek látszik. A szavak elvesztik kapcsolatukat a valósággal, s ettől kezdve semmi sem vehető komolyan, mindig fennáll a csalás és áruálás lehetősége, s a világot a gyanú örökös jelenléte irányítja. Krisztus országa helyett tehát csak az „ügynök” országa jöhet el, aki a kapitalizmus ármánykodását szeretné felfedezni a hőésben is — ami csak első pillantásra tűnik abszurdumnak: ha a világ eltitkolt érdekek hálózata, s az érdekek és Tervek teljesítésére a legrafináltabb csalásokat is fel lehet használni, miért ne derülhetne ki akár a hőésről is, hogy titkosügynök? Kérdés, hogy „a szavak önmagukban jelenthetnek-e egyáltalán valamit”, s a válasz csak ez lehet: „a szavak önmagukban nem is léteznek”. A szavak önazonosságának elvesztése a világ és a személyiség önazonosságát is megszünteti. A megoldás pedig: a szkepszis, melynek legszomorúbb következménye, hogy — bár családik saját világában — kivonulása csak egy ugyanilyen világ felépítéséhez vezethet. Az életpályák előre meg vannak határozva, választás nincs, a kitörés reménytelen, mert az alakját és neveit változtató „ügynök” — nem személy, hanem egy minden ízében a gyanú által irányított világrend megnyilatkozása. S ennek a világrendnek legnagyobb veszélye, hogy — bár uralkodásra rendezkedett be —, önmagának sem ura: megfigyelő és megfigyelt, csaló és becsapott egyszerre. Sohasem dönthető el, hol állunk éppen az érdekek hálójában, irányítunk-e, vagy pedig bennünket irányítanak.

S az önmaga tragikus szétesettségét lassan cinikus fölénnel szemlélő társadalom a krisztusi alázat példázata, a lábmosás értelmét is csak a higiénia praktikus igényében képes meglátni, hogy „Mindennap (...) húzzanak tiszta zoknit, mert a lábszag lerombolhatja mondanivalójuk hitelességét”. A példázat komikus profanizálásának hátterében mégis komolyabb probléma áll: a *Szentírás* gyakorlatias hasznélvvé változtatása nem csupán abszurd véglete-e a viszonylagosság tudatát, szavak és valóság elválasztottságát életelvként elismerő gondolkodásmódnak? (Kalligram, 1996)

SZITÁR KATALIN

KUKORELLY ENDRE: MINTHA MÁR TÚL SOKÁIG ÁLLNA

Kukorelly Endre a legújabb magyar irodalom kánonának meghatározó szerzője. A lírai és prózai műnemben is számtalanszor bizonyított, sőt esszéinek és publicisztikai írásainak gyűjteménye is napvilágot látott. A *Mintha már túl sokáig állna* című a második prózakötete.

A könyv kereken száz kisprózát tartalmaz. A bevezető írást kilencvenkilenc római számmal jelzett munka követi. A kerek egész és az antikizált jelzés némi klasszicisztikus hatást ad, ami azért is sajátos, mert Kukorelly írásai épenséggel ellentmondanak a klasszicizmusra jellemző szigorú elhatárolásnak. A szerző mintegy érvényteleníti a konvencionális formák értelmezési kódjait. Ezenkívül ő az, aki leginkább az alulstilizált nyelvi változatokat teszi meg művei anyagának, ő az, aki így szinte a legradikálisabban alakít(hat)ja át a hazai közönség irodalomesztétikai elváráshorizontját, az olvasók adott generációjának közös előfeltevéseit.

A hétköznapi, esetenként agrammatikus nyelv — az, amit a nyelvész Bernstein korlátozott kódnak nevezett el — az eredeti beszédaktusból az irodalmi elvárás regiszterébe emelve egészen sajátos jelentéstöbbletet eredményez, tulajdonképpen a klasszikus modern metafora funkcióját veszti át.

Nyelv és szubjektum egymásra utaltsága az oka annak, hogy a Kukorelly-prózában sorra úgynevezett minimalista hősök jelennek meg, olyanok, akik nem urai sorsuknak, a körülmények által meghatározottak. A narratívákban így az úgynevezett másodlagos, következményes elemek dominálnak, egyfajta elfojtott drámaiság. A kiemelkedő szerző nyelvi magatartása mintha csak arra figyelmeztetne bennünket, azt tudatosítaná, hogy a világot, amelyet szokásos interakcióink során oly magától értetődőnek, szilárd alapzatúnak vélünk, mennyire esetleges alapvetőnek vélt kategóriái, instanciái indolensnek és mégis törékenyek, olykor kifejezetten banálisak. (Jelenkor, 1995)

PAYER IMRE

SOMMAIRE

BÉLA FILA:	Le renouveau théologique
JÁNOS ZLINSZKY:	Éducation politique
JEAN-MARIE LUSTIGER:	Morale, religion et société
ERICH KUSSBACH:	Europe chrétienne, intégration européenne
ÁKOS SZENDE:	Les piaristes et l'urbanisation
■	Hymnes de Qumran
SÁNDOR MÁRAI:	Une pièce radiophonique inconnue

INHALT

BÉLA FILA:	Die Erneuerung der Theologie
JÁNOS ZLINSZKY:	Politische Erziehung
JEAN-MARIE LUSTIGER:	Moral, Religion und Gesellschaft
ERICH KUSSBACH:	Christliches Europa, europäische Integration
ÁKOS SZENDE:	Piaristen für die Verbürgerlichung
■	Hymnen vom Qumran
SÁNDOR MÁRAI:	Ein unbekanntes Hörspiel

CONTENTS

BÉLA FILA:	The renewal of Catholic systematic theology
JÁNOS ZLINSZKY:	Education for public life
JEAN-MARIE LUSTIGER:	Moral, religion and society
ERICH KUSSBACH:	Christian Europe and European integration
ÁKOS SZENDE:	Piarist fathers for citizenship
■	Hymns from Qumran
SÁNDOR MÁRAI:	An unpublished radio drama

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT
Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE,
POMOGÁTS BÉLA, RONAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató
Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány támogatja
Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbp.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbp.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt.-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.) vezetett 11100104—1971941402 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Hét évszázad magyar költői
 - Fadrusz János és Pozsony
 - Az életbölcseesség kézikönyve
- ÉS ELJÖN AZ Ő ORSZÁGA
- Mintha már túl sokáig állna

GREDEL LAJOS
KUKORELLY ENDRE

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Kenyeres Zoltán, Kiss Szemán Zsófia, Payer Imre,
Rónai Zoltán és Szitár Katalin

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Ezeréves a magyar szerzetesség:
múlt és jövő
- Egyház és közösség, közösségek
az egyházban
- Műveltségesezmény, nevelés, iskola
az ezredfordulón
- A keresztény ember feladata ma
- A családbarát társadalomért
- Az egyházmegyei zsinatokról